

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine u XIX vijeku

Kapidžić, Hamdija

Babić, Anto

1956

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/5187ea4f-d6c3-4244-a231-b2a7cba4e5cc>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

НАУЧНО ДРУШТВО НР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ГРАЂА

Књига III

ОДЈЕЉЕЊЕ ИСТОРИСКО-ФИЛОЛОШКИХ НАУКА

Књига I

ХАМДИЈА КАПИЏИЋ

ПРИЛОЗИ

ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
У XIX ВИЈЕКУ

САРАЈЕВО

1956

НАУЧНО ДРУШТВО НР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ГРАЂА

Књига III

ОДЈЕЉЕЊЕ ИСТОРИСКО-ФИЛОЛОШКИХ НАУКА

Књига I

ХАМДИЈА КАПИЏИЋ

ПРИЛОЗИ

ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
У XIX ВИЈЕКУ

САРАЈЕВО

1956

НАУЧНО ДРУШТВО ИР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
Г Р А Ђ А
Књ. III
ОДЈЕЉЕЊЕ ИСТОРИСКО-ФИЛОЛОШКИХ НАУКА
Књ. I

Уредник
АНТО БАБИЋ,
редовни члан Научног друштва НР БиХ

НАУЧНО ДРУШТВО НР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ГРАЂА

Књига III

ОДЈЕЉЕЊЕ ИСТОРИСКО-ФИЛОЛОШКИХ НАУКА

Књига I

ХАМДИЈА КАПИЏИЋ

ПРИЛОЗИ

ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
У XIX ВИЈЕКУ

САРАЈЕВО
1956

I

У В О Д

»Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку« садрже архивску грађу која се налази у Државним архивима у Задру и на Цетињу. Из Задарског архива објављујемо извјештај Рихарда Ерка о Босни и Херцеговини из године 1846. Тај извјештај претставља ријетко заокружену цјелину која пружа ванредне податке о друштвеним и економским приликама Босне и Херцеговине поткрај прве половине XIX вијека. Писац овог извјештаја је секретар Далматинског намјесништва и тумач оријенталних језика, Рихард Ерко, врло образован правник са развијеним смислом за уочавање разних појава на путу од Сплита преко Ливна, Травника, Сарајева, Мостара и Љубушког до Имотског. Други дио »Прилога« пружа ванредно занимљиву грађу о ставу црногорске владе и кнеза Николе према окупацији Босне и Херцеговине 1878 г. За боље разумијевање грађе дат је приказ оба дијела :»Прилога«.

1. ИЗВЈЕШТАЈ РИХАРДА ЕРКА О БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 1846 ГОДИНЕ

Интересовање Аустрије за Босну и Херцеговину постало је нарочито актуелно од почетка XVIII вијека. Тада она настоји да продре у ове земље али бива сузбијена ¹1737. Други покушај Аустрије крајем XVIII вијека (рат Аустрије и Турске 1788—1791) такође није имао успјеха. Почетком XIX вијека интересовање добија друкчије видове. Аустрија оснива у Травнику конзулат 1808 г.¹) Да би паралисала француски утицај у Босни, Аустрија је преко својих конзула настојала да утиче на турске службене кругове и да у народу добија присталица. Ту се надала да ће преко католичке цркве имати успјеха. Француски конзулат у Травнику није, међутим, био дуга вијека. Због сукоба конзула Симбшена са травничким везиром Целаледин пашом аустријски конзулат је затворен 1820. Све до 1850, кад је у Босни отворен аустријски генерални конзулат, није било у овој земљи аустријских дипломатских претставника. Зато је долазило до слања појединих конзуларних или других претставника Аустрије у Травник и Мостар. То су захтијевали у првом реду привредни интереси. Ови аустријски претставници су имали обично одређене конкретне задатке који су се, у највише случајева, односили на регулисање граничних сукоба, на царинске спорове и заштиту трговачких интереса, како аустријске државе тако и аустријских грађана. У циљу регулисања царинских питања ишао је у посебну мисију др Атанацковић, први генерални аустријски конзул у Босни, 1844 г. Његови досад необјављени извјештаји о посјети травничког и мостарског везира од важности су за познавање прилика, како политичких тако и економских, у Босни и Херцеговини поткрај прве половине XIX вијека.²)

1) Х. Крешевљаковић-Х. Капићић, Судско-административна подјела Босне и Херцеговине почетком XIX стољећа. Историско-правни зборник, 3—4, Сарајево 1950, стр. 247—248.

2) Због неријешених царинских питања на граници Босне и Херцеговине ишао је др Димитрије Атанацковић у Травник и Мостар у мају 1844 г. У Задарском државном архиву налази се неколико његових интересантних извјештаја којих нема у Шишићевој збирци (Босна и Херцеговина за време везировања Омер паше Латаса, 1850—52, Београд 1938).

У сличној мисији послат је 1846 у Босну секретар Далматинског намјесништва и тумач турског језика, Рихард фон Ерко. Он је раније ишао у ову земљу, 1842 и 1844. Ерко је имао да интервенише у разним питањима, нарочито у питању екстрадиције избјеглих аустријских држављана који су се налазили у Херцеговини због разних престапа. Осим тога, Ерко је имао да извиди ситуацију у Травнику и активност Др Франца, везирева личног љекара, иначе Аустријанца, који је вршио и разне политичке задатке у корист Аустрије. Ерко је имао да утврди у којој се мјери интересује за аустријске држављане у Босни.

Далматинско намјесништво је издало наређење Рихарду Ерку да отпутује у Травник и Мостар, 29 августа 1846 г. О томе је била обавијештена Државна канцеларија у Бечу (Haus-, Hof- und Staatskanzlei). За његов пут је било заинтересовано и Дворско ратно вијеће. Зато је Президиум Дворског ратног вијећа, коме је био на челу гроф Хардег, упутио ноту Државној канцеларији, којом се саглашавао с одлуком Далматинског намјесништва да се Рихард Ерко пошаље у Босну и Херцеговину у посебној мисији. Он је имао да утврди односе Др Франца са травничким везиром.³⁾ Гроф Хардег се поново јавио Државној канцеларији у октобру 1846 г. У тој ноти се подвлачило да је потребно да се утврди шта је све учинио Др Франц око враћања аустријских држављања из Босне. По свему изгледа да је стварно конзуларне послове Аустрије вршио љекар Др Франц који се могао обавјештавати из прве руке о приликама у Босни. Изгледа да је овај љекар вршио своју мисију са успјехом, те је био предлошен и за новчану награду. Гроф Хардег се с тим предлогом није слагао, док се не добије мишљење од Вараждинско-карловачке генералне команде која је водила рачуна о акцији Др Франца.⁴⁾

Поред тога, у задатку Рихарда Ерка била је и посјета херцеговачком везиру Али паши Ризванбеговићу (1832—1851) који је био независан од босанског везира и водио самосталну управу Херцеговине. На херцеговачкој граници је и било највише спорова и сукоба. Он је имао да испослује код Али паше да се изруче неки аустријски држављани који су из Далмације пребјегли у Херцеговину и да се предају аустријским судским властима. Али паша је био упоран и затезао је са екстрадицијом, и поред директне наредбе великог везира. Ствар је морала да иде дипломатским путем али се ипак није одустало од Еркове мисије. Ерко је имао и ранијих веза у Босни и Херцеговини и познавао је људе и прилике. Он се имао задржати извјесно вријеме у Травнику да ту сврши послове код травничког везира, а затим се имао упутити у Мостар. Еркову мисију у Мостару требало је јаче подупријети дипломатском акцијом на Порти. Зато је гроф Инсаги,

3) Државни архив Беч, Staatskanzlei, Bosnien. Note des Hofkriegs-Präsidiums an die geheime Haus-, Hof-und Staatskanzlei, Wien, am 17 September 1846.

4) DAB, Staatskanzlei, Bosnien. Note des Hofkriegsrathes-Präsidium an die Staatskanzlei, Wien, am 23 Oktober 1846.

врховни канцелар упутио претставку државном канцелару Метерниху излажући потребу његове интервенције на Порти због држања херцеговачког везира. Безусловно је било потребно да се изруче Ласић и другови и да се казне примјерно како би се одржао поредак на грањици. Еркова мисија не би била успјешна, ако је не подупре дипломатски аустриска влада, јер херцеговачки везир одбија да изврши захтјев о екстрадицији. Ерко је имао свакако да отпутује у Херцеговину и да се вјешто распита код локалних власти о томе гдје се налазе и како живе аустриски незадовољници, да о томе поднесе извјештај како би се ствар могла даље да гони дипломатским путем. Инсаги је молио Метерниха да се у том смислу издају упутства Далматинском намјесништву.⁵⁾

До Еркове мисије је дошло у јесен 1846, о чему је он поднио врло опширан и детаљан извјештај Далматинском намјесништву.⁶⁾ Ерков интерес, међутим, био је необично жив и вишеструк. Иако не знамо како се завршио спор с Али пашом око екстрадиције далматинских избјеглица, то нимало не умањује Ерков задатак. Захваљујући великој култури и разноликом интересовању Ерка дошло је до једног врло занимљивог и значајног описа његова пута кроз Босну и Херцеговину. Риједак је и управо јединствен опис пута којим је Ерко путовао. Он је пошао из Сплита на Сињ и прешао је у босански пашалук код Билибрига. Старим трговачким друмом Ерко је наставио пут кроз Босну, прошао кроз Ливно и купрешку висораван да преко Скопља (Вакуфа) избије у Травник. Од Травника преко Бусоваче и Кисељака стигао је у Сарајево. Затим је пут наставио преко Ивана у Коњиц и старим трговачким путем преко Борака и хана Липета стигао у Мостар. Из Мостара је ишао долином Неретве до Буне, па одатле на Бротњо и Љубушки до Имотског гдје је опет био на аустриској територији. О томе преваљеном путу Ерко је оставио врло интересантне забиљешке у виду путописа. Правник по образовању, са развијеним смислом за природне науке, снабђевен географским картама Босне, Ридловом и Фридовом, Ерко је марљиво биљежио утиске и правио разне скице. До скица нисам дошао. Прије свега, он је контролисао географске карте и то врло брижљиво, коригујући их да би тиме дао материјала да се израде боље и поузданије. Ерко је запажао с великим интересовањем карсне феномене, особине карсних ријека, развођа, понорнице, правце пружања појединих планина и слично. Он је успут биљежио статистичке податке и при томе показао много самокритичности. Нарочито су важни његови подаци о броју становништва у Босни и Херцеговини, нарочито градског. Отуда су његови подаци драгоцјени за демографске односе у овим земљама. По његовим забиљешкама, почетком XIX

5) DAB, Staatskanzlei, Bosnien. Graf Inzaghy, Oberstkanzler, an Staatskanzler Metternich, Wien, 13. Juli 1846.

6) Државни архив у Задру, Atti presidiali dell' I. R. Governo della Dalmazia anno 1847, busta IX, categoria 8 X (1—6) 326.

вијека било је муслиманско становништво бројније од хришћанског обију конфесија,⁷⁾ док у његово вријеме, испуна пола вијека касније, православно становништво је било бројно најјаче у Босни и Херцеговини. Карактеристично је у чему Ерко налази разлоге опадања муслиманског становништва. Као претежно градско становништво, оно је било изложено страдању за вријеме разних епидемија, колере, куге и других. Поред тога, по Ерку, опадању броја муслиманског становништва је узрок и начин живота у градовима, нарочито могућност лаке раставе бракова.

Ерка је интересовало природно богатство Босне и Херцеговине. Он запажа, иако површно и без испитивања, рудно богатство земље. Затим се интересује производњом метала и количном производње. Ерко је дао, према просјечној оцјени и на основу обавјештења, бројно стање стоке у Босни и Херцеговини, гдје је на првом мјесту било гајење овце. Број оваца и коза цијени на 3 милиона. Карактеристична су његова запажања о гајењу коња и опадању њихова броја. Разлоге за то налази у чињеници што најбољи и најраснији коњи одлазе у штале султана и осталих достојанственика. Исто тако као важан разлог опадању коњарства наводи Ерко општу несигурност и незаинтересованост сељака да се баве одгајивањем коња у већој мјери. Интересантна су запажања Ерка о сточарским производима, у првом реду о вуни. За херцеговачку вуну наводи да се холандске фирме интересују због њеног квалитета и да постоји могућност извоза. Култура дувана у Херцеговини била је развијена за управљања Али паше Ризванбеговића. Ерко даје податке о земљишту на коме успијева дуван одличне квалитете. Ерко покушава да убиједи Далматинско намјесништво о потреби гајења дувана у Далмацији, јер за то постоје исти климатски и педолошки услови.

Од важности су Еркова запажања о врстама пореза у Босни а нарочито су важни његови подаци о порезима у Херцеговини. Наводи 15 врста разних пореза у Херцеговини. Карактеристична су његова запажања о херцеговачкој управи и о завођењу непотизма у коме главну ријеч имају Алипацини синови који су прикупљали власт и управљали над више кадилука. Први пут у изворима се спомиње колику је суму новаца плаћао Али паша Ризванбеговић наиме пореза Порти. Та сума је износила 1900 кеса односно 87.000 форинти.

Укидање насљедних капетанија (1836) и завођење реформи у Босни и Херцеговини нашло је мјеста у Ерковом извјештају. Он утврђује чињеницу да између домаћих муслимана и Османлија постоји велика мржња, нарочито у Травнику. Дајући податке о турској војсци, наводи увођење резервне војске (редифе) као и њене повремене вјежбе. У недостатку пушака вршиле су се вјежбе штаповима. У вријеме Еркове посјете у Босни је заве-

7) DAV, St. Konsulate, Травник, Фасц., 52. Извјештај конзула Митесера без датума, вјероватно из 1811 г. Дајући преглед борачког становништва у Босни и Херцеговини по кадилуцима Митесер је навео следеће податке: »Türken 226.000, Christen 238.000«.

дена ленска војска, спахиска коњица. Њеној организацији Ерко је посветио нарочиту пажњу. И унутрашња организација босанског и херцеговачког пашалука је додирнута као и функције муселима и миримирана. Он је дао прецизно дефиницију и једне и друге функције.

Ерко је показао нарочит смисао за природне појаве. Он је, мислим, први код нас дао извјесне податке о земљотресу у Травнику. За вријеме његова боравка у Травнику се појавило више мањих земљотреса, што је Ерко објашњавао на сасвим природан и законит начин. Што је још интересантније, Ерко је запажао историске знаменитости. У Варошлуку крај Травника, гдје је некада постојало средњевјековно насеље, вршили су ископавања два аустриска љекара, који су били у служби травничког везира и нашли су доста старог новца са славенским писмом. Њега је интересовала некадашња експлоатација злата у овим крајевима и собом је понио земље за коју су сељаци тврдили да у њој има злата.

У центру Еркове пажње били су надгробни споменици које је посматрао готово на читавом путу. Он је добро запазио положај гробница, њихове облике и украсну орнаментику. Иако то не наводи директно, а према описима је јасно да се ради о богумилским гробницама. Он запажа и остатке римских путева.

Пролазећи знатну линију путева у Босни и Херцеговини, Ерко је дао и стање у коме се налазе ти путеви. Босански путеви су били у дерутном стању. Правог колског пута није било, преовлађивао је пут чавленик. На извјесним етапама било је и калдрме. Ерка је нарочито интересовало да ли постоје могућности увођења модерног саобраћаја. Предлагао је да и аустриска влада помогне изграђивање тих путева у сусједству због повећања трговачког саобраћаја. Кроз читав извјештај се провлачи као црвен конац мисао о потреби измјена у Босни и Херцеговини у правцу увођења капиталистичке привреде.

Једном ријечи, Ерков извјештај одговара наслову Он је написао релацију о Босни и Херцеговини у разноврсним видовима. Доиста, овај ће извјештај послужити историчарима као одличан материјал за познавање прошлости Босне и Херцеговине у првој половини XIX вијека.

Рихард Ерко рођен је 16 децембра 1813 у Графендорфу, у Штајерској. Завршио је правне науке у Грацу.⁸⁾ Из породичних докумената се не може сазнати да је учио оријенталне науке у Бечу, али је тачно да је солидно владао турским језиком. Године 1835 постављен је за тумача оријенталних језика код Намјесништва у Задру, а 1843 постао је секретар истог Намјесништва. Ерко је слат у разним мисијама у Босну 1842 и 1844. У промеморији коју је сам саставио, Ерко подвлачи да су му босански везири Мехмед Хасан паша 1842 и Мехмед Киамил паша

8) Податке о животу Рихарда Ерка добио сам од инг Анте Добрића који их је нашао код Еркових потомака који живе у Задру, на чему му захваљујем.

1844 изјавили признање на одличном познавању турског писма и језика. Према томе признању, Ерко је био много вјештији у познавању турског језика и стила од др Атанацковића.⁹⁾

Интересовање за природне науке довело је Ерка до веза с европским природњачким друштвима. Код њега није постојао само интерес већ и жива активност и стваралаштво. Године 1833 постао је члан Географског друштва у Паризу а 19 фебруара 1839 примљен је за члана »Société asiatique« такође у Паризу.¹⁰⁾

Од 1850 Ерко је инспектор при поморској централној управи у Трсту са сједиштем у Сплиту. Главни му је реферат био поморско рибарство и поморски санитет. Интерес за фауну Јадранског Мора, нарочито за рибарство одвео је Ерка на научну обраду, те је 1854 издао књигу: »Cenni sulla pesca in Dalmazia« (Биљешке о рибарству Далмације).¹¹⁾ Радећи даље на проучавању јадранске фауне Ерко је издао другу књигу: »Sulla coltura della Ostiche sulle Osterie die mare« (О узгајању каменица и морских звијезда) 1862.¹²⁾ Ерко се нарочито истакао на припремању изложбе рибарства Аустрије у Аркашону и Паризу 1866. Умро је у Макарској 24 јануара 1871.

Већ овај кратак приказ животног пута и дјелатности Рихарда Ерка јасно говори о његовом широком образовању и великом интересовању за разне научне проблеме. Отуда је и његов опис Босне и Херцеговине у 1846 години од знатне важности као историски извор.

Оригинал Ерковог извјештаја налази се у Државном архиву у Задру. Њемачки језик није мијењан као ни интерпункција. Све је остављено онако како је Ерко писао. У писању географских имена Ерко није био увијек досљедан, те се ту јављају и извјесне разлике. На неколико мјеста у тексту нису се могле прочитати ријечи.¹³⁾

9) Из докумената Еркових потомака два превода на њемачки језик турских писама муштира Босне Мехмед Хасан паше из 1842 и Мехмед Киамил паше од 23 шевала 1260 (5 новембра 1844).

10) Société Asiatique, Paris le 19 fevrier 1839 (из докумената Еркових потомака).

11) Из докумената Еркових потомака.

12) Ибид.

13) Др Хајрудин Ђурић је сравнио препис с оригиналом на чему му овом приликом најљепше захваљујем.

2. ЦРНА ГОРА ПРЕМА ОКУПАЦИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1878 Г.

Радећи у Државном архиву на Цетињу (1953 г.) дошао сам до једне необрађене збирке докумената који су припадали Министарству унутрашњих дјела кнежевине Црне Горе из 1878 г., а који се налазе у фасцикли под бројем VIII. Ови документи су већином телеграмаи упућивани министру унутрашњих дјела, војводи Машу Врбици од пограничних, грађанских и војних, функционера као и министрове телеграфске наредбе и разговори. Исписао сам 106 докумената, углавном телеграма, од којих су из Билеће 61, Грахова 16, Цетиња 7, Горанска 8, Вигњишта 4, манастира Пиве 2, Требиња 3 и без ознаке мјеста 7.

Сматрам да је овај, досада необјављени архивски материјал од нарочите важности за историју окупације Херцеговине а дјелимично и Босне, јер се телеграмаи и тичу окупације ових земаља од стране Аустро-Угарске. Исто тако, ова грађа пружа нова и досада непозната обавјештења о држању Црне Горе према Аустро-Угарској за вријеме окупације.

Познато је да се Црна Гора за вријеме Херцеговачког устанка 1875—76 и рата с Турском 1876—78 оријентисала према Херцеговини, са циљем да помаже ослободилачку борбу херцеговачких устаника и да ову нашу покрајину ослободи и уједини са својим територијем. Важније битке и побједе у овом рату одиграле су се баш у Херцеговини. Послије дугих и упорних борби Црна Гора је заузела дуго опсједани Никшић (8 септембра 1877) и у наглom замаху кренула да ослобађа осталу Херцеговину. Међутим, послије освојења Билеће (15 септембра) дошло је до прекида операција у Херцеговини. До овога је дошло на интервенцију Аустро-Угарске која је имала добити, по споразумима с Русијом, Босну и Херцеговину. Изгледало је да ће руске побједе у рату с Турцима измијенити ситуацију и осигурати Црној Гори знатно проширење у Херцеговини и Санцаку по Санстефанском уговору (март 1878). По том мировном уговору, црногорска граница у Херцеговини ишла би линијом преко Липника, Кључа, Планае, планинским висовима западно од Билеће, избијајући на Гливу код Требиња, обухватајући Клобук са Корјенићима и Зупцима до аустриске границе близу Дуба у залеђу Боке.

Аустро-угарска дипломација је настојала да одврати црногорске аспирације од Херцеговине, с јасно означеним територијем који није могла добити Црна Гора, а то су области Зубаца, Билеће и оних крајева око Требиња, Гацка и Фоче који су по Санстефанском уговору имали припасти Црној Гори. Исто тако требало је одвратити аспирације Црне Горе на Суторину, Бар и албанско приморје, а у накнаду имало јој се признати лијева обала Таре са Колашином, десна обала Мораче са Служем као и проширење према Албанији. Овакво је било држање аустриске дипломације у фебруару и марту 1878, што се види из извјештаја Темела и његова замјеника Саурвалда са Цетиња. (Држ. архив Беч, Политички архив, извјештај са Цетиња, 14 фебруара и 1 марта 1878).

Кнез Никола, у свом мемоарском раду о Херцеговачком устанку, подвукао је тешкоће и сметње које су са аустриске стране стављане напредовању Црне Горе према Херцеговини, и у једном пасусу вели: »Трајање око Никшића хтио је накнадити живљим напредовањем и заузети цијелу Херцеговину с Мостаром, па онда се повратити на Подгорицу и са удруженом војском узевши њу поћи на Скадар. Но овдје наступи обрт у ратовању црногорском. Аустријска влада изјави преко свога заступника, Темела, да Црна Гора не иде напријед у Херцеговину, јер ће јој све жртве бити узалуд. Херцеговина неће припасти Црној Гори и ако је освоји. Књаз је био на велику муку. Толики напори и жртве устанка и рата за најглавнију цијељ — за ослобођење Херцеговине — остају наједанпут без успјеха и то не због силе турске, коју су јуначке војске црногорске и херцеговачке сломили, него насиљем Аустрије. Књаз је морао озбиљно узети поруку из Беча, тијем више, што није могао заборавити, да га је и прошле године исти заступник аустриски стигао у Невесиње с поруком, да се не мучи око Херцеговине и да је иста порука српску војску на Дрини уставила. Истина, њега овај догађај није могао спријечити, да не уљеже у Мостар и не заузме цијелу Херцеговину, али докле би ово извршио, Русија би могла свршити с Турском и закључити мир, у толико би се Црна Гора нашла без другијех освојења осим Херцеговине, за коју се унапријед каже, да не може остати с Црном Гором. То је одлучило, да се Књаз с војском повратио у Никшиће«. (Записи, књ. XV, 1936, Никола I: Херцеговачки устанак, стр. 273—74).

Пошто је онемогућена у Херцеговини, Црна Гора се свом снагом кренула ка југоистоку, освајању Бара и Улциња и добијању Бојане, те области према Албанији. И у тој политици стављане су јој сметње од стране Аустро-Угарске, али у мањој мјери него према Херцеговини. Кнез Никола је настојао да у току Берлинског конгреса дође у Беч и поправи ситуацију, али се са аустриске стране на ту комбинацију није пристало. Одлуком Берлинског конгреса биле су утврђене границе између Аустрије и Црне Горе у Херцеговини и тражено је да Црна Гора евакуише заузете области Херцеговине. У телеграму цару Фрањи Јосипу

кнез Никола се тешко жалио на развој ситуације: »Gestern meldete mir mein Delegirter aus Berlin: Seine Excellenz Graf Andrassy habe die Auslieferung des von meinen Truppen occupierten Gebietes der Herzegovina, für das mein Volk während des langen blutigen Krieges die grössten Opfer gebracht hat — gefordert und — was mich noch ungleich tiefer schmerzt: auf der Seite Albaniens die Bojana, die ich als Lebensader Montenegros erachte, und selbst Dulcigno, für das meine so verlustvollen und opfermuthigen Kämpfe aus dem Verbande des zukünftigen Montenegro streichen zu wollen, als sein letzteres Wort erklärt«. (Држ. архив Беч, Политички архив. Телеграм капетана Сауервалда, Цетиње 30 јуна 1878).

Сва настојања, међутим, остала су безуспјешна. Аустро-Угарска је мандатом Берлинског конгреса добила Босну и Херцеговину, а Црној Гори је призната независност и проширење на југоистоку и према Албанији. Овакав развој међународних догађаја још више је учврстио положај Аустро-Угарске и увјерио Црну Гору, да би у ослонцу на њу, кад је већ Русија изгубила позиције у рјешавању источног питања, добила осигурање тековина на југоисточним и источним границама, нарочито кад је дошло до плавско-гусињске афере.

Из тога аспекта треба посматрати црногорску политику и њен став према окупацији Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске. Поред тога потребно је нагласити економску зависност Црне Горе од аустриског тржишта. Оваква политика довела је Црну Гору у тежак положај, нарочито у питању односа према херцеговачким устаницима. Настале промјене требало је објаснити херцеговачким устаницима и њиховим вођама, који су од почетка рата Црне Горе с Турском (28 јуни 1876) ратовали у саставу црногорске војске и чинили готово једну четвртину црногорске војне силе, да су сви постигнути успјеси остали беспредметни и да се морају враћати у поробљену отаџбину под власт новог и снажнијег окупатора. То није био нимало лак ни једноставан посао, тим прије што је постојало јако расположење међу устаницима да наставе борбу, овог пута у сарадњи са својим дојучерашњим противницима, херцеговачким муслиманима, који су, са своје стране, чинили покушаје да се повезују са херцеговачким устаничким главарима и да с њима заједно поведу борбу против аустро-угарске окупације. У претставци коју су упутили кнезу Николи устаничке вође источне Херцеговине, која није датирана, а могла је бити писана у јуну 1878, види се страх главара од цијепања Херцеговине, како се онда говорило. Они у претставци веле: „Разумијемо, да се по свуда збори да ће се ова наша Ерцеговина пресијецат на некакав начин. Па ако су и празне свијетске ријечи, нас су опржиле и вријеђају сваког Ерцеговца у срце. Како бисмо могли на то пристати ми, кои смо се борили и доста жертава дали за ослобођење и нераздјељивост нашу и сад смо готови крв своју пролијевати, јер смо знали и знамо да се без прегнућа и жертава ништа не може добити. Данас смо осигурани да се боримо: не мислимо више како ћемо

сачувати наше покућство и наше куће; ништа ми данас нејмамо осим оно наше рођене земље, натопљене крвљу наших предака и нашом, коју и ми морамо, и оћемо да одржимо и да ослободимо!» Даље главари изражавају повјерење кнезу Николи и наглашавају: »Ми смо буну одпочињући казали да смо с Црном Гором или да нас није на свијету; та је намјера и данас код нас«. (Ова недатирана претставка херцеговачких устаничких вођа објављена је у »Застави«, бр. 92 од 14/26 јуна 1878. Касније је објављена у Записима, књ. XVII, стр. 250—252 и Ист. записима, књ. I, стр. 226—229).

Покушај заједничке сарадње херцеговачких устаника са муслиманским вођама у Херцеговини манифестовао се у акцији двојице дабарских устаничких вођа, Јована Џомбете и Шћепана Павића у мају 1878, који су се обратили писмом »сваком знаном и поштенем Турчину и Ришћанину« у Стоцу. У писму, које доносим у цијелости, они поручују: »Само ћемо вам јавити неколико ријечи што ми дознајемо да се дало Књазу до друма и од друма дали Ђесару. Ми који смо с ову страну друма (пут Гацко—Требиње) десетак баталиона неможемо кабулити и уздамо се да нећете ни ви него да се сјединимо па да му недамо међу се. Ниесмо могли ни досад слушати њиове совке ни безакоња кад ниесмо били његови па се и ви промислите шта ли једу и шта ли зборе, какве ли поганлуке раде, него ово никако кабулити неможемо па да ће довести 10 милиона на нас десет баталиона, ми недамо живи него ћемо се бити па и вас питамо што ви велите како ли хоћете, а дакоби бог дао да и на нас погледа и цар Руски и султан Турски. Њиха и њихово управитељство кабулимо али Књазу Црногорскога, барем нас неће луторити, али нам одговорите како ви желите и ако хоћете кои изаћи да се поразговарамо. Немојте се од нас бојати, Божја вам вјера ми неидемо ни у крађу ни у бој, већ у име тога посла да се разумијемо за сваки поштени рад и ето шаљемо Ристу Поповца па се сњим разумите и поштено га врните.

Љубезно вас поздравља воивода Јован Џомбета и командир Шћепан Павић, 9 маја 1878 (Држ. архив у Бечу, конзулат у Моштару, бр. 43, 10 јуна 1878).

Аустриски вицеkonzул у Требињу, Вук Врчевић, који је будно пратио развој ситуације у Херцеговини пред аустриску окупацију, извјештавао је Министарство спољних послова у Бечу о томе како Херцеговином крстаре црногорски емисари и позивају муслиманско становништво да се уједини с устаницима у Црној Гори за евентуални напад и одбрану, нарочито да се одупру окупацији аустриских трупа (Држ. архив НР БиХ, у Сарајеву, архив вицеkonzулата у Требињу, res. бр. 56/78).

Међу устаницима у Црној Гори активно је дјеловао Рус, Атанас Васиљев, члан славенофилског комитета на Цетињу, на повезивању с херцеговачким мислима за заједничку борбу против аустро-угарске окупације. Њега нарочито оптужују аустриски дипломатски претставници да агитује против Аустрије

са својим сарадницима Јовом Љепавом и Ђорђем Ђирићем, одржава састанке и дијели новце. Тако је у мају 1878, одржао састанак са херцеговачким главарима на Грахову, а намјерава да одржи сличне скупштине у Билећи, Церници и Крсцу. (Држ. архив Беч, Резерватни извјештај кап. Сауервалда, Цетиње 16 јуна 1878). У смислу заједничке сарадње у Херцеговини изјашњавао се познати устанички вођа Лука Петковић.

Вође херцеговачких муслимана, нарочито оних из Стоца, Смаилага Шарић и Хамзибег Ризванбеговић позвали су устаничке прваке на договор који се имао одржати на Пјешивцу. Васиљев је дао устаничкој делегацији потребна упутства за заједничку акцију са муслиманима. Дошло је до измирења и израде заједничког плана за операције против аустро-угарске окупације. Наравно, да су ови подухвати извођени тајно од цетињског двора, али се ипак на Цетињу дознало за ову акцију и у току преговора које је у име устника водио дабарски војвода, Јован Џомбета, стигао је на Пјешивац књажев кабадахија, Никола Пеков са неколико перајника. По наређењу Цетиња преговори су одмах прекинути и устанички делегати су се вратили у Црну Гору (Д. Т. Перовић, Устанак херцеговачки и бокељски, Сарајево 1922, стр. 6—8). Покушаје муслиманских вођа да се повежу са вођама херцеговачких устаника онемогућио је кнез Никола. Из извјештаја Темела грофу Андрашију са Цетиња, 3 августа 1878 види се став кнеза Николе према овој заједничкој акцији. У акту има ово мјесто: »Fürst Nikolaus erklärt Sich neuerdings in den entgegenkommenden Ausdrücken bereit, den Wünschen der k. k Regierung namentlich in Bezug auf die Occupation wirksam nachstreben zu wollen.

Mohamedanische Anführer in der Herzegovina versuchten vergebens, Herzegoviner Insurgenten zur Mitwirkung zu bewegen, welche, von Seiner Hoheit dominiert und günstig beeinflusst, ruhig und freudig unsere Autorität zurückzukehren werden. Fürst Nikolaus verspricht den auf unser Occupationsgebiet zurückkehrenden Insurgenten die Ihnen Montenegro selbst erfolgten Waffen abzunehmen.« (Држ. архив Беч, Политички архив, тел. бр. 193 Темела грофу Андрашију од 8 августа 1878).

Кнез Никола је морао да уложи много труда и напора да се осигура од евентуалне акције херцеговачких устаника која би могла да поремети политику Црне Горе према Аустро-Угарској за вријеме Берлинског конгреса и окупације Босне и Херцеговине. Зато су предузете јаке мјере опрезности. Прије свега, упућен је у устаничке области Херцеговине кнежев таст, војвода Петар Вукотић. Он је имао да својим ауторитетом обезбиједи мир и ред у Херцеговини. То се јасно види из телеграма капетана Сауервалда грофу Андрашију, са Цетиња од 28 јула 1878. У телеграму стоји: »Seine Hoheit äusserten sich hochbefriedigt über E. Ex. telegrafische Communication vom 25. d. M. und theilten mir mit dass Er beabsichtigt, Seinen Schwiegervater, Petar Vukotić, behufs Aufrechthaltung der Ruhe und Ordnung in die Herzegovina zu

schicken, wo derselbe gleichfalls von grossen Einfluss ist und mit Eingreifen grösster Autorität wirken kann». (Држ. архив Беч, Пол. архив, Тел. бр. 177 од 28 јула 1878). Према извјештајима која је слао Врчевић из Требиња Вукотић је одржао скупштину са херцеговачким устаницима у Билећи.

Али оно што је најважније у овој кнежевој акцији, било је окупљање херцеговачких устаничких вођа и њихово задржавање на Грахову од средине августа до краја септембра 1878 под нарочитом контролом. Посао око надзирања и задржавања устаничких вођа на Грахову био је повјерен сердару Саву Јовићевићу. За 17 августа је била сазвана скупштина устаничких вођа на Грахову којој су имали присуствовати сви устанички вођи, али под утицајем Аустрије није дошао дон Иван Мусић и они вођи који су били под његовом командом, и то само главари »римокатолици«, како у свом извјештају каже сердар Саво Јовићевић. На Грахово је ипак дошло 16 главара из Шуме и Попова, претежно Срба. О граховској скупштини извијестио је телеграмом војводу Маша Врбицу сердар Јовићевић 8/20 августа јављајући да није дошао Мишо Кукица...«, премда му је било поручено паније стије но је отишао код дум Ивана Мусића и још има главара код њега те неће доћи. Сви су римокатолици«. (Тел. бр. 53) На граховску скупштину дошли су по жељи кнеза Николе а по одобрењу грофа Андрашија потпуковник Темел са Цетиња и вицеkonzул Врчевић из Требиња. Врчевић и Темел дошли су на Грахово преко Рисна, пошто су се претходно конзултовали са которским окружним капетаном. Главну улогу на граховској скупштини имао је свакако војвода Петар Вукотић, коме је пошло за руком да задржи херцеговачке устаничке вође на Грахову све до завршетка окупације у Херцеговини, до пада Клобука, 28 септембра 1878. Сердар Саво Јовићевић је јавио телеграмом војводи Машу Врбици, да је на Грахову било 154 устаничка главара, да су на Грахову били 45 дана, рачунајући и пут до Билеће као и борављење у том мјесту, 8 дана, у свему 53 дана (Тел. бр. 76).

Обезбијевши се од могућности сарадње устаника из Црне Горе са муслиманским устаницима из Херцеговине, Црна Гора је могла да изводи политику која се није косила са интересима Аустро-Угарске, настојећи да из те политике избије неку корист за себе. Мислило се при томе на источни дио гатачког кадилука, од Липника до Цернице, да се на ту линију помакне црногорска граница према Херцеговини. Ова тенденција се јасно види из наредбе војводе Маша Врбице Вуку Пејовићу да настоји предобити Омера Шеховића, да Корјенићи уступе Црној Гори Клобук који би се касније уступио Аустро-Угарској и послужио би као еквивалент за исправку границе у Херцеговини а евентуално и у Албанији. Међу Корјенићима је постојало расположење да се прикључе Црној Гори. Један од истакнутих корјенићких вођа, Омер Шеховић писао је Николи Андрину Ковачевићу на Грахово, између осталог, и ово: »Ви ако мислите икад икакву

помоћ учинити помозите нам сад, ако смијете. Ово је вљеше да остане ваше него ћесара и нама се чини кад бисмо остали ваши, колико да небисмо ништа изгубили«. (Тел. бр. 7) На састанку са капетаном Јованом Ковачевићем у Нудолу Корјенићи су изјавили да Вук Врчевић међу њима агитира, казује им будуће границе, али је добио одговор: »Ми пошто неможемо бити нашега цара а оно можемо књаза Црногорскога, а ћесареви нећемо живи никад«. (Тел. бр. 1) Корјенићи су јасно и одређено изражавали расположење да дођу у састав грногорске државе а с тим фактом рачунали су опозиционо расположени људи у Црној Гори као што су били сердар Перо Матановић и капетан Јован Ковачевић.

По старом обичају одржавали су се састанци између Корјенића и Граховљана, иако су их често раздвајале отсјечене главе и отјерани плијен. Повјерења и међусобног вјеровања било је увијек на обје стране међу овим непосредним сусједима. У отсудним моментима Корјенићи су тражили помоћи и савјета на Грахову. Тим расположењем се вјешто користио Машо Врбица и преко сердара Сава Јовићевића нудио Корјенићима сигурно уточиште у Црној Гори, слободан боравак у Никшићу, смјештај у кућама исељених »грађана« као и исхрану за »робје«. Оно главно, међутим, није им казивао, да ће Црна Гора уступити Клобук Аустрији. Сам Омер Шеховић није могао ништа да углави без договора са свим Корјенићима и до остварења овог плана није дошло. Кад тај план није успио, Машо Врбица је дошао на нови, сасвим друкчији. По том новом плану, Корјенићи су имали да дају најжешћи отпор окупатору бранећи се у тврдом Клобуку. Као потстицај стављан им је примјер одбране јуначких Кривошијана 1869 г. По упутству Маша Врбице, требало је искористити ауторитет и утицај познатог агитатора против окупације и вође Требињаца, Ацаил-ефендије (Хаџи-Алиефендије Фетахагића) на Корјениће и Требињце, да се у сваком случају да крајњи отпор. Тиме је требало што више забавити аустро-угарску војску, рачунајући можда и с промјеном међународне ситуације. О томе рјечито говори врло интересантан и жив разговор преко телеграфа који се водио између војводе Маша Врбице и сердара Сава Јовићевића. (Тел. бр. 21)

Црна Гора је имала у својој власти од септембра 1877 друм од Гацка до Требиња и од Билеће до Дивина према Стоцу. На том друму је била организована служба безбједности и постављени перјаници са барјактарима а понегдје и официрима. Читаву ову област са овако важном артеријом контролисало је црногорско начелство у Билећи које је водио Вуко Пејовић, човјек од пуног повјерења војводе Маша Врбице. У овом дијелу Херцеговине није ни дошло до било каквог отпора аустро-угарској војсци и за њу је било од нарочите важности да та област остане у рукама Црне Горе док се не заврши окупација. Барон Темел је вјешто искористио тежак међународни положај Црне Горе и успијевао да свој утицај наметне кнезу Николи и његовој влади. Њему

је пошло за руком да преко војводе Маша Врбице организује информативну службу у пограничним крајевима и да извјештаје који су стизали на Цетиње доставља аустро-угарској војсци на терену борби. Из Темелова извјештаја генералу Филиповићу од 29 августа види се да је организовао информативну службу. У телеграму стоји: ... »und namentlich die von meinen Leuten speziell recognoscirten Gegenden Dabra, Nevesinje, Blagaj...« (Патни архив у Бечу, Feld-Akten, Occupation, Bosnien, 1878, br. 330, f. VIII B.)

По упутствима Маша Врбице, Вуко Пејовић је организовао информативну службу у Билећи, слао вјеште људе на терен да испитују ситуацију и јављају о намјерама и кретању устаника. У духу те политике радио је и војвода поп Богдан Зимоњић шаљући такође на терен људе који су подносили извјештаје о отпору окупацији. За тај посао требало је вјештих људи и трошка. На састанку с Темелом у Билећи, 3/15 септембра 1878 Вуко Пејовић је говорио о наредбама које је добио од војводе Маша Врбице да организује информативну службу. О том разговору с Темелом Пејовић је телеграфски овако извјестио Маша Врбицу: »И господин војвода Врбица ми је наредио да организујем једну чету од 24 човјека (стварно је наређено да се на терен пошаље 8 људи) које људи да проберем највјештије и најпоштеније и кои су познати надлежнијем мјестима, који ће моћи дознавати што точније турске намјере. Ја сам одредио према наредби, изабрао вјештије људи те су ми она извјешћа достављали. Још сам му казао и то да се плашим мојега шефа зато што сам потрошио 160 до 170 Наполеона, плаћајући ове људе који су носили главу на смртни ризик, а господин шеф није ми одредио за ово колико ћу потрошити, него ја, пошто ми је то стављено у одговорност, знам да је то корист, на послетку макар и од мојега имања платио. На то ми је г. Темел одговорио, то ће се све платити, само ви нећете. Казао сам г. Темелу да су ови људи по мом увјерењу доста крви аустријске уштеђивали, будући сам овијем људима наређивао да ће гођ којег од турске стране виде да га савјетују овако: Турци! Боље ви је да ви мирној војсци аустријској оружје положите и да се небијете зашто ће за вас боље бити, јербо ћете бит мирни и имаћете прави суд и све што је добро и корисно. Г. војвода Машо! На све ми је ово г. Темел подижући клобук по сто пута благодарио и колико се мени чини, о свему овоме био је увјерен«. (Тел. бр. 62)

Извјештаји које је добијао начелник Вуко Пејовић од људи које је слао на терен, а које зове »уводацијама«, били су реални и често су се слагали са аустро-угарским службеним извјештајима. Они пружају поуздан изворни материјал о ситуацији код Стоца у тешким данима по окупаторску војску, средином августа 1878. Извјештаји који су стизали у Билећу из удаљенијих мјеста, из сарајевске околине и Подриња, мање су поуздани. То су већином вијести казиване по причању избјеглица који су се повлачили према источним границама Босне.

Послије успјешно завршених операција код Стоца, генерал Јовановић је кренуо преко Билеће са главнином своје војске да ликвидира отпор Корјенића. О разговорима, сусрету и посјетама генералу Јовановићу јављао је телеграфски Пејовић војводи Врбици, подвлачећи потребу аустро-угарске војске за сијеном и житом које је било скупљено у Билећи и околици. Знатан број телеграма односи се на продају сијена и жита аустриској војсци што је најзад извршено у јесен 1878 г. Пејовић је био организовао пренос брашна за аустриску војску из Никшића и Грахова гдје су биле смјештене велике количине брашна. У телеграфском извјештају Темела Јовановићу са Цетиња, од 9 септембра има мјесто о депонованом брашну за аустриску војску, које гласи: »Zu Grahovo und Nikšić 11.000 Säcke Mehl, welche ewentuell in Bilek beigelegt werden könnten allein wahrscheinlich zu theuer.« (Ратни архив у Бечу, Feld-Akten, Bosnien 1878, f. X и XIII, 9—66) (1, 2, 3) 1878) — По споразуму барона Темела и кнеза Николе, црногорска власт је остала у Билећи и послије проласка аустриске војске кроз ово мјесто у Требиње и задржала се до доласка аустриске војске и администрације, 8 октобра 1878.

Иако је Црна Гора водила политику незамјерања Аустро-Угарској и чинила јој извјесне услуге за вријеме окупације Херцеговине, ипак је држање Црне Горе према муслиманским побуњеницима и њиховим породицама, кад су наступали на њене границе и тражили азил, било коректно и извођено с много такта и хуманости. Из наредбе војводе Маша Врбице Вуку Пејовићу о поступку с избјеглицама види се пажња према њима. Обезбјеђиван им је живот и иметак, а оружје су имали предавати црногорским властима, о коме се имало водити строго рачуна, осигурана им је исхрана до Никшића и станови у том мјесту. Тешким казнама се пријетило свима који би дирнули ово »робље«. У наредби је стајало и ово мјесто: »Ко год пређе на нашу границу свакоме је сигурно имање, част и живот. За најмању повреду херцеговачком робљу учињену на црногорско земљиште смртна је казна«. (Тел. бр. 33) Овакав став према избјеглицама стварао је повјерење херцеговачких муслимана у Црну Гору. То се види из извјештаја које је слао војвода Лазар Сочица са Горанског, који немају, истина, оно значење као извјештаји Пејовића из Билеће због даљине терена и несигурности извјештача. У телеграму Сочице од 16/28 септембра оцртава се то повјерење према Црној Гори, гдје стоји: »Каже један наш посланик да је зборила Дедагиница, волим се заклонит и под скут средњега Црногорца него под Швабина цара, а некмоли под скут доброга књаза што му доброга срца није ни у каква цара«. (Тел. бр. 89) И заиста држање Црне Горе према муслиманским избјеглицама из Херцеговине, а нарочито онима из Корјенића, било је у пуном смислу ријечи хумано.

Пошто је завршена окупација Херцеговине, требало је да се ријеша питање херцеговачких устаника који су били у саставу црногорске војске, а који су по договору кнеза Николе и Темела

имали да се врате у своје крајеве. Херцеговачки устанички вођи, њих 154, кренули су са Грахова крајем септембра у Билећу која је била одређена као зборно мјесто херцеговачке устаничке војске. Сердар Саво Јовићевић је био задужен да руководи овим послом и упутио је позив свим командирима батаљона 16/28 септембра да се нађу са својим војницима »у прву суботу у Билећу; сваки војник нека добро своју велику пушку очисти и нареди, па сви под оружјем и барјацима да будете у прву суботу у Билећу«. Сердар је помало и пријетио онима који се не би одазвали позиву и у наредби вели: ». . . ако који не би дошао у речени дан и на речено мјесто да тај војник неће више нигда приступа имати ће се браћа купе«. («Застава», бр. 167, 1878). У недјељу, 6 октобра имала је херцеговачка војска да дође у Требиње.

Темел је у овој акцији одиграо врло важну улогу. Крајем септембра налазио се у Требињу и јавио се телеграмом Машу Врбици, 1 октобра, из ког се види да се и генералу Јовановићу журило, да што прије ликвидира овако важно питање, као што је репатријација херцеговачких устаника. И Темел у поменутом телеграму вели: »Господин подмаршал Јовановић је врло жељан да би се што бржје могуће ствар свршила«. Војвода Петар Вукотић је по утаначеном договору стигао у Дубровник на ратној лађи »Крка« а одатле у Требиње колима. По извјештају из Суторине, од 7 октобра, са војводом Вукотићем били су Блажо Петровић, Никола Матановић ађутант, Милован Бошковић и Вуко Филипов са два писара. На Јасену је војвода Вукотић дочекао херцеговачку војску која била под оружјем, сврстана по батаљонима и са заставама. Одатле је с војском кренуо на Горичко Поље код Требиња гдје је дошло до свечане предаје војске и оружја са заставама генералу Јовановићу, 6 октобра 1878.

Предајући херцеговачку војску војвода Вукотић је, генералу Јовановићу према извјештају у »Застави« из Херцеговога од 7 октобра, изрекао сљедећи говор: »Браћо Херцеговци, као што видите Херцеговина је постала ћесара бечкога, ви као храбри и вјерни синови домовине, треба да признате ћесареву власт: поштено сте војевали за слободу, хвала вам на јуначком раду; знајте да књаз и ћесар живе у љубави, као да су једна фамиља, лијепо ће вам били; предајте острагуше овђе, а обично оружје, које су вам носили оци и ђедови, носићете и ви, послушајте ме војници, ово је наредба свијетлога господара«. («Застава», бр. 167, 24 октобра (5 новембра) 1878). По Темеловом извјештају од 19 октобра 1878 који је поднио министру Андрашију, Вукотић је одржао овај говор: »Es sind drei Jahre, dass wir zusammenstehen. Ihr Herzegoviner habt Euch heldenmüthig geschlagen. Wir Montenegroiner sind Euch zur Seite gestanden. Wofür habt Ihr Haus und Hof verlassen? Wofür seid Ihr ausgezogen in Noth und Elend? Wofür habt Ihr Blut vergossen? Für die Freiheit! Wo gibt es ein Reich, wie Oesterreich! Wo leben so viele grosse und alle Völker brüderlich, unter gleichem Recht und Gesetz?

»Ihr habt von Oesterreich sprechen gehört, allein Ihr wisst nicht, was Oesterreich ist!«

»Es ist das älteste, mächtigste, ruhmvollste Reich auf Erden! Seid vielen Jahrhunderten vererben sich in demselben kaiserliche, königliche und fürstliche Kronen, vom Vater auf den Sohn, und ich sage Euch, wenn ich nicht Montenegriner wäre und sein müsste, Niemand's Unterthan möchte ich lieber sein, als des grossmächtigen und allergnädigsten Kaisers und Königs Franz Joseph, Eueres nunmehrigen Herrn! Seid treu und gehorsam, und Ihr werdet frei und glücklich sein!« (Аустриска црвена књига, Actenstücke aus den Correspondenzen des k. k. gemeinsamen Ministeriums des Aussen über die orientalische Frage, Wien 1878; Auszug No 260, Темел Андрашију, Цетиње 19 октобра 1878).

Овај говор војводе Петра Вукотића изазвао је запрепашћење у херцеговачким батаљонима. »Зачу се неки страшни жубор«. Бошко Гузина је покушао да интервенише да се оружје не предаје. Дошло је до врло мучне сцене с предајом алајбарјака херцеговачке војске.

Алајбарјактар херцеговачке војске Јовица Зиројевић је том приликом рекао војводи Вукотићу: »Војводи, као што знате овај ми је алајбарјак подарио свијетли господар из своје руке на Црном Куку, кад је оно била на окупу сва грногорска и херцеговачка војска пред полазак на војну. Господар ми рече, јуначе, ево ти алајбарјака, носи га поштено и недај га другоме, док у теби живо срце куца. До данас ја сам га поштено носио по свијем бојиштима у Херцеговини, многа су моја браћа око њега пала, потоком се крви пролило да се очува она висока част овог алајбарјака, па се у славу бога и очувала, и ако је данас многа невесињска мајка у црно завијена; па је ли право и поштено, да га ја данас мирно у туђе руке предам? о, не, ја га несмијем предати, јер би ме мртве кости онијех соколова, што око њега изгибоше, проклињале; ако га баш морам данас дати, то ћу га само у Петровића руке предати«. У то приступи г. Блажо Петровић и сузнијем очима прими онај алајбарјак. (»Застава«, бр. 167, 1878). Д. Т. Перовић наводи сличну верзију о предаји алајбарјака херцеговачке војске и ријечи Зиројевића Блажу Петровићу: »Од тебе сам га примио на Црном Куку, теби га данас дајем. Чини шњим шта гоћ оћеш!« (Д. Т. Перовић, Устанак херцеговачкобокељски 1882, стр. 13). Томе је био завршен последњи чин драме.

Пошто је генерал Јовановић примио оружје и заставе од херцеговачке војске, распустио је Херцеговце кућама с обећањем да ће их аустриска влада помоћи тајном, сјеменима, стоком и изградњом кућа. Овом приликом били су именовани сердари и одабрани пандури за аустриску службу сигурности.

Био сам у могућности да ову грађу из Цетињског архива допуним материјалом из Бечких архива, те сам се и у предговору користио њим при објашњењима. Сматрам да ће ово излагање послужити сигурнијем и јаснијем објашњавању дате грађе из Цетињског архива.

Најзад да напоменем да дату грађу нисам редао хронолошки већ по тематици, сврставајући телеграме по важнијим догађајима и мјестима. Документе сам дао углавном онако какви су у оригиналу изузев што сам дао своју интерпункцију и ставио велика слова тамо гдје им је мјесто. Ово сам учинио због лакшег разумијевања текста. Исто тако сам у биљешкама дао потребна објашњења, а на неким мјестима и читаве документе. Напомињем да су датуми на документима дати по старом календару који је важио у црногорској администрацији.

На крају, сматрам за своју дужност да се топло захвалим управнику Државног архива на Цетињу, Ђоку Пејовићу који ми је помогао при раду и пружио корисна обавјештења о појединим личностима.

Хамдија КАШИЏИЋ

Die Relation über die Verhältnisse Bosniens und der Herzegowina in mehrfachen Beziehung

Hohes k. k. Landespraesidium!

Mit dem hohen Erlasse von 22te Hornung l. J. B. 479/p wird mir auch anempfohlen auf meiner Reise durch Bosnien und die Herzegowina jenen Ländern in mehrfachen Beziehung meine Aufmerksamkeit zuzuwenden, und hienüber ebenfalls eine ausführliche Relation zu erstatten, diese unterbreite ich hiemit Pflichtschuldigst in ganzlicher Erledigung des allerlobten Dekretes, nachdem ich über die übrigen darin erwähnten Gegenstände, nämlich: den Salzhandel, die Zoll- und Handelsverhältnisse im allgemeinen die obverlangten Relationen unterm 6 und 28te v. M. sub Bz 25. und 31. dem hohen k. k. Landespräsidium bereits vorgelegt habe.

Ich glaube am besten zu thun die gegenwärtige Darstellung in die Form einer Reisebeschreibung einzukleiden.

Ich begab mich nach Bosnien über Sign und Billibrigh, über welches Kastell der bedeutendste Handelsverkehr des Spalatriner Kreises mit Bosnien stattfindet.

Von Sign nach Billibrigh reitet man leicht in zwei Stunden, von Billibrigh braucht man eine halbe Stunde bis zur Gränze, von dort bis zum Torre di Prolog eine Stunde, abermals so viel von dort bis ins Thal wo ein Han¹⁾ sich befindet, und von demselben noch vier Stunden das Thal entlang nach Livno; die Gränze bildet daselbst der Berg Prolog, der sich von Nordwesten gegen Südosten zieht, auf der nördlichen Seite schliesst er sich an den Berg Schator an, und auf südöstlichen Seite dehnt sich er gegen den Berg Zavellin hin, auf dieser Seite hat er auch eine höchste Spitze.

Die bedeutendsten Höhen des Prolog auf jener Seite heissen Kameschnizza, Strmizza, Prolog, Malinovac und Troglav. Gegen den Berg Zavellin flacht er sich sehr ab, und steht mit demselben nur durch Hügeln in Verbindung, daher daselbst, nämlich bei Arxano, leicht eine bequeme Passage nach Bosnien hergestellt werden könnte. Der Weg von Billibrigh geht ebenfalls über eine Abdachung des Prolog, dessen Höhe etwas mehr als eine Stunde beträgt; der

1) Хан Graboraze (Грабораз).

von der Cettina bis Billibrigh braucht 1/2 Stunde, von dort eben so viel bis an die Gränze, welche bei 1000 Klafter entfernt ist, von dort zieht sich der Weg noch etwas, aber nur wenig aufwärts, und alsdann reitet man eine Stunde über die Abdachung des Berges, wo aber viele Unebenheiten sind bis an den Torre di Prolog, dort ist ein Einnehmer mit mehreren Panduren, der daselbst von den Waaren, die nicht durch Livno gehen, die Mauthgebühren einhebt. Vom Torre di Prolog gelangt man alsdann über einen steilen Abhang in einer Stunde ins Thal von Livno. Die Passage von Billibrigh in das so eben genannte Thal ist äusserst schwierig im Winter gehen daselbst bisweilen Menschen und Thiere zu Grund, man kann nicht sagen, dass dort ein Weg existirt, sondern zwischen hervorragenden Steinen und Gestrüppe ziehen viele Steige, so zwar dass man einen Führer braucht, um den minderschlechtesten anzuschlagen, die schwierigste Strecke ist von Torre di Prolog ins Thal von Livno. Im Interesse des Handels wäre es äusserst wünschenswerth, wenn daselbst eine bessere Kommunikation hergestellt würde, und wie ich bereits in meinem unterthänigsten Berichte von 20¹⁰ Juli 1. J. Z 4 bemerkt hatte, würde dieses auch nicht mit grossen Schwierigkeiten verbunden sein. Von dem Han am Fusse des Prolog ist dann bis Livno ein sehr guter Reitweg, der auch an mehreren Stellen besonders gegen Livno fahrbar ist. Auf der obbemeldeten Einsattelung des Berges zieht sich eine schmale Huthweide gegen die Höhe des Berges hin auf der dalmatinischen Seite ganz kahl, aber auf der andern Seite zum Theil mit Wäldern, worin Hochwild und Bären sich aufhalten, bewachsen ist. Von Billibrigh bis zum Torre di Prolog ist die Gegend sehr öde, um so mehr wird man alsdann beim gedachten Torre durch den Anblick der schönen grünen Fläche überrascht, die das breite und lange Thal von Livno bildet dessen skizzierte Ansicht ich hier beischliesse (indem ich mir vorbehalte die Ansichten mehrerer Ortschaften und berichtigen Stellen der Landkarten ordentlich auszuarbeiten, lege ich hier nur Skizzen bei, um die Erstattung dieses Berichtes nicht zu verspäten).

Auf der südwestlichen Seite ist das Thal von den sehr steilen, an vielen Orten unzugänglichen Abhängen des Prolog und Schattor eingeschlossen, aus dem nordöstlichen Theile desselben wo die Berge Staretina und Schattor das Thal schliessen, geht ein Weg nach Grahovo; ein anderer Weg geht von Livno dahin und zwar anfangs auf der östlichen Seite des Thales und dann zieht er sich auf die östliche Seite des Berges Golia, welcher zur Hälfte die nordöstliche Seite des Thales begränzt, sowohl dieser als auch der etwas zurückstehende Berg, welcher daselbst die andere Thalhälfte begränzt, ist kahl und steinig; südöstlich ist das Thal von einem Vorsprunge des Prolog und einem demselben gegenüber liegenden sich sanft ablaufenden Berge, welcher Bosnien von der Herzegowina trennt, eingeeengt, steht aber mit einem anderem an den bemerkten Berg Zavellin sich anschliessenden Thale in Verbindung.

In der Nähe des Thalschlusses steht auf einer Anhöhe an der östlichen Seite des Thales ein altes Schloss Hum genannt.

Tas Thal von Livno ist sehr wenig bebaut, daselbst sind meistens nur Wiesen und mit Gestrüppe bewachsene Huthweiden, denn die Wässer, welche an mehreren Stellen aus der Erde hervordringen, überschwämmen öfter das Thal, und bilden in dem südlichen Theile desselben Sümpfe, Felder sieht man daher nur in den höher gelegenen Seiten, an denen bei 40 meistens sehr kleine Dörfer liegen, deren Namen in der Karte angemerkt habe.

Livno²⁾ selbst liegt auf der südöstlichen Seite des Thales an dem Bergabhange, es hat sehr schlechte aus Holz und Stein gebaute Häuser, und dürfte über 2000 Einwohner haben, deren Mehrzahl Türken sind. Von der Bergseite her ist Livno mit einer langen mit mehreren Thürmen versehenen Mauer, die auf Felsenwänden aufgeführt ist, umgeschossen, dort sind auch die Ruinen des Pallastes des Firdus Bei noch zu sehen, der in dem letzten Aufstande gegen ihn zerstört worden war.³⁾ Auf der nördlichen Seite der Stadt ist eine sehr hohe Felsenwand, aus welcher ein bedeutender Bach, der sehr kaltes Wasser hat, heraus fließt. In Livno ist ein Musselim, ein Richter und ein Mauthamt. Der Musselim ritt mit 4 oder 5 der augenscheinlichsten Türken entgegen.

Die Bevölkerung des Kadiluks Livno dürfte ohngefähr 20.000 Seelen betragen,⁴⁾ darunter sind bei 10.000 Katholiken; man rechnet auch bei 3000 Häuser in jenem Kadiluk. Auf der Friedschen Landkarte von Bosnien und der Herzegowina habe ich bezüglich jenes Bezirkes und der Südseite des Prologs mehrere Unrichtigkeiten wahrgenommen, die ich auf der Kartenskizze berichtigt habe; darunter gehört auch die falsche Angabe, dass jener Kadiluk mit dem Sandschakat der Herzegowina vereinigt ist, indem er zu Bosnien gehört.

Von Livno zieht ein guter Reitweg längs dem östlichen Abhange der Berge sanft hinauf, bevor man auf das obere Plateau gelangt, ist er steil und gepflastert, oben aber sehr steinig; weil es im Winter schwer ist, den Weg zu erkennen, so sind daselbst mehrere Bäume als Wegweiser aufgestellt. 5/4 Stunden von Livno entfernt, ist ein Han⁵⁾ wo sich Panduren aufhalten. Solche Sicherheitswächter sind an vielen Orten aufgestellt, und begleiten die Reisenden gegen Bezahlung von Station zu Station; bisweilen sind sie aber auch selbst schlechte Leute, und anstatt zu beschützen, rauben sie die Reisenden aus. Nun bekommen die Berge, die auf der Seite von Livno noch den dalmatinischen Gebirgen gleichen, ein anderes Ansehen, mit

2) Хамдија Крешевљаковић, Капетаније у Босни и Херцеговини, Научно друштво НР БиХ, Дјела, V, Сарајево, 1954, стр. 127—134 — Хливањска капетанија (Литература о Ливну).

3) Дим. Николајевић, Прилози босанској историји из 1836 год. ГЗМ, XXII (1910), стр. 646 и даље. Хасан Хаћам, Хливањска буна 1836, Календар «Народна узданица» за 1940, стр. 168—176.

4) Х. Крешевљаковић-Х. Капиџић, Судско-административна подјела Босне и Херцеговине почетком XIX стољећа, Историско-правни зборник, 3—4, Сарајево, 1950, стр. 251. У ливањском кадилуку било је 6.000 муслимана и 9.000 хришћана.

5) Хан Борова Глава:

Ausnahme der fernen kahlen Gebirge der Herzegowina, nämlich überall sind daselbst schöne Huthweiden mit kleinstämmigen Wäldern; weiter vorwärts gelangt man in ein unteres Plateau mit Hochwiesen, und dann über einen steilen Berg hinab in das anmuthige Thal von Schuizza, eine grosse Anzahl Vieh weidet auf den schönen Wiesen, durch welche ein abscheulich schlecht gepflasterter Weg mit einer schmalen gemauerten Brücke ohne Geländer führt.

Gepflastere Wege findet man in Bosnien sehr häufig, nämlich an Stellen wo sich Wasser sammelt, oder wo es bei Regenwetter sehr kothig ist; allein das Pflaster ist überall so schlecht angelegt und gänzlich verwaerst, dass es an vielen Orten gefährlich ist, auf demselben zu reiten, und wegen der grossen oft schuhtiefen Löcher kann man nur mühsam darauf fortkommen. Am Ende des Thales liegt das Dorf Schuizza von beiläufig 50—60 Häusern, die auf einigen Hügeln zerstreut sind; die Häuser sind fast alle aus Holz gebaut, sehr klein, mit hohen Dächern und mit sehr grossen Schindeln gedeckt.

Überall in Bosnien, auch in Travnik, fand ich die Häuser mit diesem Materiale gedeckt. In der Herzegowina dagegen gebraucht man zur Deckung der Häuser Steinplatten. Die Einwohner sind Türken und Katholiken; letztere in grösserer Anzahl gehören zu der zwei Stunden entfernten Pfarre von Duvno. Durch das Thal von Schuizza fliesst der Bach gleichen Namens durch einen Bergeinschnitt in jenes von Duvno, passiert bei Tyonica unter einem kleinen Hügel, und ergiesst sich dann in die Narenta, und wie man mir sagte, behält er seinen Namen bei, dem zufolge die auf der Karte angedeutete Benennung Dreschnizza gefehlt wäre. Von Schuizza könnte man demnach mit Ausnahme des Hügels bei Tyonica, im Thale nach Mostar, und auf gleiche Art von dort nach Metkovich kommen; auf der östlichen Seite des Thales von Schuizza sind flach sich abdehnende mit Huthweiden bedeckte Berge; die westliche Seite ist steil und gegen das Dorf hin grössentheils mit hochstämmigen Walde und auch mit Huthweiden bedeckt, der sich bis an den schön geformten, hohen und spitzigen bei 2 1/2 Stunden entfernten Berg von Malovan fortzieht. In Schuizza ist auch ein Han (Einkehrhaus). Diese haben in Bosnien fast alle dieselbe Bauart; einen Stock, auf beiden Seiten steinerne Mauern, und in der Mitte das Thor. Das Erdgeschoss ist aus Holz oder Stein gebaut, der erste Stock aber aus Holz und hat in der Mitte einen kleinen Vorsprung wo es lüftiger ist, daher die Reisenden meistens daselbst die Mahlzeiten einnehmen, die in Bosnien und der Herzegowina gewöhnlich gegen 11 Uhr Vormittags, und nach der Jahreszeit, um 6—7 Uhr Abends und später statt finden.

Von Schuizza reitet man gegen Norden auf dem östlichen Bergabhänge; das Thal, welches daselbst sehr hügelicht wird, bleibt westlich, man sieht auf einen vorspringenden Hügel die gewöhnlichen grossen Grabsteine, und zwei schmale aufrechtstehende—auch ist der Grund so beschaffen, dass man erkennen kann, dass meistens daselbst Gebäude standen, weiter vorn, wo sich das Thal ganz

schliesst, stehen auf der östlichen Seite des Weges, auf der Hälfte eines Felsenabhanges die Ruinen eines fünf oder sechseckigen Thurmes,⁶⁾ und etwas höher steht noch ein anderer verfallener Thurm. Bevor man noch zu diesen Ruinen kommt, ist auf dem Wege eine Pandurie d. i. Pandurenhütte, drei derselben kamen uns zur Bekomplimentierung entgegen, einer ergriff meine Hand, küsste sie und legte sie an seine Stirne, um dadurch seine Ehrfurcht und Freude auszudrücken.

In der Nähe dieser Pandurie theilt sich der Weg von dort gehen dann zwei Wege nach Travnik, einer, der bessere, aber weitere, über Kupres und Scopglie, und der nähere, aber schlechtere, südlich von dem ersten.

Anstatt über den Berg zu reiten, könnte man auch durch das Thal an den Ort kommen, wo sich der Malovan mit dem gegenüberstehenden Berge verbindet, man sagt dass Sümpfe diese Passage nicht gestatten, allein diese können nur unbedeutend sein, weil das Thal von Schuizza aus überall eng ist; die eigentliche Ursache ist aber der gänzliche Mangel alles Sinnes für Herstellung guter Kommunikationen; man suchte hinzu meistens nur die kürzesten Linien und die Orte aus, wo man, um weiter zu kommen, nicht erst nöthig hatte, durch Menschenhände Hindernisse zu beseitigen; und da man keine Wägen gebraucht, und sich nur der Reit- und Saumpferde bedient, so ist es möglich auf diese Art fortzu kommen, allein dadurch werden das Reisen und der Gütertransport äusserst beschwerlich, und wegen der Abgründen bei denen man ganz nahe vorbei muss, und wegen der grossen Steinmassen, über welche die Steige führen, oft auch sehr gefährlich; bei allen schwierigen Stellen immer abzusteigen, wäre zu unbequem, und zeitraubend, und muss sich daher auf den sicheren Gang der auf solche Wege gewohnten Pferde verlassen.

Bald nach den obbemerkten Ruinen bietet sich dem Auge die grosse Hochebene von Malovan und Kupres dar, auf welcher die Kadiluks von Livno und Skoplie an einander gränzen; östlich schliesst sie zum Theil der bis zum Gipfel grüne Malovan, und östlich der hohe Radoscha, der Plazalica⁷⁾ und Schuliage⁸⁾ bei Kuprez ein, südlich sieht man den Gliubuscha, der schon in der Herzegowina liegt, die Ebene selbst ist nur wenig bebaut, dort sind eben die schönsten Wiesen und Huthweiden die ein bedeutender Bach bewässert. In strategischer Hinsicht scheint dieser Punkt sehr wichtig zu sein, da sich hier die Strasse von Sign über Livno, Knin über Glamösch, von Banjaluka und Travnik vereinigen. Diese Ebene dürfte wahrscheinlich öfter der Schauplatz blütiger Kämpfe gewesen sein, und die kleinen spitzigen, künstlich geformten Erhöhungen, deren es mehrere daselbst gibt, sind wahrscheinlich Grabhügeln der in den Kämpfen Gefallenen.

Von dem Dorfe Malovan dogni (Unter Malovan) welches von Livno über 2 1/2 Stunden entfernt ist, gelangt man in 1 3/4 Stunden nach Kupress, welches auf der östlichen Seite des Thales liegt, und nicht, wie es in der Karte angezeigt ist, in der Mitte. Auch daselbst sind Bäume als Wegweiser aufgestellt; Kupres ist ein kleiner Ort; nur einige wenige Häuser bei 15 oder 20 an der Zahl mit einer Moschee,⁹⁾ stehen beisammen, und sind mit sehr schlechten Pallissaden, die viele Lücken haben, umgeben; früher war daselbst ein kleines Fort,¹⁰⁾ welches aber nun ganz zerstört ist, die übrigen wenigen Häuser, die zu Kupres gehören, sind zu kleinen Parthien bis zu einer Entfernung von einer halben Stunde zerstreut. Daselbst befindet sich ein Musselim vekili (Musselim Stellvertreter) und ein Buliukbaschi (Art Pandurenkommandant) der mich begleitete. Dort sind auch Eisenerze vorhanden, von denen ich hier einige Stücke beischliesse, die mir ein Bauer brachte.

Da der dortige Han eine sehr schlechte Unterkunft gewährte, ritten wir noch 1 1/2 Stunde bis zum Han von Koprivnica. Von Kupres reitet man über die Gebirgskette, welche jenes Thal von dem Verbas—Thale scheidet, diese Gebirgskette, welche nördlich von Kupres zwei Berghügeln hat, von denen der eine Plazalica und der andere Schuliaga heisst, ist zwar hoch, allein ein Bergsattel¹¹⁾ des ersten Bergkögels des eben genannten Plazalica gewährt einen leichten Übergang und dann senkt sich der Weg ziemlich sanft hinab. Die östliche Abhänge der eben gedachten beiden Bergkögeln sind ganz mit hochstämmigen Nadelwald bedeckt, man sieht daselbst viele Windfälle, und die schönsten Bäume verfaulen. Die Vegetation ist sehr üppig, besonders schön und häufig kommt daselbst eine Pflanze mit grossen Blättern und eine gelbe Blume vor, welche die Dusilage petahites zu sein scheint.

Die Abdachung des Berges Schuliaga gegen das Thal Verbas geschieht durch steile Bergkögeln, oder grosse Hügel, die viele enge Thäler bilden, am Ende derselben erhebt sich der äusserst steile und hohe Kögel Xuliaka an dessen Fusse das Han Koprivnizza, bei 10 Stunden von Livno entfernt liegt; daselbst brachte ich nach Livno die erste Nacht in der Mitte des Stalles zu, da wegen des Ungeziefers von der im Han befindlichen Zimmern nicht Gebrauch gemacht werden konnte. Von dem so ebengedachten Han nach Prusaz türkisch Akhissar (weisse Schloss)¹²⁾ reitet man ohngefähr in 3 Stunden immer durch Wälder von Nadel- und Laubholz, der Weg ist daselbst etwas breiter, die Türken nennen einen solchen Weg Dschiadde (Hauptstrasse) allein er ist dessen ohngeachtet nur für Reitpferde praktikabel; vor 5 Jahren hatte daselbst ein Waldbrand grossen Schaden angerichtet, indem er in einer sehr grossen Ausdehnung einen beträchtlichen Theil des

9) Цамија Фадил-паше Маглајца. Види Евлија Челебија, ГЗМ, XX.

10) X. Крешевљаковић, Стари босански градови, Наше старине, I; Јукић, Земљопис и повјестича Босне, Загреб 1851.

11) Велика Врата.

12) Мазалић, Биоград — Прусач, ГЗМ. Н. С. VI.

Waldes zerstörte. Eine halbe Stunde vor Prusaz reitet man knapp bei einem schauerlichen Abgrund vorbei; ein falscher Tritt könnte Pferd und Reiter in denselben hinabstürzen, was diesem Abgrunde noch einen eigenen Charakter verleiht, sind einige hohe Felsenstücke, die wie Säulen hie und da hervorragen; in der Tiefe, in welche man ganz hinabsehen kann, rauscht der Wildbach Pluschaka,¹³⁾ der von den Bergen bei Kupres kommt, dann nördlich bei Prusaz vorüber fließt, und vor Skopglie sich in die Verbas ergießt. Auf der Riedl'schen Karte ist jener Bach nur in einer ganz kurzen Strecke; und so angezeigt, als ob er südlich von Prusaz vorbeifliesse. In der Nähe von Prusaz endigen die grossen Wälder von Nadelholz, allein nur östlich gegen das Thal Verbas zu, denn die westlich von Prusaz gegen Norden fortlaufende Bergkette ist noch immer mit dichten Nadelholzwäldern bedeckt. Dicht an der östlichen Seite dieser Bergkette liegt Prusaz und zwar theils auf dem Rücken eines Hügels, der quer über einen Theil des Verbas-Thales geht, und sich an einen höheren Hügel anschliesst, theils auf einen hohen Felsen, um welchen der genannte Wildbach sich windet, und auf dessen höchsten Punkte das verfallene Schloss Prusaz liegt, das Ganze gewährt von der Höhe aus gesehen, einen sehr romantischen Anblick. Prusaz ist fast ganz von Türken bewohnt, und dürfte bei 200 Häuser haben. Das Verbas-Thal, welches sich östlich von Prusaz gegen Nord-Nordwesten erstreckt, kann man füglich ein Hügelthal nennen, da es die südliche Seite von Skopglie, wo es breiter wird, ausgenommen, nur aus hohen Hügeln gebildet ist, die bis zu 3/4 Theile der Höhen mit Feldern und Wiesen bedeckt sind. Auf der östlichen Seite dieses Hügelthales erhebt sich eine andere hohe Gebirgskette, deren Abhänge gegen das Thal hin sich sanft verlaufen. Die bedeutendsten Höhen derselben heissen Travinjak und Kalina. Bei Scopglie ist selbe durch das nach Travnik führende Thal unterbrochen, südlich schliesst sie sich an den Vraničca an. So wie Kupres ist auch Scoplie¹⁴⁾ auf der benannten Karte fehlerhaft angezeigt, indem es ebenfalls nicht in der Mitte des Thales sondern dicht an der östlichen Gebirgskette liegt, die sich gleich nördlich von Scoplie so sehr einem Vorsprunge der parallel laufenden westlichen Gebirgskette nähert, dass ausser den sich durchwindenden Verbas kaum nur ein Raum für den Weg bleibt.

Die Karte muss demnach dahin abgeändert werden, dass von Scoplie nur ein kleines Thal von 20 Minuten Breite und 1/2 Stunde Länge erscheine; der ganze übrige Theil des Thales muss als mehr oder weniger hohen Hügeln bezeichnet werden, und die Verbas mit Scoplie mehr gegen Osten gerückt werden, damit auch Prusaz mehr dahin versetzt werden könne; weil die Strecke von Kupres nach Prusaz als zu kurz bezeichnet ist.

Scoplie oder Vakuf hat eine hübsche Lage 4 bis 5 Moscheen über 1000 Einwohner meistens Türken, und zwei hübsche aus Qua-

13) Прусачка Ријека.

14) Доњи Вакуф.

dersteinen über die Verbas gebaute Brücken, von türkischer Bauart, das heisst in der Mitte sehr hoch, mit gothischen Bögen, und niederen steinernen Geländern versehen.¹⁵⁾ Scoplie ist von Prusaz eine Stunde, und demnach von Kuprez bei 6 Stunden entfernt. Von Scoplie nach Travnik sind ohngefähr 7 Stunden, durch 3 Stunden reitet man in einem ziemlich engen Thale, an welches sich mehrere Seitenthäler, von denen nur eines gegen Norden zu etwas breit ist; die die Thäler bildenden Berge sind ganz mit Laubholz meistens Buchen bewachsen; anfangs sind die Bäume nicht sehr gross, allein weiter gegen die Mitte des Thales giebt es deren von sehr grossem Umfange, aber sehr nieder, ich sah einen Stamm, den kaum drei Männer umfassen könnten. Der Weg wo er gepflastert ist, ist zwar sehr schlecht, aber doch noch eine der minder schlechten; auf der Hälfte des Weges ist ein Bergsattel, der das nach Travnik führende Thal durchschneidet, und die Wasserscheide bildet. Selber mangelt auf der Karte. Der gegen Scoplie fliessende Bach¹⁶⁾ ergiesst sich in die Verbas und der nach Travnik fliessende, Laschua genannt, geht in die Bosna. Jene Lokalität, wo auch eine Pandurenstation ist, heisst Camod;¹⁷⁾ auch auf der anderen Seite des Thales dauern die Buchenwälder fort; 3/4 Stunden von Travnik mündet sich das Thal, hie und da bebaut, in ein anderes quer gegenüberlaufendes, welches auf der östlichen Seite von dem Vlasich gebildet wird, dieser Berg ist sehr hoch, mit einer Felsenwand eingefasst, und hat einen ausgedehnten mit Huthweiden bedeckten Rücken, er biethet mit seinem Abhange, der aus vielen gut bebauten anmuthigen mit Häuser besäeten Hügeln besteht, einen recht freundlichen Anblick dar. An dem südwestlichen steilen Abhange desselben liegt Travnik, die jetzige Hauptstadt Bosniens; dem Vlasich gegenüber erhebt sich der Anfangs ebenfalls steile, aber dann sanft sich hinausziehende Berg Villenica, der zur Hälfte bebaut, oben mit Huthweiden und kleinen Bäumen bedeckt ist.

Zwischen diesem Berge und dem Vlasich bleibt südlich von Travnik nur eine enge Passage, so zwar dass, selbe abgerechnet, diese Stadt auf drei Seiten von steilen Abhängen ganz eingeschlossen und nur gegen Nordosten hin etwas freier ist; zwischen diesen zwei hübschen Bergen eine Türkenstadt¹⁸⁾ mit einem alten auf einem schroffen Felsen sich erhebenden Schlosse zu sehen, ist übrigens kein interessanter Anblick.

Sowohl die Lage Travniks als auch der Weg von Scoplie ist auf Fried'schen Karte unrichtig angezeigt.

Travnik hat bei 9000 Einwohner meistens Türken, wenigen Christen, und ziemlich viel Zigeuner; in der nahen Umgegend der Stadt sind aber bei 3000 Katholiken; die Häuser sind fast alle aus Holz gebaut mit hohen Schindeldächern. Die Wohnung des Muschirs ist ebenfalls ein ziemlich langes elendes hölzernes Gebäude von

15) Овај мост је срушен у II свјетском рату.

16) Оборачка Ријека.

17) Караула.

18) Ђ. Мазалић, Травнички град и Торичан, ГЗМ, Н. С. III.

einem Stocke Höhe, auf einer Seite ist ein Wiesengrund mit einigen grossen Bäumen, der als Garten dient, auf anderer Seite ist ein geräumiger Hof, welchen in einem Halbkreise zum Theil die Wohnungen der Dienerschaft des Muschirs, und zum Theil andere zur Wohnung des Muschirs gehörige hölzerne Gebäude einschliessen. Die Wohnungen der Dienerschaft sind gar erbärmlich. Da die Statthalter in Bosnien so oft gewechselt werden, so ist es natürlich, dass keiner derselben Geld ausgeben will um sich ein ordentliches Wohngebäude herstellen zu lassen.

Der oberwähnte Bach Laschua fliesst durch die Stadt, und wird an der südöstlichen Seite derselben durch einen aus dem Vlasich herausströmenden viel bedeutenderen Bach vergrössert, der gleich beim Herausströmen Mühlen¹⁹⁾ treibt. Derlei schon als sehr grosse Bäche aus den Bergen herausströmende Wässer giebt es mehrere in Bosnien und der Herzegowina, z. B. bei Livno, die Bosna im Thale von Serajevo, die Buna bei Blagai; am Ursprunge haben sie meistens pitoreske Felsenschluchten, die der Buna soll besonders sonnerwerth sein.

Travnik ist überhaupt sehr wasserreich, in vielen Orten quillt das Wasser hervor, dieser Beschaffenheit des Bodens, wodurch immer Ausdünstungen entstehen und der Lage Travniks zwischen zwei hohen Bergen²⁰⁾, schreibt man die ungesunde Luft dieser Stadt zu. Diese Gegend ist sehr dem Erdbeben unterworfen. In den 11 Tagen die ich dort zubrachte, wurden zwei, und im vorigen Jahre in einem Tage 19 Erdstösse verspürt. Bei dem zweiten Erdbeben hatte der Muschir nach seinem Arzte geschickt, und mir sagen lassen, dass ich mich nicht fürchten möchte, indem dieses Phänomen in Travnik gar nichts ungewöhnliches wäre, als ich später zu ihm kam, erklärte ich ihm, die muthmassliche Ursache desselben, und da ich erfahren hatte, dass er des Erdbebens halber ängstlich ist, so bemerkte ich ihm, dass man in meinem hölzernen Gebäude nichts zu fürchten habe, und dass sich mehrere Leute während eines Erdbebens zur grösseren Sicherheit unter die Thürschwelle zu begeben pflegen.

Der jetzige Muschir von Bosnien Hagy Halil Kiamili Pascha²¹⁾ ist ein Mann über die 50 hinaus; von mildem Charakter, sehr höflich und zuvorkommend, und hat mir viele Aufmerksamkeiten erwiesen. So oft ich zu ihm kam, stand er auf, und als ich bei der Abschiedsaudienz mich entfernte, ging er bis in die Mitte des Zimmers. Er könnte und möchte viel Gutes im Lande thun; allein er hat nicht die Macht hinzu, zu seiner Verfügung stehen nur zwei Bataillons reguläre Infanterie, von denen ein jedes auf 400 Mann reduziert ist; ausserdem sind in Travnik noch ungefähr 70 Artilleristen mit 10—12

19) Шумеће на коме је било државних млинова за вријеме турске владавине. Кроз Травник тече и други поток, Хендек.

20) Еуковица и Виленица.

21) Хаџи Камил паша, босански везир (1842—1844). У народу је познат под именом Тахта паша, јер се у његово вријеме завела нумерација кућа.

Kanonen, die ordentliche Laffetten haben: einige derselben befinden sich in dem Hofräume der Wohnung des Muschirs, die anderen in der nahestehenden Artillerie Kaserne.²²⁾ Auch in dem erwähnten auf einem hohen steilen Felsen gelegenen Fort sind einige Kanonen mit äusserst plumpen Rädern und daher in dem jetzigen Zustande fast unbrauchbar. Das Fort, da es von mehreren Seiten dominiert wird, ist nicht haltbar, und um so weniger von Nutzen, als man nicht nöthig hat, durch die oberwähnte auf der südlichen Seite befindliche enge Passage, welche vom Fort beherrscht wird, in die Stadt zu dringen, indem man etwas weiter westlich über den Bergabhang leicht in dieselbe kommen kann. Dasselbst eine kleine Viertel Stunde von der Stadt entfernt, befindet sich das grosse Dorf Dolaz mit 500 Häusern, nur von Katholiken bewohnt, dort befindet sich auch der apostolische Vikar. Ich wohnte daselbst dem Pfarrgottesdienste bei, der, wie überall in Bosnien und der Herzegowina im Freien gehalten wird. Gewöhnlich sind die schlecht gemauerten Altäre unter einem grossen Baume errichtet, ohne Obdach, über jenem in Dolaz war aber ein kleiner hölzerner Verschlag gemacht; sonst wird, wenn der Priester Messe liest, ein Tuch mittels Reifen über den Altar gespannt; die Lichter werden entweder in hohe ausgehöhlte Steine auf die Erde neben dem Altar, oder in Löcher die vorn oder seitwärts in denselben gemacht sind, gestellt, damit sie der Wind oder Regen nicht auslöschen kann.

Alle Messgeräthschaften werden natürlich jedesmal mitgenommen. Gewöhnlich ist auf dem Altar nichts vorhanden, auf jenem bei Dolaz befindet sich aber ein hölzerner Deckel, auf welchen Heiligenbilder aufgepappt sind, und wenn das heilige Messopfer dargebracht wird, wird er zurückgelehnt; während demselben singt auch zuweilen das Volk, selber sitzt dicht aneinander auf türkische Art auf der Erde; nach dem Evangelium ist stets eine Predigt, und nach der Messe werden den Gläubigen die Kundmachungen der geistlichen und weltlichen Behörden, die sie betreffen, verlautbart. Als ich dem Gottesdienste beiwohnte, ward eben das vom Vikar erlassene Cirkulare wegen der Ernennung des Monsignor Barissich zum Bischof in der Herzegowina, und der Errichtung eines abgesonderten Bistums für Bosnien verlesen, welches Cirkulare dann, obschon es ganz im Sinne der von Konstantinopel aus ergangenen, die Stellung des Monsignor Barissich betreffenden Befehle, abgefasst war, den ungehorsamen Franciskanern wieder Veranlassung gab, den Vikar zu verläumdern, so zwar, dass, wie ich später hörte, der Muschir demselben jedwede Einmischung in geistliche Direktionsgeschäfte verboten habe.

Bezüglich des Streites der Franciskaner mit dem Monsignor Barissich ward mir erzählt, dass der gewesene Muschir von Bosnien Mehmed Kiamil Pascha, als er, um den Streit zu beendigen, beide Partheien hatte zu sich kommen lassen, in der ihnen bei dieser Ge-

22) Артилериска касарна се налазила на мјесту гдје је данас травничка гимназија. Саграђена је за вријеме Дауд паше.

legenheit gehaltenen Rede bemerkt habe: ich höre dass euer Prophet im Augenblick seines Todes seinen Feinden verziehen hat, warum thut ihr es nicht, die ihr seine Nachfolger seid, worauf die Franziskaner dem Monsignor Barissich die Hände küssten, und es für einen Augenblick eine Versöhnung stattfand.²³⁾

Die Mönche sind an ihren Kleidern nicht als solche zu erkennen, denn sie tragen die gewöhnliche Nationaltracht, haben auch grosse Schnurbärte, nur wenn sie die heilige Messe lesen, ziehen sie den Überrock aus, und das Mönchskleid an.

Die Franciskaner haben in Bosnien drei Klöster nämlich zu Sutinska, Foinizza und Crescevo. und versehen wie bekannt, auch alle Pfarreien, die meistens sehr ausgedehnt sind. Seit ohngefähr 15—20 Jahren sind die Christen freier in ihren Religionsübungen.

Die Mönche haben jetzt in ihren Wohnungen auch kleine Hauskapellen, was ihnen früher nicht gestattet war. Ein Theil der türkischen Bevölkerung, der einmal christlich war, behält noch mehrere christliche Gebräuche bei, so z. B. geben sie den Franciskanern zur Erntzeit Naturalien, oder sie zahlen ihnen Messen, wenn sie krank sind. Auch verehren sie noch den heiligen Georg.

Drei Viertel Stunden von Travnik in Oraschi²⁴⁾ ist der Padre Antonio, zu welchem viele Griechen und Türken kommen, damit er durch sein Gebeth Krankheiten heile oder Teufeln austreibe. Einmal ward er auch nach Sarajevo gerufen, um die Stadt zu exorzisiren, bei der Litanni, die er hiebei betete, antworteten auch mitunter die Türken.

Glaubt ein Türke von einem bösen Geiste besessen zu sein, so wendet er sich gewöhnlich zuerst an seinen Iman (Priester) kann dieser nichts ausrichten, so entschuldigt sich der Iman mit der Erklärung, dass jener Geist ein christlicher Teufel sei, über welcher er keine Macht habe, und das sich der Besessene demnach an einen Franciskaner wenden müsste.

Man rechnet die Zahl der Bevölkerung Bosniens auf 900.000 bis 1,000.000 Seelen, die der Katholiken auf 100.000 Seelen, der bei weitem grössere Theil derselben befindet sich in dem nordwestlichen Bosnien von der Bosna gegen Österreich, die griechische Bevölkerung soll die katholische und türkische zusammen übertreffen, und dürfte sich auf 450.000 Seelen belaufen, die türkische Bevölkerung kann man auf 350.000 Seelen anschlagen. Ausser diesen sind noch Juden und Zigeuner. Zu Anfang dieses Jahrhunderts sollen die Türken an Zahl noch die Christen übertroffen haben, nun ist aber die mohamedanische Bevölkerung im Abnehmen, selbe sucht sich immer mehr in die Städte zusammenzuziehen, und überlässt die Gründe den Christen, diese würden viel mehr derselben an sich kaufen, wenn sie in ihren Eigenthume geschützt wären; allein sie sind der Gefahr ausgesetzt, wieder davon weggetrieben zu werden.

23) О сукобу бискупа Баришића и босанских фрањеваца постоји читава литература. Последње дјело о том питању је Илије Кеџмановића, Баришићева афера, Научно друштво БиХ, Сарајево, 1954.

24) Орашје.

Die Verminderung der türkischen Bevölkerung und das Nicht-zunehmen derselben wird der weichlichen Lebensart derselben, der Pest welche, da sich die Türken nicht hüteten, deren sehr viele hinraffe; so wie auch einen von der türkischen Weiberei, um nicht zu viele Kinder zu bekommen, häufig angewendeten Mittel zugeschrieben. Im Travnik wechseln die Türken oft ihre Weiber, wenn sie ihnen nicht mehr gefallen schicken sie selbe fort, und nehmen sich eine andere; die aus dem Hause geht, bekommt sonst nichts als was ihr der Mann an Kleidungsstücken und Schmuck gegeben hat. Die Folge hievon ist, dass sie keine Sorge für den Haushalt und die Kinder haben, im Gegentheil trachten sie noch zu stehlen; und um ruhig sein oder ausgehen zu können, geben sie den Kindern oft Opium damit sie schlafen.²⁵⁾ Die Mohamedaner in Travnik lassen sehr die Osmanlie (Türken der Reform) die daselbst befindlichen regulären Truppen nennen sie das ungläubige Militär (Kiaur askeri).

Die christliche Bevölkerung ist nicht so sehr durch die Steuern die sie dem Staate entrichten müssen, als durch die Willkürlichkeiten, Ungerechtigkeiten und Launen der Grundherren und Musselime und ihre Leute gedrückt und misshandelt. Während meiner Anwesenheit in Travnik liess der Musselim von Jaicze (6 Stunden von Travnik entfernt) einen seiner Kolonen einsperren, weil dessen Weib, in Abwesenheit die Frau des Musselims, welche auf die Gründe des Kolonen gekommen war, nicht gehörig bewirthe hatte. Der Sohn eines Bei führte mit Gewalt ein Mädchen von der Seite ihres Bräutigams weg, eben als sie aus der Wohnung des griechischen Priesters, der sie getraut hatte, herausgegangen waren. Bei diesem Zustande gab ein Engländer, der kurze Zeit vor mir, mit einem Empfehlungsschreiben des Grossvizirs versehen, die Herzegowina und Bosnien durchreisst hatte, mehreren Personen Stoff zu ergötzlichen Bemerkungen, da er sich von den Bedrückungen der Christen nicht wollte überzeugen lassen, denn er reisste mit dem Grundsatz, dass man ein Land und dessen Bewohner nach den ersten Eindrücken beurtheilen müsste, und da er nicht sah, dass man die Leute erschlage, fand er alles in der Ordnung. Sonst hörte ich nicht von fremden Reisenden, ein verkleideter Perianich Motenegros war heuer oder im verflossenen Jahre durch die obgedachten zwei Provinzen gereist, und im verflossenen Jahre als in der Kraina Unruhen waren, ist ebenfalls verkleidet, der zweite Sohn des Ali Pascha nach Bosnien gekommen.

Nordwestlich von Travnik, wo der Berg Vlasich ein abschüssiges Thal bildet, stand ehemals eine Stadt, sie soll Radalj²⁶⁾ geheissen haben, und von den Türken bei Eroberung Bosniens zerstört worden sein, jetzt noch heisst ein in der Nähe befindliches Dorf Waroschlik (Stadtgebieth); man sieht daselbst mehr keine Mauern, aber die Beschaffenheit des Bodens und die vielen herumliegenden

25) У неким мјестима у Босни се давало дјеци мака за успављивање. Та биљка — *paraver somniferum* — није тако јака као у Македонији.

26) Радаљ под Торичаном, Варошлук. Види Мазалић, Травнички град и Торичан.

Grabsteine geben Kunde, dass jener Ort einstens bewohnt war, nach meiner Abreise haben die zwei in Travnik befindlichen österreichischen Aerzte angefangen daselbst Ausgrabungen vorzunehmen, und sollen Mauern und Münzen finden.

Einer jener Aerzte²⁷⁾ hat schon eine beträchtliche numismatische Sammlung besonders slavischer Münzen. Ober dem genannten Dorfe auf einem steilen hohen Hügel befinden sich die Ruinen eines Schlosses,²⁸⁾ von dem man nur noch zwei Thürmen und einige Mauerstücke sieht. Diese Ruinen sind schon so mit Bäumen verwachsen, dass sie von ferne nicht sichtbar sind. Bevor man zu dem Schlosse kommt, geht man durch zwei sich gegenüberstehende Felsenwände, in denen Höhlen sind. In dieser Gegend sollen sich auch die römischen Goldbergwerke befunden haben.²⁹⁾ Goldhältige Erde findet man noch jetzt in der Umgegend von Travnik, die dortigen Goldarbeiter, welchen die Bauern jene Erde bringen, schmelzen Gold daraus. Sollte man wünschen den Grad der Goldhältigkeit zu erfahren, so würde ich trachten, mir eine Quantität jener Erde zu verschaffen.

Auf der südlichen Seite von Travnik bei Osgao soll unter einem Berge eine Communication sein, sie führt aus einem Thale in ein anderes, und ist eine Stunde lang, daselbst soll auch einstens eine Stadt gestanden haben. In dem Orte Zeniza einige Stunden von Travnik entfernt werden Wolltepciche verfertigt. Da Bosnien reich an Mineralien ist, überall Wälder und Wasser sich befinden, und demnach mit Grund zu erwarten ist, dass der Bergbau daselbst mit Vortheil betrieben werden könnte, so wäre es sehr zu wünschen, dass man sich mehr damit beschäftigen möchte, und dass sich hinzu allenfalls eine Gesellschaft herbeilieste. Gegenwärtig sind meines Wissens, nur in drei Orten Eisenbergwerke, das eine in Varesch vier Stunden nördlich von Serajevo, das andere bei Travnik, wo auch Zinoberez und Merkur vorkömmt, und das dritte eine Stunde von Bussovaz auf der Strasse von Travnik nach Serajevo; bei Bussovaz sind drei Hochöfen,³⁰⁾ die wochentlich 15—16 Lasten Eisen liefern, welches gewöhnlich in Nagel und Hufeisen verarbeitet an die Save gebracht wird, von woher Salz als Rückfahrt dient. Auch an Landwirtschaftsprodukten hat das Land einen grossen Ueberfluss, und kann deren sehr viel ausführen, die vorzüglichsten sind Getreide, Mais und Gerste, und Obst besonders Zwetschken, aus denen viel Brandwein erzeugt wird, ferner Hornvieh, Schaffe, Pferde und Borstenvieh. Ich schätzte die Zahl des Hornviehs auf 600.000, und jene der Schaffe und Ziegen auf 3,000.000. Bei den schönen und vielen Huthweiden und Wiesen könnte der Viehzucht eine sehr grosse Ausdehnung gegeben werden, aber gegenwärtig ist sie sehr ver-

27) Знамо за име једног аустриског љекара на везирском двору у Травнику. То је био др Франц Франц.

28) Мазалић, Травнички град и Торичан.

29) Ибид.

30) Микуљи, Попис мајдана, Календар »Напредак«, 1945, стр. 168;

nachlässigt, besonders die Pferdezucht; man sieht sehr wenig schöne Pferde, sie sind meistens klein und unansehnlich. Der Landmann hat kein Interesse schöne Pferde zu züchten, da sie ihm der Grundherr um einem willkürlichen Betrag wegnimmt, oft ihm auch gar nichts dafür giebt; die eigentliche bosnische Pferderace (kleine aber hübsch gebaute, feuerige und dauerhafte Pferde) geht ganz zu Grunde, niemand sucht sie zu erhalten. Zum Verfall der Pferdezucht tragen auch die vielen Geschenke an Pferden bei, die die Bosniaken den Visiren, die sehr oft gewechselt werden, immer machen, wobei natürlich immer die besseren Pferde ausgewählt werden. Um dem Sultan ein Geschenk zu machen, musste der jetzige Muschir in Ungarn und Siebenbürgen Pferde kaufen lassen, ich sah selbe in Travnik, es waren deren 21 die bei 15.000 Gulden gekostet hatten.

Die türkische Regierung beabsichtigt auch in Bosnien das Tanzimat, das ist die neue Verwaltungsform einzuführen, in den organisirten Provinzen sind nämlich besoldete Statthalter, die nach der Grösse der Provinz selbst bis 60.000 Gulden gehabt haben, mit welchen sie nur die Auslagen ihres Haushaltes zu bestreiten brauchen. Die Verwaltungsbeamten, die früher Diener der Statthalter waren, sind daselbst nunmehr Staatsbeamte, haben besser eingerichtete Kanzleien mit Registraturen, auf sie übt die Veränderung der Statthalter keinen Einfluss aus.

Noch ist dieser Tanzimat in Bosnien nicht eingeführt, der jeweilige Statthalter zahlt der Pforte einen bestimmten Betrag sowohl für die Steuern als auch für die Mauth, und alles was er darüber einhebt gehört ihm. Da diese Posten in den nicht organisirten Provinzen einträglicher sind als jene der organisirten, so sind sie sehr gesucht, es sind viele Kompetenzen darum, ein jeder verspricht mehr zu geben; hierin und in dem Umstande, dass in den meisten Provinzen schon das Tanzimat eingeführt ist, mithin nur mehr sehr wenige solche einträgliche Posten existiren, soll mitunter auch ein Grund sein warum die Visire in Bosnien noch so oft gewechselt werden.

Ich glaube dass der jetzige Muschir von Bosnien für die Steuern die jährliche Summe von 10.000 Beuteln bei 460.000 Gulden an die Pforte abführt, das Mauthgefall ist um 5000 Beuteln bei 230.000 Gulden verpachtet,³¹⁾ aus diesen Geldern wird auch der Sold des in Travnik befindlichen regulären Militärs bestritten, und der Rest an die Staatskasse abgeführt, die Abgaben bestehen: 1^{tons} In dem sogenannten Porez, eine Art Vermögens-Erwerbs und Viehsteuer, daselbste nicht nur von den Bauern, sondern auch von den Gewerbs- und Handelsleuten gezahlt wird; im Kadiluk von Livno be-

31) Државни архив у Задру, бр. 1360/Х из 1844, Извјештај др Атанацковића Турском, Травник 30 маја 1844, Атанацковић у томе извјештају вели да је из уста везира Киамил паше чуо да су босанске царине издане под закуп Фазли паши Шерифовићу и компанији до краја фебруара 1845 за 4.400 кеса или 2.200.000 пиастера (208.000 ф.).

trägt sie bei 24.000 Gulden.³²⁾ Diese Steuer zahlen auch Türken und selbe wird an den Muschir entrichtet. 2ten So auch der Wein und Brandweindaz Mechanie, der in dem eben genannten Kadiluk 60 Börsen (bei 2800 Gulden) beträgt; dieser wird besonders verpachtet. der Pächter hat allein das Recht Wein und geistige Getränke zu verkaufen; hält Jemand auch nur zum Hausbedarf Wein, so muss er dem Pächter für jede Occa eine bestimmte Abgabe zahlen. Die Brandweinerzeuger müssen denselben um den vom Pächter festgesetzten Preis an denselben verkaufen, der Kaffee war früher auch ein Staatsmonopol, seitdem aber ein höherer Einfuhrzoll egehoben wird, ward dessen Verkauf frei gegeben. 3ten Die Kopfsteuer Haradsch, diese wird nur von den Christen zu 15 Piaster zu Kopf auch für Rechnung des Muschirs eingehoben. Ausser diesen Steuern bekommt der Muschir von den Bauern auch noch Fourage und an-

32) Državni arhiv u Zadru
N 5691 X 1847

AUSWEIS
des Verkehrs Dalmatiens mit Bosnien und der Herzegovina im Jahre 1844

Benanntlich	Ein	Aus		Durch	Zusammen
	Fuhr				
	aus	nach	aus	nach	
	der Türkei				
Gulden in Conventionsmünze					
Natur und Landwirtschafts- erzeugnisse					
Kolonialwaren				200 000	200 000
Südfrüchte und Obst	1 000	3 000		11 000	15 000
Taback					
Fette, Öhle		12 000		6 000	18 000
Getreide, und andere Feldfrüchte	38 000	1 000	4 000	16 000	59 000
Getränke		39 000		12 000	51 000
Fische, u. andere Wasserthiere	4 000			1 000	5 000
Schlacht- und Stechvieh	308 000			85 000	393 000
Brennstoffe und Baumaterialien	2 000				2 000
Sonstige Natur und Landwirt- schaftliche Erzeugnisse	7 000	1 000	76 000		84 000
Fabricationsstoffe und Halbfabrikate					
Arznei u. Parfümerlewarenstoffe				16 000	16 000
Chemische Producte, Mineralien, Erden				2 000	2 000
Kochsalz		66 000			66 000
Farben, Farb.- u. Gewerbestoff				4 000	4 000
Gummen und Harze	21 000				
Edelsteine, echte Perlen, edle Metallen roh, unedle Metallen, roh und halbverarbeitet	1 000		1 000	13 000	15 000
Rohstoffe	37 000	2 000	238 000	3 000	280 000
Garnen		2 000		344 000	346 000
Ganzfabrikate					
Fabrikate	3 000	9 000	15 000	538 000	565 000
Literar. und Kunstgegenstände					
Zusammen	422 000	135 000	419 000	1 166 000	2 142 000

dere Naturallieferungen. 4ten Der Zehnt, welcher den Spahis als Grundherrn entrichtet wird.

Die Statthalter finden übrigens auch andere Mittel sich Geld zu machen, wenn z. B. in einem Bezirke Unordnungen vorkommen oder Excesse verübt werden, senden sie einen Kavas dahin, der musst von dem betreffenden Musselim einen willkürlich bestimmten Betrag einbringen, hievon bekommt der Kavas 100—200 Piaster und das Uibrige behält der Visir. Der Musselim bringt diesen Betrag dann von den Christen ein, dieses findet auch statt, wenn aus verschiedenen Veranlassungen besondere Auslagen zu bestreiten vorkommen.

Die Civilverwaltung besorgt der Muschir mit den Musselims und Richtern. Der erste Beante des Muschirs ist der Kiajabei, zu demselben begeben sich die Partheien, die Geschäfte mit dem Muschir haben, und nicht unmittelbar mit demselben besprechen können oder wollen, er übernimmt auch ihre Bittschriften.

Die Musselims sind die Vorsteher der Bezirke, die 20—30.000 Einwohner haben, mit Ausnahme Serajevo's da die Stadt allein 40 bis 50.000 Einwohner zählt; in ihren Händen ist die politische und executive Verwaltung, sie entscheiden aber auch in Streitsachen. Die Partheien kommen zuerst zum Musselim, gesteht der Schuldner die Schuld ein, so entscheidet er ohne weiters über die Modalität der Zahlung, leugnet er sie aber, so schickt sie der Musselim zu Kadi, damit derselbe den Beweis herzustellen trachte. Musselim und Kadi nehmen bei ihren Entscheidungen Prozente. Bosnien zerfällt in die drei Sandschakate von Travnik, Bosna und Klis, und in 41 Bezirke, die Kadiluk's oder Nahie heissen. Ich habe ihre Namen auf der Karte angemerkt. Diese Bezirke werden ferner nach drei Gegenden hin eingetheilt, nämlich in jene, die an der nach Konstantinopel führenden Hauptstrasse liegen (Dschiadde Koli), in die von Possavina gegen die Save zu (Possavina Koli) und in die von Travnik und den Grenzen gegen Dalmatien und Croatien (Travnik we serhadat Koli).

In Zvornik³³⁾ und Unter-Tuzla³⁴⁾ sind Mirimiren; ein Mirimiran unterscheidet sich von dem Musselim dadurch, dass er von der Pforte mittels Diploms bestellt wird, und dadurch eine Rangstufe (rutbe) bekommt. Die Musselims werden nur von den Statthaltern ernannt, und werden sie entlassen, so kehren sie wieder in die Klasse der Privaten zurück. Ein Mirimiran kann von dem Statthalter nicht abgesetzt werden. Ferner hat der Mirimiran mehrere Musselim's unter sich, so zwar, dass die Befehle des Muschirs durch seinen Kanal den ihm unterstehenden Musselim's mitgetheilt werden.

Die Militärverwaltung bezüglich der regulären Truppen ist von der Civilverwaltung getrennt. Der Statthalter kann sich nicht in die Militärangelegenheiten mengen, kann aber die Hilfe des Militärs requiriren, die ihm dann auch geleistet werden muss. In Travnik:

33) Махмут паша Фидахих.

34) Махмут паша Тузлик.

sind, wie ich bereits bemerkt habe, zwei Battaillons regulären Truppen sammt der dazu gehörigen Artillerie, die zwei anderen Battaillons sind in Arabien, denn jenes Regiment gehört zur Horde von Arabien, dessen Sitz in Sirien, und zwar in Halep ist; alle Battaillons-Rechnungen müssen dahin geschickt werden. Diese zwei Battaillons kamen vor 9 Jahren nach Travnik und sind dort belassen worden. Das Exercieren mit dem Gewehre haben sie gut gelernt aber nicht das Marschieren. In Travnik ist auch die Regimentsbande, selbe spielt nur türkische Musik, die einen barbarischen Charakter hat; eine Anhäufung vieler Gedanken ohne Ausführung; allein diese gefällt dem Obersten, der ein Araber ist, er lässt keine Opernstücke spielen, die er für ein dummes Zeug erklärt. Täglich Nachmittags spielt die Bande vor der Wohnung des Muschirs, der zwar kein Vergnügen daran findet, allein so ist es der Gebrauch, und er muss somit diese verworrene Musik, die überdiest äusserst falsch gespielt wird, nolens volens anhören. Die Bande hatte einen Servier zum Kappelmeister, und nachdem er unlängst fortgegangen war, übernahm ein Korporal die Direktion derselben, der aber so wenig Begriff von Musik hat, dass er einmal dem türkischen Trommelschläger befahl die Pfeife zu spielen, und ohngeachtet aller Betheuerungen desselben, dass er dieses Instrument nicht gelernt habe, und für die grosse Trommel bestimmt sey, mit aller Gewalt darauf bestand, indem er wahrscheinlich dafür hielt, dass es genug ist, zur Bande zu gehören, um alle Instrumente spielen zu können. Einmal pretendierte man von dem Spitalschirurgen, dass er anstatt des Apothekers die Medikamenten bereiten müsse, welche Irrung übrigens leichter zu begreifen ist.

Ich füge hier einige Notizen über die türkische Militärmacht bei.

Selbe ist in sieben Corps oder Horden, Ordu (Lager) genannt, eingetheilt, nämlich in die von

1. Arabistan (Arabien), 2. Anatolien, 3. Constantinopel, 4. Rumelien, 5. des Hahsaker (die Garde), 6. des Tophana (Kanongießerei) [(Artillerie Corps) und 7. des Tershane (Arsenal)] (Marine).

Der Kommandant eines jeden Korps heisst Muschir (diese Benennung haben auch noch Civilbeamte, nämlich die meisten Statthalter der Provinzen, allein es ist im Antrage, fernerhin diese Benennung ausschliesslich nur für's Militär zu gebrauchen.

Jener des Korps von Arabistan hat seinen Sitz in Halep in Sirien, jener von Anatolien in Sivas; jener von Constantinopel in jener Hauptstadt, wo auch die Muschire der Garde, des Tophana und Tershana sich befinden; jener von Rumelien hat seinen Sitz in Monastir.

Alle diese Muschire stehen unter einen Seraschier. Jeder der fünf ersten Korps hat 36.000 Mann regulärer Truppen, nämlich:

6 Regimenter Infanterie zu 4000 Mann	24.000
4 Regimenter Artillerie zu 2000 Mann	8.000
hierunter 2 Regimenter reitende Artillerie,	
2 Regimenter Kavallerie ebenfalls zu 2000 Mann	4.000
In jedem Korps sind 1000 Mann Bandisten.	
Somit sollen in allem	180.000

Mann reguläre Truppen sein. Ferner soll, wie mir scheint, jedes Korps noch 12.000 Baschibozuk nicht reguliertes Militär haben mit 12 Bimbaschi (Haupt von Tausenden) Majors, die zur Schonung der regulären Militärs, damit sich dasselbe nicht gleich wegen jedem Ereignisse aus dem Lager zu entfernen braucht, verwendet werden.

Die Baschibozuk haben monatlich 60 Piaster, wenn sie im Dienste sind.

Unter jedem Muschir stehen 2 Ferik (Divisions Generale), unter dem Ferik 2 Miri Liva (Brigadirs).

Unter dem Miri Liva 2 Miri alai (Obersten)

„ „ Miri alai der Kaimakam (Oberstlieutenant)

„ „ Kaimakam 4 Bimbaschi (Majors)

„ „ Bimbaschi 5 Kolagasi (Hauptleute)

„ „ Kolagasi 2 Juzbaschi (Oberlieutenant)

„ „ Juzbaschi 1 Mulazim (Unterlieutenant)

„ „ Mulazim steht der Tschasch (Feldwebel)

Unter diesem der Onbaschi (der 10 Mann unter sich hat) und dann der Nefer gemeiner Soldat.

Ferner befinden sich bei jedem Regimente ein Arzt, und bei jedem Bataillon ein Chirurg; die Schreibgeschäfte besorgt bei jedem Bataillon ein eigener Kiatib (Schreiber), und jene des Regiments ein Baschkiatib (Haupt der Schreiber), für die Proviantierung, Montur etc. des Regiments ist ein Alai Emini (Regimentsverpfleger) bestellt.

Ein Regiment (Alai) Infanterie hat 4 Bataillons (Tabur) zu 1000 Mann, und jedes Bataillon 10 Kompagnien (Bölük) zu 100 Mann.

Die Truppenlöhnungen sind folgende:

der Nefer (gemeiner Soldat)	hat monatlich	20 Piaster d.i.	1 f. 50 x
der Onbaschi (Korporal)	hat monatlich	30 Piaster d.i.	2 f. 45 x
der Tschasch (Feldwebel)	hat monatlich	40 Piaster d.i.	3 f. 40 x
der Mulazim (Unterlieut.)	hat monatlich	180 Piaster d.i.	16 f. 30 x
der Juzbaschi (Oberlieutenant)	hat monatlich	300 Piaster d.i.	27 f. 30 x
der Kolagasi (Hauptmann)	hat monatlich	800 Piaster d.i.	73 f. 20 x
der Bimbaschi (Major)	hat monatlich	1600 Piaster d.i.	146 f. 40 x
der Alai Emini (Rgtverpfleger)	hat monatlich	1800 Piaster d.i.	165 f. — x
der Kaimakam (Oberstlieut.)	hat monatlich	2300 Piaster d.i.	200 f. 50 x
der Miri Alai (Oberst)	hat monatlich	3300 Piaster d.i.	302 f. 30 x
der Miri Liva (Brigadier)	hat monatlich	12.000 Piaster d.i.	1100 f. — x
der Ferik (Divisionsgeneral)	hat monatlich	25.000 Piaster d.i.	2291 f. 40 x
der Muschir	hat monatlich	75.000 Piaster d.i.	6875 f. — x
der Seraschier	hat monatlich	100.000 Piaster d.i.	9166 f. 40 x

Ausser dieser Löhnungen in Geld bekommen die Truppen noch Naturalien, Tain genannt, als Fleisch, Butter, Reis, Brod etc. Die gemeinen Soldaten, Korporals und Feldwebels nehmen die ihnen gebührenden Artikel in natura, die Uibrigen aber den Relationsbetrag; der gemeine Soldat bekommt so viel Naturalien, dass er sich seine 20 Piaster fast ganz ersparen kann. Die Unterscheidungszeichen einiger Chargen sind folgende (Selbe werden auf der Brust getragen):

Der Onbaschi (Korporal) hat einen silbernen Stern.
Der Tschausch (Feldwebel) hat einen silbernen Stern und Halbmond.
Der Mulazim (Unterlieut.) hat einen goldenen Stern.
Der Juzbaschi (Oberlieut.) hat einen goldenen Stern und Halbmond.
Der Kolagasi (Hauptmann) hat einen goldenen Stern und Halbmond, mit einem Diamanten in der Mitte des Sternes.
Der Bimbaschi (Major) hat einen silbernen Stern und Halbmond ganz mit Diamanten besetzt.
Der Oberst hat einen Reif mit Diamanten besetzt und in dessen Mitte einen Stern.

Die Unterscheidungszeichen der höheren Chargen sind noch viel reicher verziert. Die Offiziere, welche dem Inspektionsdienst haben, tragen unter dem Halse auf der Brust eine metallene Platte in Form eines länglichen Halbmondes.

Die Türken haben ferner auch eine Landwehr, Redif genannt, deren Eintheilung sich nach jener der obbemerkten 5 ersten Korps richtet. Die Dienstzeit der Soldaten ist 5 Jahre, und wenn sie austreten, müssen sie 7 Jahre in der Landwehr dienen, und bekommen monatlich 5 Piaster.

Auch in Bosnien ist eine Landwehr, Redif, allein sie ist daselbst noch nicht gehörig organisiert, jeder 10-te Mann gehört dazu, somit könnte sie in Bosnien bei 10.000 Mann betragen. Es sollten zu bestimmten Zeiten Offiziere auf's Land gehen, um die Redifs zu unterrichten, allein es geschieht nur äusserst selten, und nur in einigen Orten. Waffen zum Exerzieren bekommen sie keine, statt der Gewehre nehmen sie Holzstöcke in die Hand.

Ausser der 800 Mann regulärer Truppen und der den Namen nach bestehenden Landwehr befinden sich in Bosnien noch die Spahi (Lehnbesitzer) welche die Kavallerie bilden. Sie sind in zwei Liva (Brigaden) eingetheilt, zu einer gehören die Regimentsbezirke von Bosnien (das ehemalige Sandschakat dieses Namens) und Zvornik, zur anderen die Regimentsbezirke von Klis aus der Herzegowina (Klis ist das Clissa bei Spalato, das Sandschakat gleichen Namens zu welchem mehrere westliche Kadiluks von Bosnien gehören, behielt diese Benennung auch nach der Abtretung jenes Theiles Dalmatiens an die Venezianer bei.)

Es sind demnach in den obbenannten zwei Provinzen zwei Miri Liva der Spahi, einer ist gegenwärtig Mustafa Pascha³⁵⁾ der zugleich Musselim von Serajevo ist, unter ihm steht der Regimentsbezirk der Herzegowina dessen Oberst Zulffikkar Bei, der erstgeborene Sohn des Ali Pascha ist, und dann der Oberst des Regimentsbezirks von Kliss; der zweite Brigadier der Spahi ist Fazli Pascha³⁶⁾ der in der Nähe Serajevo's lebt, er hat unter sich die Regiments-

35) Мустафа паша Бабић, звани Хрињо.

36) Фазли паша Шерифовић.

bezirke von Bosna und Zvornik, der Oberst des Regimentsbezirks von Bosnien ist ein gewisser Hagi Jakub Bei, der in Travnik sich befindet, er wurde von Konstantinopel geschickt, und ist besoldet. alle übrigen, da sie Lehnsleute sind, haben keine Löhnungen, sie vereinigen sich jährlich in einigen Orten zum Exerzieren und tragen dann auch eine Uniform, eine Art Husarenspenzer und das Fes.

Die in Travnik befindlichen jungen Spahi tragen die Uniform auch bisweilen wenn sie nicht im Dienste sind, und reiten so unter den Fenstern ihrer Schönen vorbei, weil sie meinen ihnen in dieser Tracht besser zu gefallen.

Gegenwärtig sind die oberwähnten Miriliva noch dem Muschir von Bosnien untergeordnet, allein es steht in Antrag ihnen einen eigenen Ferik (Divisions-General) zu geben.

Ein Regiment Spahi ist 1000 Mann stark, mithin sollte sich deren Zahl in Bosnien und der Herzegowina auf 4000 Mann belaufen. In Bosnien sollen sie nun dazu verordnet werden, die Gränze gegen Oesterreich zu bewachen.

Von Travnik nach Serajevo sind 15 1/2 Stunden.

Südlich von Travnik jenseits der Bergabhänge, die es einschließen, ist ein sehr breites Thal, welches sich ziemlich weit gegen Westen zieht, wo es von einer Bergkette geschlossen ist, die sich an den Vraniza südlich von Scoplja ausschliesst; dieselbst schlug vor einigen Jahren Wedschihi Pascha die Rebellen von Serajevo, welche bis dorthin gedrungen waren.³⁷⁾ Der Weg nach Serajevo durchschneidet dieses Thal, in welchem man zweimal über die Laschva setzt, das erstmal mittels einer steinernen, und das zweitemal mittels einer hölzernen Brücke; nach ohngefähr 3/4 Stunden hört das gegen Westen ziehende Seitenthal auf, allein noch immer bleibt das Laschvathal breit, es zieht sich Anfangs gegen Südosten, dann gegen Ost-Ost-Norden; die Laschva ergiesst sich in die Bosna.

Die Berge auf der östlichen Seite haben den Zug ebenfalls gegen Ost-Ost-Norden und flache Abhänge, die ziemlich gut bebaut sind; jene auf der südwestlichen Seite, die den Zug nach West-West-Süden haben, sind etwas steiler, mit Laubholz bedeckt, und vermindern sich gegen das Thal mittels kleinen Hügeln, man sieht zwar ziemlich viele Felder aber doch auch viel unbebautes urbares Erdreich.

Vor Vites, einem kleinen Orte, der ohngefähr 250 Einwohner Türken und Christen haben kann, zwei Stunden von Travnik entfernt, reitet man über eine hölzerne Brücke auf das rechte Ufer der Laschva, dort wird das Thal sehr breit, der Weg anstatt längs der Laschva fortzuziehen, wodurch er in die Ebene nach Bussovaz gelangen könnte, schlägt rechts über Hügeln eine kürzere Richtung dahin ein, nach dem ersten Hügel kommt man in ein Thal, aus welchen zwei Bäche, die sich dann unter dem Namen Kruzica vereinigen, und in die Laschva fließen; man reitet noch über zwei andere Hügeln und dann erst kommt man nach Brizehan (und

³⁷⁾ Сукоб између босанских побуњеника и Веџихи паше одиграо се код Витеза 1840.

nicht Buritsche Han, wie auf der Karte steht), daher auch die Lage desselben auf der Karte fehlerhaft angezeigt ist, dem zufolge jenes Han zwischen den zwei Bächen liegt; der Weg zieht noch länger über Hügeln fort, bis in die Nähe von Bussovaz, welcher etwas grösserer Ort mit ohngefähr 3—400 Einwohner vier Stunden von Travnik entfernt ist, der hier vorbeifliessende Bach, der ebenfalls sich in die Laschva ergiesst, heisst Rika,³⁸⁾ und soll ein gesundes Wasser haben, der Muschir in Travnik lässt sich täglich sein Trinkwasser von diesem Bache kommen. Eine Stunde von Bussovaz sind die obbemerkten Eisenbergwerke und Hochöfen. Oestlich von Bussovaz erhebt sich der hohe Berg Hum auch Humac genannt. Von Bussovaz nach Kisseliak sind fünf Stunden, das Thal welches man gegen Südosten verfolgt, ist ziemlich uneben, man reitet zwischen zwei ziemlich hohen Bergreihen meistens durch Laubholzwälder; in denen viele Eichen sich befinden. Die auf der Karte angezeigten Orte oder Han Jelkhan und Longorikhan existieren nicht, das erste Han nach Bussovaz heisst Lukovohan in Lukova. Durch jenes Thal fliesst der Bach Kosica der sich ebenfalls mit der Laschva vereinigt. Nach ohngefähr 2 1/2 Stunden im Thale fort, gelangt man nach Lukova, einem kleinen Orte in dessen Nähe dicht neben einem Bache eine Sauerbrunnenquelle³⁹⁾ hervorkommt, dort wird das Thal breiter, und südlich erhebt sich ein hoher Berg Bukovizza genannt. Gegen Nord-Ost hin ziehen die Hügeln fort, aber auch südlich werden die Anhöhen immer niedriger und endlich zu Hügeln über welche hohe Gebirge hervorragen, nämlich jene von Foinizza, die aber nicht, wie auf der Karte unrichtig abgezeigt ist, die Gränze zwischen Bosnien und der Herzegowina bilden. Überall sieht man Laubholz meistens Buchen und Eichen, der Grund ist fast durchgehendes Lehmboden auch mit Schmergel vermischt. Längs der Strasse sieht man viele grosse Bäume, deren Stämme durch die Hirten, die dort Feuer machen, ausgebrannt sind. Dörfer sind wenige zu sehen. In Bilalovaz auf einer kleinen Anhöhe, welche man, eine Stunde vor Lukova passieren muss, ist ebenfalls eine Sauerbrunnenquelle. Diese Mineralwässer gewähren in der grossen Sommerhitze dem durstigen Reisenden eine ersehnte Erquickung. Von dort kommt man nach Dugopoglie bald darauf nach Jaovca, wo ein Menzilhan (Posthaus) ist.

In den vorbenannten vier Orten Lukova, Bilalovaz, Dugopoglie und Jaovca befinden sich nur Han's mit keinen oder gar wenigen Häusern in der Nähe. Vom Laschvathale bis Jaovca bietet die Gegend nicht viel interessantes dar. Nach Jaovca wird die Gegend freier, man sieht durch das Thal der Foinizza hinauf zum Berge Lahor bei Foinizza. Am Ende des unter Jaovca sich Huizia, (?) hemden (?) ziemlich weiten Thales vereinigt sich die Foinizza, über welche eine lange hölzerne Brücke⁴⁰⁾ gebaut ist, mit der Lepenizza die vom Berge Ivan kommt, und bei Kisseliak vor-

38) Козица.

39) Клокоти

40) Хаџибешлијина ђуприја.

beifliesst. In dem soeben genannten Orte 9 Stunden von Travnik entfernt, wo ich die Nacht zubrachte, ist ein sehr berühmter Sauerbrunn; der bewährte Ruf seiner heilenden Kraft versammelt hier immer viele Leute aus nahen und fernen Gegenden selbst von Konstantinopel. Der Sprudel kommt nur einige Klafter vor der Lepenizza entfernt, und in einem Wiesengrunde heraus, der ein Klafter höher als der vorbeifliessende Bach ist; selbst das Vieh findet an diesem Mineralwasser Geschmack, indem es durch den Bach hindurch zum Sprudel zur Tränke geht. Für die Unterkunft ist aber schlecht gesorgt, es sind daselbst nur 3 Han, daher viele Curgäste unter Zelten wohnen oder in Bauerhäusern sich einquartieren. Da wir in den Han's keinen Platz fanden, brachten wir die Nacht in einem Obstgarten in einer Art grosser Bienenhütte zu. Dieser Sauerbrunn wird auch nach Dalmatien versendet.

Mehrere der vermöglicheren Türken die dorthin kommen um die Cur zu machen, lassen sich immer mit Musik und 5—6 Diener umgeben, zum Sprudel begleiten. Für ein Zimmer zahlt man 5 Piaster (bei 27 $\frac{1}{2}$ ×) täglich. Auf der Fried'schen Karte ist Kisseliak gar nicht angemerkt.

Von Kisseliak nach Serajevo sind 6 $\frac{1}{2}$ Stunden. Das Lepenizzathal, welches man ohngefähr 2 $\frac{1}{2}$ Stunde verfolgt, ist bei Kisseliak enge, allmählig erweitert es sich und gewinnt ein freundliches Ansehen, die dasselbe bildenden Hügeln, an deren ziemlich gut bebauten Anhängen auf jeder Seite des Weges zwei Dörfer liegen, sind mit Laubholz bedeckt. Bevor man das Thal verlässt, welches sich dann südlich gegen den Berg Ivan zieht, kommt man noch zu Plochja Han, dessen Lage auf der Karte irrig angezeigt ist, nämlich zu weit entfernt sowohl von der Anhöhe, über welche man passirt, um nach Rakovizza zu gelangen, als auch von diesem Orte selbst, indem die Entfernung dieser beiden Orte nur bei $\frac{3}{4}$ Stunden beträgt; man reitet, wie gesagt, über einen Hügel, mir schien jedoch, dass der Weg auch durch ein Thal nach Rakovizza gehen könnte. Von der so eben bemerkten Anhöhe erblickt man bereits die Berge von Serajevo gegen Süd-Osten. Von Südwesten zieht sich ein steiler hoher mit Laubholz bewachsener Bergrücken gegen den Weg zu, hierauf kommt man zu dem Thale durch welches der Weg von Serajevo nach Mostar über Tartschin geht, aus jenem Thale kommt die Zuevina heraus, die sich in der Ebene von Serajevo in die Bosna vergiesst; auf der südlichen Seite der Zuevina ist der Berg Igman, welcher auf der westlichen Seite die Ebene von Serajevo einschliesst, der geht zwischen jenem Berge und niederen Hügeln, die zum Theil auf der nordwestlichen Seite die Ebene von Serajevo begränzen, daher man gleich nach Blaxoi (nicht Blaja, wie auf der Karte angezeigt ist) einem Dorfe, welches am Ende des Zuevinathales liegt, in dieselbe gelangt: sie ist 3 Stunden breit, an den Seiten ziemlich gut bebaut, in der Mitte sind meistens Huthweiden und Gebüsche; die Bosna und fünf andere Wässer, welche sich mit derselben vereinigen, durch-

strömen sie, auf dieser Ebene machen sich zwei neugebaute niedliche Sommerpalläste des gewesenen Musselims von Serajevo,⁴¹⁾ des obbemerkten Fazli Pascha bemerkbar, er ist sehr reich, und lebt jetzt immer auf dem Lande, da er mit dem gegenwärtigen Musselim Mustafa Pascha, der die Stelle bekam, weil er die Mauthpachtung über sich genommen hatte, nicht in guten Einverständnisse steht.

Der Weg zieht sich dann ostwärts durch die Ebene; ohngefähr nach einer halben Stunde kommt man zur Bosna, welche in der Nähe aus der östlichen Seite des Berges Igman schon als ein bedeutendes Wasser herausströmt, sie hat noch mehrere andere Quellen, aber der Hauptursprung ist dort wo man am Fusse des Berges einen ausgeschwemmten schmalen Erdstreif und ein Feld gewährt.

Abermals nach einer halben Stunde fliesst die Schelesnizza, in dessen Nähe der Ort Luxan⁴²⁾ liegt, man passiert sie über eine schöne steinerne Brücke⁴³⁾ bei dem in Luxan liegenden Han Ilidscha genannt; jener Ort ist gewöhnlich unter diesen letzteren Namen bekannt, weil daselbst gleich südlich von Han eine heisse Mineralquelle hervorkommt, dessen Wasser so warm ist, dass man kaum die Hand hinein halten kann, man rühmt sehr dessen Heilkraft, besonders für kontrakte Glieder, nur ist es Schade, dass daselbst kein ordentlicher Badeplatz ist, es befindet sich dort nur ein kleines Bassin in der Grösse einer Quadratklafter, welches von einem Weidengeflechte eingefangen ist.

Von dort sind noch 2 gute Stunden nach Serajevo. Sowohl der Ort Brishti als auch der Bach Rukavizza sind auf der Karte irrig angezeigt; unter dem Namen Brishti ist kein Ort bekannt, wohl aber befindet sich ein kleines Dorf $\frac{5}{4}$ Stunden am Abhange der Hügelreihe an der nordwestlichen Seite der Ebene unter dem Namen Brieschie⁴⁴⁾. An dem Orte wo Brishti angemerkt ist, liegt das vorbesagte Ilidscha, bei welcher die Scheleznizza vorbei fliesset; die Rukavizza existiert daselbst abenfalls nicht. Nach der Scheleznizza bis Serajevo kommen noch zwei kleine Bäche und dann kommt die Miliaska, die auf der Ostseite aus einer Bergschlucht durch Serajevo fliesst. Die gedachte Ebene ist auf der westlichen, südlichen und östlichen Seite ganz geschlossen. Der vorerwähnte Berg Igman, der ganz mit Nadelholz bewachsen ist, zieht sich auf der westlichen Seite in einer geraden Linie gegen Süd-Südosten; ein flacher Abhang des an denselben anstössenden südlichen Gebirges, wo der hohe Cerni verch ist, bildet beim Dorfe Butmir einem Vorsprung in die Ebene; auf der östlichen Seite derselben ist der Berg Trebevich, an dem steilen Abhange

41) Љетниковац Фазли паше Шерифовића. Аустриска војска је 1878 г. уништила зграде.

42) Данашње село Лужани. Врело се звало Илицом. Данашње насеље Илица почело се тако звати од окупације 1878.

43) Рустемпацић мост. У близини се налазио Рустемпашин хан. Овај мост је уништен за пријеме поплаве Зујевине 1874 г.

44) Бријешће.

desselben, unten an der Ausmündung des Miliaskathales, und auf den ebenfalls steilen Bergabhängen an der nördlichen Seite dieses Thales liegt Serajevo zwischen vielen Gärten und Bäumen, so zwar dass man von weitem wenig Häuser und nur die Minarets, die Kuppeln der Moscheen und das östlich auf einer hohen Felsenwand erbaute Fort erblickt. Serajevo ist die grösste Stadt Bosniens, man schätzt ihre Bevölkerung auf 60—80.000 Seelen, allein ich glaube dass selbe höchstens auf 50.000 steigen kann. Es sind hier viele Griechen, die einen Bischof und eine Kirche haben; das Innere der Stadt ist schlecht, die Häuser sind klein, ganz unregelmässig, einen Stockhoch, oft haben sie gegen die Gasse nur eine Mauer; um im Sommer die Luft etwas abzukühlen, verhindert man den Ablauf des auf den Strassen sich sammelnden schmutzigen Wassers, wodurch natürlich ein anderer Uebelstand erzeugt wird, den man aber wie es scheint, doch noch der Hitze vorzieht.

Der Tschinarschi, das Quartier, wo die Handels- und Gewerbeleute ihre Magazine und Läden haben, ist ausgedehnt, es sind das selbst besonders sehr viele Kirschner, denn die Rohwaren bilden dort einen bedeutenden Verbrauchs- und Handelsartikel; Serajevo bezieht die Kolonial- und Manufakturwaren von Triest über Spalato und von Wien über Kostainizza, die türkischen Industrieerzeugnisse meistens aus Konstantinopel, wohin sich die türkischen Handelsleute selbst verfügen; mit Ragusa ist wegen der Zollbedrückungen in der Herzegowina, der Handel fast ganz in's Stokken gerathen.

In Serajevo befindet sich ein österreichisches Handelshaus. Im Winter bekommt man daselbst kein oder nur wenig frisches Fleisch, man isst alsdann gewöhnlich nur geräuchertes, von welchem sich jede Familie einen Vorrath macht. Vor der Stadt steht auf einer Anhöhe nördlich ein grosses zerstörtes Gebäude,⁴⁵⁾ welches einer der vorigen Visire unter dem Vorwande daselbst zu wohnen, als Kaserne aufführen liess, als aber nach dessen Vollendung die Einwohner von Serajevo den eigentlichen Zweck erkannten, steckten sie es in Brand. Seit 15 Jahren sind die Türken auch in Serajevo etwas tolleranter geworden, denn früher hätte ein Fremder nicht mit einer Uniform daselbst erscheinen können. Nur bezüglich der Frauen ahmen sie das Beispiel der Konstantinopolitaner nicht nach, selbe gehen noch ganz verummmt, und wenn sie ausfahren, sitzen sie in mit hölzernen Gittern gemachten Käffigen, das Gespann besteht aus 6 Ochsen.⁴⁶⁾

Auch den Mustafa Pascha⁴⁷⁾ hatte ich in Travnik, wohin denselber der Muschir, wegen den Zollangelegenheiten, kommen liess,

45) Бивши везирски двор на Горици који је саградио Мехмед Вехичи паша. Изгорио је 1844.

46) Кола са воловском запрегом која су употребљавана у градовима.

47) Државни архив у Задру, бр. 288/Х из 1846. Непознати извјештач из Ливна (18 мјесеца марта 1846) пише у Сињ Иви Вулегићу: »стиже овде какоје Мустаја паша Аргнио Бабић од Новог везира закупио глумруке од Босне по свима скелама тј. звану Билибриг, Костајница, Брод

bezüglich des Wegmachens interessiert, als ich ihn in Serajevo wieder davon sprach, sagte er mir, dass sie die Absicht hätten, von dort nach Travnik eine fahrbare Strasse anzulegen, wenn diess geschehen sollte, und so die Bosniaken den Vorthail schneller und bequemer Kommunikationen fühlen werden, so ist mit Grund zu vermuthen, dass sie alsdann auch noch mehrere fahrbare Strassen herstellen, oder wenigstens die Reitwege verbessern werden; jener von Travnik nach Serajevo, der nur durch Thäler und über einige kleine Anhöhen geht, ist noch leidentlich. Von Serajevo nach Mostar sind 24¹/₂ Stunden.

Man muss denselben Weg bis Blaxoi zurück machen, 1¹/₄ Stunde nach jenem Orte wendet man sich nach Westen, und reitet dann 2¹/₂ Stunden durch das meistens enge Zuevinathal, in einigen Orten wo es sich etwas erweitert, ist es bebaut; die Berge sind mit Laubholz, auf der südlichen Seite mitunter auch mit Nadelholz bewachsen. Auf dem rechten Ufer des Zuevina—Baches sind zwei Dörfer, die auf der Karte fehlen, das erste heisst Binexo⁴⁸⁾ und das zweite Hadschisch, in welchen Türken wohnen. Nachdem man die Zuevina verlassen hat, kommt man zu dem Bache Korca,⁴⁹⁾ der aber nördlich fliesst, und sich in die Lepe-nizza vergiesst, man reitet eine Zeit den Bach entlang, und gelangt dann nach Bazzarich hinauf; dieser Ort ist von Serajevo gute 5¹/₂ Stunden entfernt, er liegt auf einer Abdachung des Ivan, welche mit einer nördlichen Erhöhung einen breiten Bergsattel bildet, über welchen man nach 1¹/₂ Stunde in das Thal von Tartschin gelangt.

Die Gegend bei Bazzarich ist frei und gut bebaut. Tartschin hat nur einige Häuser mit einem Han, durch das Thal worin sich einige Felder und Wiesen befinden, fliesst die Kolasica, die wahrscheinlich tiefer unter den Namen Leppenizza annimmt, auf der nordwestlichen Seite des Thales erhebt sich das Gebirge Tartschin genannt, dessen höchster Punkt, wenn ich nicht irre, Lihsin heisst, dieser schliesst sich an den Ivan; es ist bisweilen schwer den Namen der Gebirge oder deren Spitzen zu erfahren, theils wegen der Unwissenheit der Leute, theils weil auch für einen und denselben Berg verschiedene Namen angegeben werden. Wo sich der Lihsin an der Ivan anschliesst, ist ein schmaler Bergsattel, wohin man nach 1¹/₂ Stunde auf einem ziemlich schlechten Wege durch einen hochstämmigen Buchenwald gelangt. Hier erstaunt man über die westwärts von Ivan hoch aufstrebenden in niemanden sich schlingenden Gebirgsmassen, die einen grossartigen Anblick gewähren. Die vorderen Gebirge noch in Bosnien, sind mit wald bedeckt, rückwärts erblickt man hochhervorragende Felsen

и Зворник да повећ усто разумисе и све остале мале скеле, које је све узео за 5000 — пет хиљада кеса за годину, уједно с истим и муселимлук Ливањски и Гламоцки... С Мустај пашом у кумпанји и у закупу скеле је Јефтан Радаковић.«

48) Биљежево.

49) Корча.

von sonderbaren Formen, unter denen der Porin in der Herzegowina, der auffallendste ist, der zugleich aber auch ungewöhnliches Gefühl erwirkt, wenn man erfährt, dass über denselben der Weg nach Mostar führt; links ist ein Vorsprung des Ivan Prezlica genannt, an dessen Fusse das zerstreute Dorf Bradina mit einem Han sich befindet; es ist $\frac{1}{2}$ Stunde von der Höhe des vorgenannten Übergangs über den Berg Ivan entfernt.

Bei dem gedachten Prezlica ist ein tiefer Bergeinschnitt, durch welchen man ebenfalls, wie man mir sagte, nach Tartschin gelangen kann; wenn dieses sich so verhält, so wäre bei dem Umstande, als der Bach bei Bradina in die Narenta fließt, und jener Berg bei Tartschin in die Bosna die Herstellung einer ziemlich ebenen Kommunikation zwischen Mostar und Travnik und Sarajevo etc. möglich; es scheint dass auch der Berg bei Tartschin gegen Osten zu mit einer nicht sehr beträchtlichen Steigerung durch das Korcathal umgangen werden könnte.

Von Bradina reitet man über eine auf jener Seite nicht sehr bedeutende Anhöhe in das Dreschnizzathal, durch welches der Bach gleichen Namens fließt, der sich bei Kogniec, drei Stunden von Bradina, in die Narenta ergießt; auf der ganzen Strecke sind Buchenwaldungen, auf den höheren Theilen des Ivan ist auch Nadelholz. In Kogniec langte ich nach einem 12 stündigen Ritt an, und brachte dort die Nacht zu. Auf der Karte mangelt der Berg von Bradina in das Draschnizzathal, Bradina ist zu nahe bei Kogniec, und auch die Gränze Bosniens ist unrichtig angezeigt. Selbe ist nicht ober Bradina auf dem Berge Ivan, sondern die Narenta bildet sie ungefähr in einer Länge von 8 Stunden, nämlich 6 Stunden unter Kogniec und 2 Stunden oberhalb. Kogniec ist eine Stadt mit 1500 bis 2000 Einwohner; die meisten Häuser sind auf der Seite der Herzegowina; eine schöne gemauerte Brücke⁵⁰⁾ stellt die Verbindung her. Man sieht daselbst wieder Weingärten, deren ich niergends in Bosnien sah. Kogniec hat eine hübsche Lage, das westlich sich erhebende Gebirge heisst nicht Vrabach, wie auf der Karte angezeigt ist, sondern Ravni, überhaupt ist die Karte auf der Strecke vom Berge Ivan über Mostar nach Gliubuschi fast durchaus unrichtig. Von Kogniec reitet man zeitlang auf dem linken Ufer der Narenta stromaufwärts, wendet sich dann rechts durch schöne Buchenwaldungen über dem Vrabach, der als eine Einsattlung des ostwärts sich erhebenden Paklena betrachtet werden kann, und gelangt nach $1\frac{1}{2}$ Stunde auf die Hochebene oder Huthweiden von Borka in deren Mitte sich ein Han befindet; man sieht daselbst nur wenige Häuser, links gegen Südosten ist der Stand nur etwas erhoben und mit wenig Bäumen bewachsen, alsdann senken sich sehr steile Abhänge ins Narentathal hinab, gegen Nordosten sieht man der Boraxica, zwischen welchen und der

50) Коњички мост је спајао област Неретве која је спадала у босански пашалук и Коњиц који је припадао Херцеговини. На овом мосту су одржавани састанци босанског везира Дауд паше с херцеговачким везиром Али пашом Ризванбеговићем. Мост је страдао у II свјетском рату.

Kogniec, wo er in die Narenta geht, passiert. Gegen Westen ist genannten Hochebene der Bach Biela fliesst, den man oberhalb die Hochebene durch Abgründe begränzt, von denen man in der Tiefe einen Bergsee erblickt, an der nordwestlichen Seite erhebt sich der lange und hohe ganz mit hochstämmigen Laubholz bewachsene Cernagora. Von Borka geht ein steiler Weg neben einem schauerlichen Abgrund herab zum See, auf dessen südlicher Seite vorüber, und zieht sich dann etwas westlich vom See auf einem steilen Abhang des bemerkten Cernagora nach Kulleli Han⁵¹⁾ hinauf, $2\frac{3}{4}$ Stunden von dem Han von Borka entfernt. Kulleli Han und Borka liegen auf Bergen, und nicht, der Karte zufolge, im Thale. Von dort (Kulleli Han) geht südlich ein Weg zur Narenta in die sogenannte Xupa hinab, wo ohngefähr 5 Stunden ober Kogniec ebenfalls eine Brücke über die Narenta ist; in den Waldungen der Xupa sind auch viele Wildschweine; von dort geht auch ein Weg nach Bosnien zwischen zwei sehr hohen Gebirgen, er soll nur eine Stunde sanft aufwärts gehen, und dann schon nach Bosnien, sich hinabziehen, diesen Weg schlagen die Schleichhändler ein.

Auf der südlichen Seite des Berges von Borka, und nicht wie auf der Karte ersichtlich ist, auf der nördlichen Seite, fliesst aus demselben ein Bach ostwärts in die Narenta, wo er einen Wasserfall bildet. Bei Kulleli Han hören die schönen Waldungen auf, selbe bedecken nur mehr theilweise die Berge, die wieder kahl und felsigt werden. Von jenem Han muss man abermals bergauf reiten, und zwar nordwestlich auf dem hohen Lipeta—Glavatica,⁵²⁾ welchen man auf der äussersten süd-süd-westlichen Spitze passiert, daselbst ist der höchste Punkt, den ich auf der Reise erreicht habe, es dürfte auch schwerlich ein Weg in Bosnien und der Herzegowina zu jener Höhe sich erheben, ausserdem ist er schon vom See bei Borka angefangen, noch von der allerschlechtesten Beschaffenheit, steil und felsigt; die Hufe der Pferde, welche nur mühsam über die grossen Steine und Steinplatten hinaufklettern können, und die, um sich festzustemmen, alle ihre Kraft aufbiethen müssen, verursachen einen ganz ungewöhnlichen Lärm; auf der Höhe steht ein kleiner verfallener Thurm, von dort gelangt man etwas abwärts auf zwei kleine Plateau, auf einem derselben sind mehrere grosse Grabsteine; man trifft darin viele in Bosnien und der Herzegowina sowohl in Thälern und Ebenen als auf hohen Gebirgen, ich sah deren in der Ebene von Livno, bei Schuizza, auf dem Wege von Skoplie nach Travnik, in der Nähe dieser Stadt bei Waroschluk, in dem Thale der Zuevina bei Hadschisch, bei Bradina, auf der Hochebene von Borka, im Narentathale zwischen Podporim und in der waldigen Gegend zwischen Gliubuschi und Imoschi. Diese Steine sind gewöhnlich grosse längliche Rierecke (?), die oft einen anderen Stein zur Unterlage haben, in einigen Orten sieht man in der Mitte dieser Graben einen

51) Хан Кула.

52) Главатицево у Коњичкој Жупи.

oder zwei hohe Steine, welche eben die Form eines Daches haben. Zeichen sah ich zum erstenmale auf zweien jener Steine, die sich auf dem obbemerkten Plateau befinden, sonst fand ich nur Kerzierungen (?). Auf einem Steine befanden sich ein Halbmond, ein Stern und eine Blume, und auf dem anderen ein Kreuz, dessen oberen Theil ein Ring bildete. Auf einem grossen bei Podporim befindlichen Steine war eine Art Wappen zu sehen, und auf einem zwischen Gliubuschi und Imoschi sah ich ein förmliches Kreuz, auf beiden Seiten ebenfalls einen Halbmond und einen Stern, welche Abzeichen auch die Bosniaken führten.⁵³⁾ Ubrigens finden sich auf diesen Steinen, wie mir erzählt wurde, auch Gestalten von Bären, Wölfen und Schlangen, und diese letzteren von einer Gattung, die in Bosnien nicht vorhanden sind, auf einigen soll auch eine Diana angebildet sein, auch sollen sich slavische Inschriften vorgefunden haben. Einen einzeln stehenden grossen Stein mit einer Diana sah ich bei Prolosaz, zwischen Imoschi und Studenze. In einem Grabe welches geöffnet ward, fand man die Gebeine eines Knaben in einem steineren Sarge mit einem Loche unter dem Arm. Die Sage geht, dass die Gräber mit so grossen Steinen gedeckt wurden um das Ausscharren derselben durch die Bären und Wölfe zu verhindern. Ich sprach auch dem Muschir von Bosnien von diesen Gräbern, und bemerkte ihm, dass es interessant wäre, selbe aufzumachen, um zu sehen, was sie enthalten; er antwortete mir, dass wenn ich wieder einmal kommen sollte, er mir die Erlaubniss gebe, alle aufzumachen, willeicht, fügte er bei, könnten wir auch Schätze darin finden.

Von dem mehrgedachten Plateau kommt man nach zwei Stunden von Kulleli Han, über einen sehr steilen Abhang in das grosse Hochthal von Zemlija⁵⁴⁾ wo Huthweiden sind, und auch Getreide gebaut wird, ein Theil jenes Thales zieht sich ziemlich weit gegen Süden, der Weg in's Narentathal, welches man schon von der Höhe jenes Abhanges sieht, geht aber gegen Nordwesten und nähert sich einem ganz mit Wald bewachsenen auf der Westseite stehenden Bergkögel, ebenfalls Cernagora genannt; von dort gehen zwei Wege in's Narentathal über den Berg Porim, der weitere, welcher der Karavananweg ist, geht nordwestlich, der andere ist der nähere, und zieht sich mehr westlich über einen äusserst schroffen und langen Abhang nach Podporim oder Bielopoglie hinab, welches von Zemlija 3 Stunden entfernt ist, von Kogniez hatten wir 10 Stunden gebraucht und die allerschlechtesten und steilsten Wege passieren müssen,⁵⁵⁾ da es schon dunkel war, übernachteten wir daselbst in dem Stalle eines Han's. Von dort nach Mostar sind 2½ Stun-

53) Осим Курипешика који спомиње на једном мјесту стећке, Ерко се опширно осврнуо на босанске средњевјековне надгробне споменике. Очеvidно је Ерко мијешао римске и богумилске надгробне споменике (Б. Курипеших, Путопис кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију 1530, Свјетлост 1950 превод проф. Пејановића, стр. 24). Лик Диане је могао једино бити на неком римском споменику.

54) Зијемље.

55) Упореди овај опис пута с оним О. Блауа.

den, durch das breite aber nicht sehr fruchtbare Narentthal, auf dessen südlicher Seite, wo zwei Dörfer sind, der hohe Velex sich erhebt, der Boden ist an vielen Orten sehr sandig, man sieht dort nebst Weingarten auch wieder einige Feigebäume. Etwas vor Mostar wird es ziemlich enge, allein nur in einer kurzen Strecke, und dann durch ein breites Seitenthal erweitert, welches am rechten Ufer der Narenta in einem Halbkreise von Bergen eingeschlossen ist; dort auf der östlichen Seite an einem lang sich ausdehnenden steilen Abhange des Velex liegt die Hauptstadt der Herzegovina auf beiden Seiten der Narenta, über welche in der Mitte der Stadt eine von den Römern, man sagt von Kaiser Trajan, gebaute steinerne Brücke die Verbindung herstellt. Selbe besteht aus einem einzigen sehr hohen Bogen, da er in der Mitte eine starke Steigerung hat, so sind daselbst steinerne Abtheilungen wie Stufen angebracht, um so den Übergang zu erleichtern. Auf beiden Seiten der Brücke stehen massive Thürme worin die Gefängnisse sind; auf dieser Brücke finden auch Hinrichtungen statt, und Mädchen, die sich mit Männern vergehen, werden im Falle die Verführer sie nicht heirathen, in einem Sack gesteckt, und von der Brücke in die Narenta gestürzt. Die Gefängnisse um die Brücke werden von 25 Türken bewacht, es scheint, dass sie nie nöthig haben von ihren an einer Thurmmauer hängenden Gewehren Gebrauch zu machen, da mehrere derselben keine Steine haben. Die Narenta ist ein bedeutender Gebirgsfluss mit sehr hohen felsigen Ufern; sie hat einen schnellen Lauf und sehr gutes Trinkwasser, in derselben sind die schmackhaften Bachforellen deren einige 80—90 Pfund wiegen sollen.

Man schätzt die Bevölkerung Mostar's⁵⁶⁾ auf 16—17.000 Seelen, die Zahl der Katholiken auf 1500, die der Griechen auf 5000, und jene der Türken auf 10.000 und mehr. Die Christen haben daselbst einen Bischof, in dessen Wohnung eine kleine Kirche ist, auch der katholische Bischof soll, dem erhaltenen Pfortenbefehle zufolge, in der Zukunft in Mostar wohnen.

Die Stadt ist, so wie die Umgebung derselben, sehr unfreundlich; in Innern sind keine erbärmliche Häuser mit Steinplatten gedeckt, in der Umgebung sieht man mit Ausnahme das gut bebauten obbemerkten Seitenthales, durch welches der Bach Radobolja fließt, nur steinige kahle Berge. In jenem Thale wird viel

56) Државни архив у Задру, бр. 1804/Х из 1844. Атанацковић барону Кибеку претсједнику Дворске коморе, Мостар, 17 јула 1844. »Mostar ist die Hauptstadt von Herzegovina und seit 1832 die Residenz des Visiers. Es hat eine Bevölkerung von ungefähr 16.000 Seelen, meistentheils Türken. Die griechischen Christen, welche bei Weitem die Mehrzahl der Landwohnern ausmachen, haben hier einen Erzbischof und Gotteshaus... Mostar ist auch die vorzüglichste Handelsstadt in Herzegovina, wiewohl sie sonst seinen beträchtlichen Handel treibt. Den Bedarf an Manufakturen bezieht sie aus Ragusa, und bezahlt selbe mit einigen Produkten als Schafwolle, Schlachtvieh, Honig, Schaf- und Hasenfällen. Auch wird hier Sachtianleder von vorzüglicher Qualität bereitet. In demselben Jahren wird beträchtliches Kvantum an Getreide nach Dalmatien ausgeführt«. Види Х. Крепешевљаковић, Еснафи и обрти у Босни и Херцеговини, II Мостар, Зарепб 1951.

Taback gebaut. Der Statthalter der Herzegowina Ali Pascha wohnt in Winter in Mostar auf dem höchsten Punkte der Stadt; im Sommer in dem zwei Stunden entfernten Buna, welches gegen das Ende der unter Mostar sich ausbreitenden unfruchtbaren Ebene liegt. Er ist ohngefähr 65—66 Jahre Alt und hat drei Söhne, der erstgeborene ist der obbemerkte Oberst der Spahi des Regimentsbezirkes der Herzegowina, Zulfikar und Kapitän von Trebinje, der zweitgeborene heisst Hagj Rizvan Bei; er ist Kapitän von Stolaz. Blagai und Pocitelj, er hält sich aber immer beim Vizir auf, und nimmt den meisten Antheil an der Leitung der öffentlichen Geschäfte, daher man ihn auch scherzweise Pascha nennt. Der jüngste heisst Rustembei, ist 26 Jahre alt, und scheint von guten Charakter zu sein; er hat noch kein öffentliches Amt; der Vizir hatte die Absicht ihn zum Musselim von Mostar zu machen, die Ulema deren Meinung er hierüber hören wollte, haben ihm aber vorgestellt, dass er noch zu jung wäre.

Über den Vizir Ali Pascha, seine Umgebung und seine Verwaltung habe ich in dem unter 17 sept. l. J. sub Zahl 23 erstatteten Berichte Gelegenheit gehabt ausführlicher zu sprechen, und hievon ein unangenehmes Bild zu entwerfen. Als äusserst bedauernswürdig ward nur die Lage der Christen in der Herzegowina geschildert, in welche sie durch die Erpressungen aller Art, durch den Mutwillen und die schlechte Behandlung von Seiten der Türken versetzt sind. Man erzählt, dass wenn die Söhne des Vizirs hören dass Raja's die Absicht haben, sich wegen erlittener Unbilden oder Erpressungen beim Vizir, der, wie ich hörte, selbe nicht duldet, zu beschweren, Kavase vor die Thore schicken, um sie wegzutreiben.

Die Herzegowina ist in 14 Kadiluk's (Distrikte) eingetheilt, selbe sind folgende: Duvno, Gliubuschí, Mostar, Stolaz, Gasko, Nevesinje, Nixich, Tazlicha, Foçcia, Pripoglie, Cogniec, Blagai u(nd) Tschainich.⁵⁷⁾

Bisweilen giebt der Vizir einem Musselim auch mehrere Kadiluk's, in welchen dann Wekile d. i. Stellvertreter bestellt werden; so hat der Kapitän von Stolaz auch noch die Kadiluk's Blagai und Poçitelj, und jener von Taschlizza (der bekannte Hasan Bei) jene von Tschainich und Pripoglie; allein in Folge dieses bloss von Vizir ihnen übertragenen grösseren Wirkungskreises werden die betreffenden Musselim's noch nicht Mirimíran, von denen ich oben sprach, denn diese Würde wird nur vom Sultan verliehen.

Die Zahl der Einwohner jener Provinz wird auf 3 bis 400.000 Seelen angegeben, unter denen 47.000 Katholiken sind, 7000 derselben werden auf die Diöcese von Trebigne gerechnet. Die Zahl der Griechen und Türken dürfte fast gleich sein.

In der Herzegowina befindet sich kein reguläres Militär, es sind dort nur die Spahi, die, wie bereits bemerkt wurde, ein

57) У набрајању херцеговачких кадилука Ерко је испустио Требиње са Љубињем.

Regiment von 1000 Mann bilden sollten, und dann sollen noch bei 700 Mann stabile Landwehr sein, die in den Hauptorten vertheilt ist, in Mostar sind deren 25 zur Bewachung der Brücke und Gefängnisse, sie haben daselbst einen Kolagasi (Hauptmann), der Major dieser Truppe ist in Taschlich. Jeder Mann wenn er im Dienste ist, bekommt täglich 6 xr. und Naturalien, wenn er nicht im Dienste ist 5 Piaster des Monats d. i. 27¹/₂ x. Ausser diesen sind noch die Panduren, deren Anführer Bulukbaschi heissen, und die zur Verhinderung des Schleichenhandels verwendet werden. Die Bulukbaschi sind den Mauthneren Gumruktschi untergeordnet. Der Visir soll jährlich 1900 Beuteln bei 87.000 Gulden CM als Entgelt für Steuern nach Konstantinopel senden, und 3 bis 4 mal ebensoviel für sich, und zur Bestreitung der Verwaltungsauslagen einheben. Die Mautheinkünfte sind aber darin nicht mitbegriffen, selbe werden besonders verpachtet, heuer beträgt der Pachtschilling 350 Beuteln bei 16.000 Gulden⁵⁸) C. M.

Die Abgaben die gezahlt werden sind folgende:

1 Die Kopfsteuer Haratsch von den Christen; dem Gesetze zufolge sollte sie nur von den männlichen Individuen von 15—60 Jahren eingehoben werden, und zwar zu 15—30 und 60 Piaster nach dem Vermögensstande der Person; allein sie wird schon von Kindern mit 5 Jahren auch oft von neugeborenen Kindern und von Greisen bis 80 Jahren eingehoben, und zwar ohne Unterschied mit 1 Thaler zu Kopf (21 Piaster).

2 Porez, der zweimal des Jahres gezahlt; diese Abgabe zahlen auch die Türken in den Dörfern, jene die in Städten und Marktflecken wohnen, sind davon befreit.

3 Pandurie für den Unterhalt der Panduren.

4 Tefalich, kleiner Porez genannt. Diese zwei Abgaben zahlen auch die Türken auf den Dörfern.

5 Duhania für die Erlaubniß Tabak zu bauen, von allen Dorfbewohnern gezahlt.

6 Dimarina, für den Schornstein, 1 oder 2 Thaler wird nach der Grosse des Hauses von allen entrichtet.

7 Kefilluk; Bürgschaft für die Aufrechthaltung der guten Ordnung, wird von allen entrichtet.

8 Argatia, Reluition für die öffentlichen Arbeiten, falls ein Dorf vorzieht nicht zu arbeiten.

9 Holztransport. Jedes Haus muss 5—6 Pferdelastrholz liefern, dafür können sie aber auch zum eigenen Gebrauch Holz aus den Wäldern nehmen.

58) Држ. архив у Задру, бр. 1804/Х. Атанацковић у извјештају из Мостара, од јула 1844, спомиње да су херцеговачке царине припадале заповједнику и муселиму Требиња Хасанбегу Ресулбеговићу и износиле су годишње 150 кеса. Како је Хасан бег био 1844 премјештен из Требиња за муселима Пљевља, то су херцеговачке царине припале Али паши Ризванбеговићу чији је најстарији син постао требињско-никшићки муселим. 1846 године херцеговачке царине су давале 350 кеса прихода.

10 Jede Familie muss überdiess eine bestimmte Quantität, Käse, Hühner, Heu, Kohlen, Stroh etc. liefern.

11 Vinarina. Wird von den Weingartenbesitzern bezahlt; nämlich $\frac{1}{5}$; den Zehnet nimmt der Spahi, oder wo kein Spahi ist, der Visir.

12 Sagoma für den Wein in den Kellern.

13 Kotlarine für die Erzeugung des Brandweins, 10—12 Piaster von jedem Hause wo gebrannt wird.

14 Der Zehnet.

15 Weidezins, dieser wird von den Schafen in natura eingehoben sowohl für den Visir als für den Grundeigenthümer.

Bei der Bestimmung der Steuerquoten finden viele Willkürlichkeiten statt, und die Steuereinheber leben überdiess noch auf Unkosten der Kontribuenten.

Die vorzüglichsten Erzeugnisse und Ausfuhrartikel der Herzegowina sind Wolle, Häute, Holz, Holzkohlen, Wachs und Gemüse; auch Wein wird erzeugt, von welchem viel nach Bosnien transportiert wird.

Der Tabak der Herzegowina soll besser sein als jener von Bosnien. Auch sagte man mir, dass der beste Tabak auf den steinigten Bergabhängen wachse, dass die Tabakpflanze in den Thälern, wo sie nimmer bewässert werden kann, wohl viel schöner, der Tabak aber von minderer Qualität sei; aus diesem Umstande kann man ebenfalls abnehmen, was ohnehin schon erprobt ist, dass auch in Dalmatien, welches mit der Herzegowina fast gleiche Beschaffenheit des Bodens hat, ganz vorzüglicher Taback erzeugt werden kann; allen hieraus dürfte zugleich folgen, dass durch eine allgemeine Gestattung des Tabackbaues bessere Qualitäten und in grösserer Menge erzeugt, und für das Land und das Tabackgefäll grössere Vortheile erzielt werden könnten, als durch einen auf gewisse Orte und Grundstücke von bestimmter Grösse beschränkten Tabackbau, der überdiess noch eine kostspielige Uiberwachung erfordert, es würden insbesondere in erstem Falle weniger Gründe dem Getreidebau entzogen, und der Taback könnte in solcher Menge erzeugt werden, dass nicht nur der für das Tabackgefäll nöthige Bedarf gedeckt wäre, sondern überdiess noch viel ausgeführt werden könnte.

Ich vernahm ferner, dass jetzt die in der Herzegowina erzeugte Schafwolle von einigen Handelshäusern im Amsterdam (ich glaube in Antwerpen) gesucht sei, indem man nach Eröffnung neuer Handelsplätze in China sah, dass daselbst viele Schafwollzeuge getragen werden, von einer früher nicht bekannt gewesenen Gattung; zur Verfertigung derselben soll sich besonders die Wolle der Herzegowina eignen (was natürlich auch mit jener Dalmatiens und Bosniens der Fall sein dürfte).

Im Thale von Gliubuschi wird auch Reiss erzeugt, der Visir soll davon jährlich bei 500 Pferdelastrn erhalten.⁵⁹⁾

Südlich von Mostar ist die oberwähnte 2¹/₂ Stunden lange Ebene, durch welche die Narenta, Buna und Jessenizza fließen, die sich an dem südwestlichen Ende vereinigen, daselbst ist der Landsitz des Visirs, der aus 4 neuen Gebäuden besteht, von denen nur eines zwei Stockwerke hat; in einem sind die Kanzleien, wo seine Söhne empfangen; und wo auch die Gäste Unterkunft finden, in einem giebt er Audienz, und in den zwei anderen wohnen seine und seiner Söhne Frauen. Er hat dort viele Oliven- und Maulbeer-bäume pflanzen lassen.

Der Visir hat es gern, wenn man diesen seinen Lieblingsort lobt. Ich ermangelte nicht ihn hierin zufrieden zu stellen, obschon daselbst gar nichts sehenswerthes vorhanden ist. Jetzt baut er dort auch eine Moschee.

Die obbemerkte grössentheils unbebaute und sandige Ebene wird auf der östlichen Seite von dem Vexel begränzt, an dessen Abhänge sieht man das alte Schloss Hersek,⁶⁰⁾ wo einstens die Gräfen der Herzegowina ihren Sitz hatten, weiter südlich auf jener Seite liegt Blagai, bei welcher die Buna aus einer Felsengrotte herausströmt, die sehenswerth sein soll, auf der westlichen Seite zieht sich längs derselben in fast gerader Linie ein ziemlich hoher mit kleinen Gestrüppe bewachsener felsiger Hügel, an dessen östlicher Seite der Bach Jesenizza fliesst, der auf nordwestlichen Seite der Ebene aus dem Berge hervorkommt, und sich bei Buna in die Narenta ergiesst, daselbst ist durch eben erwähnten Hügel eine enge Passage durch welche die Narenta dem Meere zueilt, und auch der Weg nach Poçitelj geht.

Jener nach Gliubuschi zieht sich nördlicher fast in der Mitte der Ebene über den Hügel hinauf; früher soll er äusserst schlecht gewesen sein, nun hat ihn aber der Visir in einer Strecke von ohngefähr ³/₄ Stunden herstellen lassen; die ganze Gegend bei Mostar und Buna gegen Gliubuschi ist auf der Karte fehlerhaft angezeigt. Auf der Anhöhe des Hügels erstreckt sich eine Fläche von beiläufig 2 Stunden Länge, und anderthalb Stunden Breite, die sich nördlich gegen See Jezero⁶¹⁾ westlich in das Thal von Brotnio hinabzieht, die Gegend ist daselbst äusserst langweilig, da man nur kleines Gestrüppe von Eichen sieht, und der durch selbes sich windende Weg ist sehr steinig. Auf der südlichen Seite des Weges liegt das Dorf Slipcich, und auf der nördlichen Seite Dobroselo, welches man aber nicht sehen kann. Von Mostar gelangt man nach drei Stunden in's Thal von Brotnio nach Paoça, woselbst der halbe Weg

59) Carl Patsch, Südosteuropäische Skizzen und Studien, I, Aus Herzegovinas letzter Feudalzeit, Beč 1921, стр. 182, даје податке о годишњој производњи пиринча у Херцеговини. Он је располагао с подацима из друге половине XIX вијека. По Темелу у години 1864 производња пиринча износила је 2000 центнера, по подацима Блауа у 1867 г. 40.000 кг а 1868 г. 50.000 кг пиринча.

60) Благај.

61) Мостарско Блато.

nach Gliubuschi ist; Brotnio ist der Name der dortigen Gegend, in welcher viele Dörfer sind, und die ziemlich gut bebaut ist nahe bei Paoça, liegt gegen Nordwesten das Dorf Gradnich und weiter gegen Westen Čitluk. Auf der Anhöhe bei Paoça sah ich nur Schichte grösser ziemlich regelmässiger Steine von Südwesten gegen Nordosten, es ist möglich dass daselbst einstens eine Strasse war, was nicht unwahrscheinlich ist, indem, wie ich später erfuhr, auch auf dem Wege von Imoschi nach Duvno Spuren einer Römerstrasse existiren sollen.

Von Paoça sind noch 3 Stunden nach Gliubuschi, die Gegend ist offen, und grössentheils mit kleinstämmigen Eichenwald bewachsen, durch welchen ein sehr steiniger Reitweg führt, der eine Stunde von Gliubuschi in ein kleines Thal sich hinabzieht, hie und da sind freie Plätze mit Weingärten und Feldern auf denen auch Taback gebaut wird. Gliubuschi liegt nicht, wie auf der Karte angezeigt ist, in der Mitte des Thales, sondern hoch auf dem westlichen Abhange des Berges, der östlich jenes Thal begränzt, auf der Spitze derselben steht ein altes Schloss mit hohen Mauern. Der Kapitän von Gliubuschi⁶²⁾ wohnte früher daselbst, allein seit zwei Jahren bleibt er in seinem Landsitze,⁶³⁾ welcher auf derselben Seite gegen Nord-Nord-Osten 1 $\frac{1}{2}$ Stunde von Gliubuschi liegt; ich übernachtete daselbst. Das dortige Thal ist sehr schön, gross und fruchtbar, in demselben sind die Reisfelder des Vizirs der Herzegowina.

Jener Kapitän wird als ein grosser Feind der Katholiken geschildert, er soll einmal bei einer Versammlung katholischer Rajas gesagt haben, dass er 1000 Beuteln Geldes geben möchte, wenn er vom Sultan die Erlaubniss erhalten könnte, ihren Bischof langsam zu Tode zu martern.

Von Gliubuschi nach Imoschi sind 7 Stunden. Man verlässt das Thal auf der nord-nordöstlichen Seite, und reitet dann nordwärts bei viertelhalb Stunden auf einem sehr schlechten hügeligen Wege durch Eichenwälder von niederen Wuchs bis man in's Thal von Imoschi kommt, in welchem die Gränze Dalmatiens und der Herzegowina ist.

In Imoschi begab ich in die Quarantaine froh, wieder den österreichischen Boden betreten zu haben.

Die beiliegenden Ansichten wünsche ich, um selbe nebst mehreren anderen litografieren zu lassen, zurückzuerhalten.

Zara, dem 21 November 1846

Richard Ritter von Erco
k. k. Gub. Sekretär und orient.
Dollmetsch.

62) Љубушки капетан (муселм) Сулејман бег Капетановић.

63) Витина.

Pr. 5/12 846

2755
P

An
das hohe k. k. Dalmatiner Landespraesidium

in Zara

Nr. 39 d 21/11 1846

Der k. k. Gubernial Sekretär und orientalische Dollmetsch Ritter von Erco erstattet sur Z 479/p de 1846, die Relation über die Verhältnisse Bosniens und der Herzegowina in mehrfachen Beziehung.

За бројне податке у овим биљешкама захваљујем професору Хам-
дији Крешевљаковићу.

III

ЦРНА ГОРА ПРЕМА ОКУПАЦИЈИ БОСНЕ
И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1878 ГОДИНЕ

(Архивска грађа)*)

*) Документи, објављени у овој збирци, налазе се у Државном архиву на Цетињу, још нерегистровани, у фасцикли бр. VIII и садрже телеграме и наредбе Министарства унутрашњих дјела из 1878 г.

Капетан Јован Ковачевић¹⁾ војводи Машу Врбици — Цетиње

Јуче сам био отишао у Нудо на Градцу. Звали су ме Корјенићи да се с њима састанем. Ја нијесам стијо састајати се, а они су сами код мене дошли и питали ме јесу ли слободни од наше банде да се побију с Аустријом. Ја им ништа казат' умјио нијесам осим што сам рекао нека пођу два Корјенића к војводи Анту,²⁾ пак су тако и учињели и Корјенића два дошла су код војводе и опет су се вратили натраг. Чини ми се да их је војвода мало од стране Црне Горе задобијо. Ја кад се небих од шта бојао могао бих сваки дан по нешто ново од Корјенића дознати али само кад бисте ми наредили да сам слободан, а заиста никакве тајне коју Корјенићи мисле о Аустрији неби могло остати што је ја дознао небих. Они ће се сигурно побити па било шта било. Преговарао их је Вук Врчевић³⁾ да се Аустрији непротиве и кажива им границе. Они су му одговорили: »Ми пошто неможемо бити нашега цара а оно можемо књаза Црногорскога, а ћесареви нећемо живи никад«. Ако што имате, одговорите ми.

Грахово, 14 јула 1878

1) Јован Ковачевић, капетан из Грахова, спадао је у ред оних црногорских функционера који су били против аустриске окупације Босне и Херцеговине. С положаја је смијењен на захтјев аустриског посланика на Цетињу, потпуковника Темела.

2) Војвода Анто Даковић (1823—1889) рођен је на Грахову. Син је чувеног војводе Јакова Даковића. Основну школу учио је у Рисну. Учествовао је у ратовима против Турака 1836, 1850 и 1852 уз свога оца и истицао се храброшћу. Послије погибије војводе Јакова, Анто је спроведен у Мостар и ухапшен. Тамо је остао до маја 1853. Исте године Анто је постављен за војводу. Са Луком Вукаловићем дизао је устанак против Турака. Затим је учествовао у Граховској бици 1858 и у ратовима 1861—62. Године 1865 преселио се у Русију и у Одеси добио спахилук. У Црну Гору се вратио пред Херцеговачки устанак и учествовао у припремама. Умро је на Цетињу 9 марта 1889, а сахрањен је на Грахову. Војвода Анто је оставио иза себе мемоаре који нису објављени а садрже доста података за историју Црне Горе.

3) Вук Врчевић (Рисан, 26 фебруара 1811 — Дубровник, 13 августа 1882) је познати књижевник и аустро-угарски вицеkonzул у Требињу од 1861—1878 г. Учествовао је у разним мисијама као аустро-угарски представник за вријеме Херцеговачког устанка (1875—78), а у преокупационо доба и у току окупације Херцеговине дјеловао је у интересу Аустро-Угарске. Учествовао је на скупштини херцеговачких главара на Грахову у августу 1878. У Државном архиву у Сарајеву има неколико докумената вицеkonzулата у Требињу са регистром за 1878. Иначе, архива вицеkonzулата у Требињу налази се у Државном архиву у Бечу.

Началник Вуко Пејовић⁴⁾ војводи Машу Врбици — Цетиње

Дође ми један уводација и каже да су Требињани учињели једну пљачку по варошу. Попљачкали све што су могли. Каже да робје мичу по планина. По свему се види да су Требињани и Корјенићи прегнули да се бију, али шта ће добити? — њихову коначну погибију. Каже уводација да је аустринска војска заузела све куле око Требиња. Низами у граду недају Требињанима и Корјенићима приступити. Види се од низама да су се нешто промијенили од кад је онај консул турски⁵⁾ из Дубровника у Требиње долазио. Од тадер по свој прилици низами много мање друже с усташима. Пошто су Аустринци заузели куле око Требиња и пошто се види да је низам прекинуо друштво с усташима. Ја се надам даће док ви ово примите, Аустринци заузети Требиње.

Љубињани су поручили аустринском команданту у Столац да ће оружје положити кад њихова војска дође у Љубиње. Љубињани немисле чињети будалаштине које чине Корјенићи и Требињани. Од Загорја још немам новије извјештаја имали усташке војске. Кажу ми да се много робја у Загорје накупило. Чим добијем што новије јавићу. И много се радујем да ће барјактар Иван доћи кои ми је бијо десна рука и најбоље познавао све о усташима.

Билећа, 22 августа 1878

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Дође ми глас са Гливе од официра који тамо се на стражи наводи да се јуче састајао с једним Требињанином и да му је казивао да је седам осам требињскије Турака и христијана ходило на састанак Аустријанцима и нудили их да иду у Требиње. Аустријанци су одговорили да сад немају наредбе да иду у Тре-

4) Вуко Пејовић је био начелник билећког округа, грађански претставник Црне Горе у цијелом пограничном подручју које је заузела Црна Гора 1877. Под његову контролу спадао је друм од Липника у Гацку до Гливе код Требиња и до Дивина према Стоцу. Пејовић је био поуздана личност војводе Маша Врбице и организовао је информативну службу о кретању и борбама побуњеника против аустро-угарске окупације.

5) Турски конзул у Дубровнику Даниш-ефендија је долазио у августу 1878 у Требиње, по свој прилици у споразуму с аустро-угарским властима. Његова је заслуга да се турска редовна војска задржала у Требињу све до доласка аустро-угарске војске и да у том мјесту није дошло до анархије као што је било у Мостару. (Die Occupation Bosniens und der Herzegovina durch k. u k. Truppen im Jahre 1878.)

биње и тако су се повратили на Дријен.⁶⁾ Корјенићи и неколико Требињана чине уводе око Дријена, ако неби било много солдата да им ударе, ако виде прилику. Неколико робља из Требиња препртљало је и препртљаје у Корјениће. Официр исти нам јавља да су му на састанку казали да је доша један Турчин Требињац из Босне и да је казива да се муктија пљеваљски бије у Босни са Аустријанцима и да је узео муктија Савник (?), Чајниче и још једно мјесто, које незнаде официер казати. Овако јављају али ко зна хоћели то тако бити. Још досад Аустријанци у Гацко нијесу дошли. За сад друго ново нема ништа. Чим добијем јавићу вам.

Билећа, 25 августа 1878

4

Началник Буко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Аустриска војска још је у Невесиње и закопала је шанце околу Касабе⁷⁾ а сваки дан поручива у Метохију⁸⁾ даће доћи. Тако још стоји. Сувише чујем да је робље љубињско које је било избјежало у планине, оно се све повратило на своје куће. Аустринци још су на Дријену, а Корјенићи шетају кроз Требиње и говоре, како крене аустриска војска к' Требињу даће Корјенићи поплачкат и запалит Требиње. Од војске аустринске и турски усташа за сада немам друге новости да вам јавим. Билећког робља до овога часа дошло је до 40 фамилија а роба 227. Сјутра ћемо тј. 27 овог мјесеца почети давати тајин са Вигњишта.⁹⁾ Видак попов дошао је и каже да је јечма на Вигњиште 120 тавара.

Војвода Машо, ово ђавоље робље што долази имаду са собом говеди која су из боне земље, зато сам наредио пошто су већ овамо дошли да их све збијем на једно мјесто на Пријевор под стражом, да се никуд даље непропуштају и ниским састављају; а издао сам наредбу на перјанике и офицере од Билеће до Липника¹⁰⁾ да никога с' трговином говеђом непропуштају, пабио ко-

6) Дријен се налази на друму између Дубровника и Требиња, гдје су се водиле жестоке борбе за вријеме Херцеговачког устанка 1876. У близини Дријена, између Радован Ждријела и Глухе Смокве, погинуо је војвода Максим Баћевић, 20 јануара 1876.

7) Касаба је локални назив за невестињску варош.

8) Метохија је сједиште гатачког кадилука од 1858, а од 1875 посебног мутесарифата у који су спадали Гацко, Невесиње, Билећа, Пива и Никшић. (Martin Đurđević, Memoari sa Balkana, Sarajevo, 1919, стр. 86.)

9) Вигњиште је село у Вањанима које је требало да постане средиште новог начелства последије напуштања Билеће, али, усљед недостатка потребних зграда, пренесено је на Грахово.

10) Липник је село у гатачком срезу, некадашње боравиште Смаил-аге Ченгића, са његовом кулом и маузолејем (турбетом). У Липнику је била црногорска стража.

био, само да непрелазе линију наши стража. Сувише наредио сам перјаницима и официрима да која гођ билећка фамилија наљезе без војника, или војници с фамељом а без оружја да дођу да никога непропусте него да свакога на страже задрже и мени да јаве. Једна Мушовића¹¹⁾ фамилија стоји под стражом у Липник. Мене нијесте дали никакве наредбе што сè тиче другога кадилука, без билећкога да се робље може примити. Молим и о томе да ме извијестите.

Билећа, 26 августа 1878

5

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Овог часа стиже ми глас са Гливе¹²⁾ од офцера са страже. Офицер ми јавља да је аустринска војска данас послје подне уљегла у Требиње и мало је боја било што Корјенићи се издалека препуцавали с једне стране Требиња. Аустријанце није то ништа побркало него с лакоћом уљегу у град. Аустријанци су највише пуцали с брдским топовима са мазага. Чекам обширни извјештај. Чим добијем јавићу вам.

Билећа, 26 августа 1878

6

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Миџор Даковић и официр са страже са Гливе сад ми јављају да више није било боја у Требињу него оно што смо вам јавили. Турско робље из оне стране воде пребјежало у Зубачке планине, а из ове стране воде у Корјениће. Колико робља има незнаду јавити. Јављају биће још избјежало робља у Требиово и Гржавце,¹³⁾ али незнаду колико га је, али још не наступа робље на линију наших стража. Јављају ми да низам стоји сад на по-

11) Мушовићи су били једна од најугледнијих муслиманских породица у Никшићу која је дала неколико генерација никшићких капетана за вријеме турске владавине. Они су остали у Никшићу и послије капитулације града 1877.

12) Глива је село у непосредној близини Требиња, на путу у Билећу гдје се налазила црногорска стража која је била под контролом начелства у Билећи.

13) Требиово и Гржавци су села у требињском срезу.

љу. Друго ми ништа не јављају. Чекам извјешће обширније. Чим добијем јавићу вам. Ако би робље прешло нашу стражарску линију не знам шта ћемо са њим. Молим за наредбу.

Билећа, 27 августа 1878

7

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Омер Шеховић¹⁴⁾ писао је једно писмо на Николу Андрина¹⁵⁾ и друге главаре на Грахово које писмо гласи овако: »Николи Андрину и осталим судницима књажевијем у Грахово. Ако питате за наше послове, ћесар данас улегао у Требиње с бојем. Имали смо људи мртвије и рањеније 50 и данас сибљан¹⁶⁾ и робље вас оде у Корјениће.¹⁷⁾ Ви ако мислите икад икакву помоћ учинити помозите нам сад, ако смијете. Ово је вљеше да остане ваше него ћесара и нама се чини кад бисмо остали ваши, колико да небисмо ништа ни изгубили. Да сте здраво. Омер«.

Ово Омерово писмо од ријечи до ријечи саопштавам ви. Сад ми стиже писмо од барјактара са страже са Дивина¹⁸⁾ и пише да је разумио ће изићи осам хиљада солдата у Столац и да ће брзо кренути на Дабар. Перјаник из Липника са страже, јавља ми да је Усеин Феризовић су седам фамеља налегао на нашу стражу у Липнику и да иде у Нишић и стража га задржала до наредбе. Овђе је дошао Шобот Авдић¹⁹⁾ са Цетиња прекјучер, свраћао је у началство а јутрос отишао у Мостар. Он мени ништа није казао да ће тамо одити. Је не знам јели му речено на Цетињу

14) Омер Шеховић је један од виђенијих корјенићких муслимана из братства Шеховића, огранка Мрвовића. Учествовао је као један од вођа побуњених Корјенића против аустро-угарске војске код Стоца у августу 1878, а касније се истицао у преговорима око предаје Клобука Црној Гори. По прелазу у Црну Гору интерниран је у Никшићу.

15) Никола Андријин Ковачевић је виђени граховски првак.

16) Сибљан значи чељад, у овом случају херцеговачко муслиманско становништво које се повлачило у Црну Гору.

17) Корјенићи су питома област између Требиња, Зубаца, билећког среза и Црне Горе на Требишњици и њеној притоци Сушици. Ранији назив за Корјениће био је Врм. У Корјенићима је чувени град Клобук који је играо нарочито важну улогу од краја XVII вијека. Становници ове области, Корјенићи, истицали су се у току окупације као изразити противници уласка аустро-угарске војске у ове крајеве.

18) Дивин је сједиште општине у билећком срезу, на путу из Билеће у Столац. У Дивину се налазила црногорска стража која је контролисала овај пут.

19) Шобо Авдић је виђен муслимански првак из Билећке Рудине, из Плане. Учествовао је као бајрактар у четама Дедаге Ченгића, али је одржавао врло блиске везе с црногорским двором. Постоје многе духовите досјетке Шоба Авдића из сусрета с кнезом Николом.

за робље нишићко. Стражи сам наредио да га задржаје док од мене наредбу добије, а ја им немогу наредбу дати, док од вас зато наредбу недобијем и првијем депешама молио сам за наредбу односно овог никшићког робља, за коју наредбу и сад молим. Овђе има неколико Сточана и Мостараца који желе да иду у Столац и у Мостар. Они су овамо одавно па им немогу допуштити без питања. Молим и за ово да ми дате наредбу.

Билећа, 29 августа 1878

8

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Перјаник из Липника којије на стражу јавља ми да долази по један и по два Турчина Нишића²⁰⁾ код нашије стража желећи да их наше страже пропуштају у Нишић и пошто им стража заиште оружје, онига неће да предаду него се враћају натраг. И исти Турци перјанику казивали, даје много нишићкога робља кренуло из Босне за у Нишић. Зато робље нишићко и за друго без овог кадилука које би наступило на линију нашије стража, молим дати наредбу по којој ћу се управљати. Војска аустријанска још је у Касаби а и од Требиња нечујем ништа новије, него сам ви јавио. Само толико Миџор Даковић пише ми даму је поручио Омер Шеховић, даје Омеру поручио заповједник војске аустринске по једноме Турчину да Омер иде у Требиње, да се преда и да му ништа неће учинити. Па Омер пита штоће, и јавио је Миџору, да је тобож поручио заповједнику да му се неће предати него даће се клати шњим. Омер није био у суботу у оно мало боја те су се препуцавали Корјенићи него им чувао стражу. По Омерову поручивању види се даће се предати, јер да се мисли клати неби питао штоће чинити. Миџор ми јавља да му је Омер јавио даје погинуо један Корјенић а два рањена, а солдата даје погинуло стотину а стотину се ранило, а јаму ништа од тога невјерујем. Чим обширније што дознам јавићу вам.

Билећа, 28 августа 1878

20) »Нишићи« је општи назив за муслиманске становнике града Никшића које су остали Црногорци за вријеме турске управе звали »грађанима«.

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Дође ми глас од официра са Гливе и јавља ми да је пре-бјежало из Требиња и требињске околине около 200 кућа у Корјениће и Аустријанци позивљу Корјениће и робље да се враћају. Корјенићи неће да иду да се предају. Исто тако и робље неће да се враћа. Корјенићи су и на Мост²¹⁾ од Ријеке требињске и граде шанчеве. Мелентије Перовић²²⁾ до јуче је био у Требињу су 300 Шумљака, пак га је јуче аустрински командант послао на Глуху Смокву са Шумљацима да чува стражу од усташа, а низам је одпртљао у Дубровник. У Требиње мушкетери су Аустринци два Турчина, а пет до шест Турака и христијана поапсили. Сад ми стиже писмо из Липника од перјаника који пише да је дошло 40 фамиља турскије билећког кадлука. Војници тога робља вратили су се из Гацка у Босну да пљачкају, а робље им остало и дошло код наше страже. Стража их непропушта зашто има моју наредбу да не пропушта робља овамо, које робље нема војника него су им остали у Босни као што сам ви и прије јавио да сам тако стражама наредио. Молим да ми дате наредбу што ћу са овим робљем чинити. Исти перјаник ми јавља да непрестано иду војници Николе Гргура баталиона у Метохију и зато сам дао Аћиму перјанику наредбу да никаквог војника а особито с оружјем не пропушта у Метохију. Перјаник исти ми пише да су неки Гачани били у Босни и да су му казивали да је аустринска војска кренула из Сарајева Гласинцу и Рогатици и дочекало их 3000 усташа Турака и побили се и од то 3000 усташа није ниједан утекао који није погинуо, сваког су жива уватили. Ченгић, каже да је у Фочи са два табора Арнауца. Друго за сад ново нема ништа. Чим добијем јавићу.

Билећа, 30 августа 1878

21) Мост код Ријеке требињске је Арсланагића Мост на Требишњици који је био од нарочите важности за вријеме турске владавине за везе Дубровника са Херцеговином све до изградње моста на Дражиндолу, за вријеме Херцеговачког устанка (1875—78).

22) Мелентије Перовић, архимандрит Дужи, био је један од истакнутијих вођа у Херцеговачком устанку. Као војвода Требињске Шуме био је нарочито важан за аустро-угарске интересе и са Серафимом Перовићем и Леонтијем Радуловићем, који су се у октобру 1876 вратили из заточења из Сјеверне Африке, претстављао је јаку подршку извођењу окупације, осигуравајући друм између Дубровника и Требиња. У регестима протокола вицеконзулата у Требињу под бројем 113 од 31 јула 1878 стоји: »Trevovode. Relazione sopra alcuni fatti politici avvenuti nell' Erzegovina inferiore e sulle loro operazioni onde unirsi in uno ai raja alle truppe austriache«.

Војвода Машо Врбица началнику Вуку Пејовићу — Билећа

Одма пошљи за војводу попа Богдана Зимоњића²³⁾ нека вам изнајбрже дође у Билећу и кажите му да је Његова Свјетлост Књаз за њега израдио да постане кајмакам у Гацко. Но кад му понуде Аустринци нека се по сваки начин прими да буде главни старешина над свим гатачким кадилуком. Омеру Шеховићу поручи по вјерноме човјеку да си примио писмо које је он граовским главарима писао и на које граовски главари нијесу му могли одговорити без да питају тебе као њихова старешину и да му на то писмо мож дат џевап,²⁴⁾ ако ће једно вече к теби тајно на састанак доћ. Реци му да ми од срца жалимо њихову несрећу, да ћемо ми њихово робље најљубазније примит ако ће га послат у нашу границу, да ће се намјештит у никшићки град²⁵⁾ у куће никшићких Турака кои су у Босни издигли, да ћемо им давати таин да нико nebude гладан. И ако су пријатељи црногорски, као што пише Омер, нека они изиду из Клобука да уљеже наша војска, па ће тада знати Црна Гора шта ће радит кад буде њена војска у Клобук. Ово на ова начин кад би Корјенићи пристали да наша војска уљеже у Клобук,²⁶⁾ а да

23) Војвода Богдан Зимоњић (14 јануара 1813 код Гацка, јануара 1909, Гацко) потиче из угледне свећеничке породице, познат је по личној храбрости. За вријеме борби Омер-паше са херцеговачким везиром Алипашом Ризванбеговићем (1850) Зимоњић је био на царској страни. Приликом разоружања раје 1852 био је затворен и да би се ослободио заплатио се. Од 1858 до 1861 био је у затвору у Мостару, одакле је пуштен на интервенцију руског конзула. Године 1862 учествовао је у борбама Црне Горе против Турака. Цетињски двор га је истакао као херцеговачког представника против Луке Вукаловића. Од 1864 до 1875 провео је у Црној Гори, на Грахову. У Херцеговачком устанку истакао се личним јунаштвом у многим борбама као гатачки војвода. У устанку 1882 није учествовао и својим пасивним ставом допринио је да се гатачки срез није придружио устанку. Непосредно иза окупације постављен је за кајмакама у гатачком кадилуку. (Накићеновић, Поријекло Зимоњића породице и поп Богдан Зимоњић и Т. Братић, Живот и дјело Богдана Зимоњића.)

24) Џевап значи одговор.

25) Црногорска војска је заузела Никшић 8 септембра 1877. Становништво Никшића је у већини напустило град и отишло у Херцеговину и Босну преко Гацка а дјелимично у Подгорицу. У Никшићу су се задржала братства Мушовићи и Хаџајлићи. С напуштеним домовима »грађана« рачунао је војвода Машо Врбица у преговорима с Омером Шеховићем и Хаџи Али-ефендијом Фетахагићем, да у њих смјести корјеничко и требињско муслиманско становништво које је у Црној Гори потражило уточиште, као и остале херцеговачке избјеглице.

26) Клобук је познати средњевјековни град који је од краја XVII вијека, кад су Турци изгубили Херцеговину и Рисан 1686, постао нарочито важан као погранична тргџава према Црној Гори. Клобучки град био је сједиште диздара и капетана. У Клобуку је био турски аскер послје Граховачке битке (1858) и задржао се до окупације. За вријеме Херцеговачког устанка у Корјенићима је био центар башибозука са Адемом Зукоским Шеховићем који је успио да заузме Клобук, пошто су га напустили аскери. Између аскера и црногорских власти су се водили преговори о предаји града Црногорцима. Опсада Клобука од стране аустро-угарске:

им се необећаје ништа више но ја рекох у писмо. Могли бисмо пошто у Клобук уљежемо, тадар рећи Корјенићима кои би у Корјениће остали да се предају или да пребјеже у нашу границу. Друкчије они неби могли ни учинит а с тим би то пало и ми би с тијем учинили велику услугу Аустрији која би њи за Клобук и за ту услугу по свој прилици до Липника и Цернице²⁷⁾ попустила границе. Дакле, у смислу овога телеграфа ради не ли израдит да Корјенићи уступе црногорској војсци Клобук без свакојега условија. Ово ради тајно и паметно и да си здраво.

Цетиње, 31 августа 1878

11

Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици — Цетиње

Дошао сам с Омером на само те му лијепо прочитао ваш телеграф. Омер није се нимало узбрижио, но е каже рât²⁸⁾ и

војске трајала је од 24 до 28 септембра 1878. Идућег дана аустриска војска је минирала тврђаву.

Генерал Јовановић је у извјештају о заузећу Клобука, дао опис клобучког града који је у извјесној мјери употребљен у дјелу »Okkupation«. Доносим тај дио извјештаја: »... Die Feste Klobuk bestand aus einem nördlichen und einem südlichen Abschnitte; ersterer war durch eine über 60 cm starke Steinmauer von letzteren geschieden und abgeschlossen. Im nördlichen Abschnitte befanden sich zwei Geschütz Emplacements in welchen zwei 8,5 cm bronzene Gebirgsgeschütze standen, welche aus Scharten feuerten, dann zwei Unterkunftsgebäude und eine Cisterne. Im südlichen Abschnitte befand sich eine Moschee, zwei Unterkunftsgebäude, ein Munitionsmagazin und der Thorthurm, welcher die ganze Westseite flankirte, ferner 4 Cisternen.

Die Nord-und Westseite des Platzes waren durch 1,5 m hohe aus dem Fels herausgebautе 70—80 cm starke Mauern, in welchen auf der Westseite Mauertraverse angebracht waren, nach Aussen abgeschlossen.

Alles Mauerwerk war fest, namentlich jenes des gewölbten Thorthürmes. Gegen Osten und Süden schloss eine schwache, teilweise unterbrochene Mauer des Fels Plateau ab. Alle Mauern und Gebäude trugen Spuren der trefflichen Geschützwirkung, der Boden des Platzes war überall von den Geschossen tief aufgewühlt. Eine grosse Menge von Gewehr-, wenig Geschütz Munition, die erwähnten 2 Geschütze, einige Gewehre und Zwieback Vorräthe wurden aufgefunden. Frisch aufgeworfene Gräber im Innern des Platzes deuteten auf die Verluste des Gegners. Im Ganzen waren von den Batterien 1190 Schütz gegen Klobuk abgegeben wurde und zwar 800 von den Gebirgsbatterien, 390 vom Zuge der schwerer Batterie.

Die Demolirung Arbeiten werden am 29 September vormittag beendet. (Ратни архив у Бечу, Feld Akten, Occupation В u. Н, N 291—9, 1878. Извјештај генерала Јовановића о операцијама у Херцеговини од 11/IX до 1/X 1878.)

27) Церница је село у гатачком срезу, на старом дубровачком друму, у близини средњевјековног града Кључа. До 1858 у Церници је било сједиште кадилука. Овдје је било сједиште црногорске страже која је осигуравала пут између Гацка и Вилеће.

28) Рât, рахат, расположен.

весео и каже ми овако: били како било да ја добавим овђе још пет шест Корјенића т.ј. од свијех брастава по једнога, како ће се он боље шњима споразумјети за робље и за све друго како им се треба владати. Одговори одма јели потреба овако? или као што сте рекли.

Грахово, 31 августа 1878

12

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад ми дође војник са страже од Гливе који ми каза да је данас био бој између Корјенића и војске аустринске почет на Дубку више Моста Арсланагића. Бој је био велики и ови војник ми каже да су Корјенићи вратили солдате т.ј. да се стражи учинило зашто је аустринска војска била изнијела топ на Гливу и пуцањ од топа је умукнуо а пуцањ пушака чуо се још као све ближе Требињу. Чекам обширни извјештај. Чим добијем доставићу. Ноћас стигла војска аустринска на Пријевор,²⁹⁾ а сјутра мислим да ће пренијети логор на Дворишта, тј. на разваљену градину више Ријеке.³⁰⁾

Билећа, 3 септембра 1878

13

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Овог часа стиже војник од официера са страже са Гливе и каже да су Корјенићи посјекли 80 глава и да је вас солдат повраћен у Требиње а исто тако побјегла и она војска која је изишла била с топом на Гливу и она је побјегла у Требиње. Погибију корјенићску каже, погинуо један, рањена два. Чим обширније дознам јавићу.

Билећа, 4 септембра 1878

29) Пријевор је село у близини Билеће, на путу за Гацко.

30) Дворишта су се налазила на мјесту данашњег војничког логора у Билећи, гдје је по легенди био дворца војводе Павловића. За вријеме Турака, у XIX вијеку, на том мјесту је био војнички логор, а касније су Аустријанци ту изградили модеран логор који су звали »Neu Bilek«.

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Корјенићи бију бој са аустриском војском која је излазила тестом од Требиња к Нецвијећу³¹⁾ и на Гливу. Као што сам ви јавио Корјенићи су вратили аустриску војску збојем опет у град и било је Корјенића мртвијех два а рањенијех четири. Кажу да је солдата погинуло више од 150. Г. генерал Јовановић звао је Шћепана Папића³²⁾ и питао га за путове Корјенићима и рекао му још ово, да изабере добрије 200 војника и остаће још 200 солдата на стражу у Билећу, да га стави за команданта тије војника и стража. Нашто му је Шћепан одговорио да он то неможе учинити док непита старију власт. Генерал му је на то рекао да је Шћепан његов, јер вели Коравлица³³⁾ је на аустријском земљишту. Шћепан му је опет одговорио да се неможе тога примити док неупита старију власт. Генерал му је казао нато добро, разумјећемо се. Г. војвода Машо, ја сам Шћепану пријед тога наредио ако би га позвао генерал Јовановић дага што пита, нека не одговара ништа него само за путове и мјеста а за друго све нипошто даму не одговара него да се чува, да се у што неуфати и све ако би га што широко питао да одбија на мене и да збори да њему нијесу познате ствари. Господин генерал ми је и данас учинио посјету у 10^{1/2} сахати пред подне и посједио 20—30 минути. Разговор цијели био је готово, његово приповиједање о његовом путу док је доша у Билећу. Г. генерал Јовановић, ако пут буде готов, мислим да ће сјутра кренути с војском из Билеће. По свој прилици неће овђе у Билећи остављати војске, него ће сва војска кренути у Требиње и на Корјениће. За сијено и за жито доходио је комесар код мене. Зато ћу ви у другом телеграфу јавити.

Билећа, 5 септембра 1878

31) Нецвијеће је село на старом друму између Требиња и Корјенића.

32) Шћепан Вуков Папић рођен је у селу Коравлици 1832. У вријеме Херцеговачког устанка 1875—78 истакао се у борбама око Требиња и на збору херцеговачких главара на Цетињу изабран је за командира рудинско-билећког батаљона у чијем је саставу било 7 чета (завојска, мирушка, буквићска, пилатовачка, вучедолска, врбичка и црквичка). При опсади Никшића 1877 се истицао и имао нарочито тежак задатак да предводи тзв. »динамиташе«. Пошло му је за руком да заузме Мушовића шанац, послје чега је дошло до пада града. Није учествовао у Требињу 6 октобра 1878, јер је Коравлица имала да припадне Црној Гори, како се говорило, баш заслугом Шћепана Папића. Командир Шћепан Папић је био у добрим односима са муслиманима, нарочито са чувеним Шобом Авдићем. Умро је у збјегу у планини Сомини 1915 г., у врло тешким материјалним околностима.

33) Коравлица је село у близини Билеће на некадашњој аустријско-црногорској граници, а припала је Црној Гори. Како се говорило у народу, Коравлица је припала Црној Гори због држања Шћепана Папића према аустријским властима, којима је овај утицајан човјек постао тежак због отвореног иступања против котарског претстојника Петраша у питању насилног поступка са муслиманима. За податке о Шћепану Папићу захваљујем другу Пеку Папићу из Билеће.

Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици — Цетиње

Јутрос разумјех да су се јуче побили Корјенићи с Аустринцима којијех је било шест баталиона и два топа.³⁴⁾ Корјенићи су се јуначки побили, посјекли су више од 300 глава. Пошто су солдати почели бјежати Корјенићи су за њима док су се помијешали и пошто су смијешалисе, гађали су с топовима с фортице и у Турке и у солдате. Кажевали су да је солдата више од 100 погинуло од њихова топа. Омера сам стијо јуче да пошљем у Никшиће пак ме закумио свачим на свијету да га нешиљем док чује оћели се Корјенићи побити и што ће од њих бити те зато га још послао нијесам. Одговорите ми можели Омер већ кои дан стат овђе или ћу га ако видите одма данас послати.

Поздрављам. Грахово (без датума)

Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад ми дође писмо од командира Николе и капетана Акима у којему пишу да су Корјенићи данас почели испртљавати у нашу границу али само робу, а робље нијесу почели јошт. Пишу ми у исто писмо да се многи Корјенићи од нас боје и мисле да ћемо их ми посјећи док пређу нашу границу (да се може од образа, они су нама и заслужили да их свијех посјечемо). Неки опет говоре да им је сигурно бјежати у нашу границу и тако су међу собом смутни, погинули су с главе, док је Омер у Нишиће. Ја мислим да ће се просут чим на њих аустринска војска удари, а говоре да ће им сјутра ударити. За Клобук не знам рећи колико ће се у њему држати ако се затворе, али како чујем, да Аустријанци имају добре топове, мало ће се и Клобук држати. Ја бих вам и чешће јављао но ја што не чујем да је баш истина, нећу вам јавити.

Грахово, 7 септембра 1878.

³⁴⁾ Борба између побуњених Корјенића и Требињаца с једне, и аустриске војске с друге стране била је на Горичком Пољу код Требиња, 15 септембра 1878.

Сердар Саво Јовићевић³⁵⁾ војводи Машу Врбици — Цетиње

Дође ми једно писмо из Корјенића које иде Омеру Шеовићу од његова брата и који пише Омеру да се чуло у Корјениће да је Омер примио орден књажев и да се крсти, а пише и ово даје јучер дошло писмо од г. Јовановића у којему их зове да се предају и да се састану. Задава им вјеру да им све прашња што су досад учињели и да он неће војске изводит у Корјениће осим да уведе солдате у Клобук. Пише да су справили неколико Корјенића да иду у Требиње; пише да се Омер нипошто невраћа у Корјениће. По овоме писму прилика је да ће се сви Корјенићи предати осим куће Шеовића.

Грахово, 8 септембра 1878

Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици — Цетиње

Данас су Корјенићи били сви на окупу и изабрали су осам људи да их шиљу на позив г. Јовановићу у Требиње који још до подне нијесу били отишли. Они су ништа људи, њима се ништа неможе вјеровати. Сва је прилика да ће се предати.

Грахово, 8 септембра 1878

35) Сердар Саво Јовићевић рођен је под Острим Брдом на Метери-зима (Ријечка нахија) 1827 г. Године 1851 постављен је за тјелохранитеља кнеза Данила, а 1852 за алај-барјактара црногорске војске. За сердара је именован 1854, а 1859 за цеклинског сердара и капетана. Касније је постављен за претсједника Ријечног начелства. Слат је као посланик у Васојевиће, Ровце, Морачу и Пиву. Умро је 1897. («Глас Црногорца» бр. 39, 1897) Јовићевић је играо важну улогу на Грахову, августа и септембра 1878, у задржавању херцеговачких главара с којима је ишао у Билећу а касније у Требиње, гдје је дошло до предаје оружја и застава херцеговачке војске генералу Јовановићу Сердар Јовићевић је позвао све командире херцеговачких батаљона да с војском дођу у Вилећу. Тај позив гласи: »Госп. командире! По највишој наредби наше високе владе, нареди свакојему војнику твог батаљона да се нареди и да сваки твој војник и ти пред њима будете у најпрву суботу у Билећу; сваки војник нека добро своју велику пушку очисти и нареди, па сви под оружјем и барјацима да будете у најпрву суботу у Билећу.

Обзнани свакојему твојему војнику, да ако који не би дошао на речени дан и на речено мјесто да тај војник неће више нигда приступа имати ће се браћа купе, јер ће у Билећу доћи сваки главар херцеговачки и за њима сва херцеговачка војска под оружјем и барјацима. И да сте здраво.

Грахово 16 септембра 1878.

Сердар Саво Јовићевић, с. р.«

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Немојте се чудити што вам не јављам ништа ново за Корјениће. Ја мислим да ће ви достављати све новости г. сердар Саво Јовићевић, који ће све моћи дознати преко командира Николе Андрина и капетана Акима Живкова, који су на стражу на границу више Клобука који све могу дознати и виђети што се у Корјениће ради, пак због тога ја ви нејављам, зашто можете преко њих све дознати. Док ја овђен дознадем ви можете тамо бити о свему извијештени.

Војвода Машо, што сам ви за пуцњаву у Гацко јавио, то је била пуцњава околу Цафера Звиздића, а послед шенлук топова кад су барјак дигли на Метохију. Од Фоче и босанске границе немогу ништа дознати да имаде нигђе на скупу Турака околу Фоче. Фочани догоне жито у Метохију за аустриску војску. Војвода Машо, Глигор Милићевић³⁶⁾ са своим рођаком Глигором Параклисом Милићевићем у Требиње, има већ неколико да је у Требиње. За сада друге новости немам да вам јавим.

Билећа, 10 септембра 1878

Телеграфски разговор војводе Маша Врбице са сердаром Савом Јовићевићем (Цетиње—Грахово)

Врбица: Помага бог сердаре и како си?

Јовићевић: Добра ти срећа војводо, фала богу здраво сам но како сте ви?

Врбица: Добро богу фала. Сад ми кажи кад је доша Омер Шеховић и знали свак за његов долазак?

Јовићевић: Он је доша јутрос на 9 ура само трећи на коњима. За њега сви знаду.

Врбица: А ће је била стража да га уставе да не долази на Умац³⁷⁾ јавно?

Јовићевић: На ови крај није било страже никакве.

Врбица: Јели ко у штацију без тебе?

Јовићевић: Није нико.

Врбица: Нека ти прочита Мирко ону депешу те сам Вуку

36) Глигор Милићевић је устанички вођа и капетан из Љубомира у Херцеговачком устанку.

37) Хумац (Умац) је административно средиште граховске капетаније.

Пејовићу телеграфирао односно Омера и Корјенића па је добро уврти у памет, па ћеш с Омером у смислу те депеше говорити, али само у смислу до оног мјеста ће говори да им се ништа необећаје више но ја рекох у писму. О ономе што је у посљедњи крај депеше Пејовића немој ништа Омеру говорити јер кад би познао на тебе дабисмо ми посљед Клобук Аустрији уступили, не би с тобом ни говорио а јошт мање пуштијо Клобук у наше руке. А да се ми можемо дочепат Клобука то би за нас превелика корист била, би нам Аустрија много границу попустила и у Херцеговину и у Албанију.³⁸⁾ Дакле, почни одма говор о томе с Омером па пошто га обидеш дођи у штацију, зови ме да ми кажеш, ма добро уврти у главу смиса депеше Пејовића. Кажи ако ће пуштити Клобук у наше руке да ћемо робље све примити и држати најљепше и све намјестити у никшицки град у готове куће и свакоме таин³⁹⁾ дати. Сад хајде збогом и кад шњим свршиш, зови ме на штацију па ћу заједно се и ја с Омером разговарати, али пошто ти свршиш, но немој да Омер пође без мога знања. Збогом Врбица.

Наставак разговора

Врбица: Ђе Омер?

Јовићевић: Ево га у другу кућу ће сједи.

Врбица: А јеси ли му казао да ћемо њихово робље примити и у Никшиће намјестити?

Јовићевић: Казао сам му за робље и добро му мило бјеше и рече: ја више ништа и нетражим.

Врбица: Ели био ко међу вама кад сте говорили?

Јовићевић: Није нико.

Врбица: Оћели Омер ноћас натраг?

Јовићевић: Он је при кретању. Но сам га мало обуставио.

Врбица: Купи ли се то свјетина око тијех Турака?

Јовићевић: Не нико, нити сам ја дао никоме.

Врбица: Нека Омер остане у кућу ће се налази па пошто мркне тада послаћеш га натраг а до тада још ћу ти нешто говорити. Реци Омеру да си о свему његову послу мене телеграфирао и да ти је телеграф јавио да сам поша у

38) Црногорски планови с Клобуком били су у вези са исправком границе према Херцеговини и Албанији. На црногорској се страни рачунало на аустриску подршку у добијању Приморја према Војани, а у замјену се имао дати Клобук. О Клобуку је постојао споразум између кнеза Николе и Темела. (Вл. Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија, Београд 1924, стр. 434). Кнез Никола је обавијестио Темела да су устаници вољни да предају Клобук Црној Гори. (Телеграм Темела Андрашију, Котор, 11 септембра 1878 гласи: »Fürst Nicolaus lässt mir mittheilen, dass die Aufständischen Klobuk's bereit sein sollen, die Feste an die Montenegriner zu übergeben, Waffen zu strecken und in Trebinje zurückzukehren.« Држ. архив у Бечу. Политички архив, Berichte aus Cetinje, шифр. телеграм Темела од 11 септ. 1878.)

39) Таин, оброк војничке хране.

у шетњу на коњу па ћу око акшама доћи и да ћу ја тада за све цевап дати. Кажи му нека му nebude тешко чекати и да ће много боље бити што ће причекати а и с друге стране да е приличније да се поноћи врати а за његову сигурност да ћеш му дати три четири твоја чојка кои ће га до Клобука пропратити.

Јовићевић: Њему ће тешко бити чекати, ма обуставићу га а и пост му је сада.

Врбица: Приправи му добру вечеру пошто му је пост.

Јовићевић: Зато ћу му наредит, војводи. Ја сам с Омером разговорио лиепо. Он ми каже овако, да он није знао да би мило било сад књазу да узме Клобук и каже: ја бих пристао драге воље но ваља да се договорим са свијема Корјенићима, а каже да је његов брат у Клобуку су 50 Корјенића. Овако Омер каже. Он није могао ништа на мене знати тобож да га небих преваријо, но тврдо вјеровао ми је све што сам му говорио.

(Без датума)

Телеграфски разговор војводе Маша Врбице и сердара Сава Јовићевића (Цетиње—Грахово)

Врбица: Добро вече сердаре, шта је чојче да ми данас ништа не јави од Корјенића, шта је од њих?

Јовићевић: Добра ви срећа војвода. Нијесам ви шта имао јавити, притисло ово несретње робље, на муку сам од њега а особито ово рђаво вријеме. Данас сам био на живу муку уређивајући како ће пут Нишића. Раздијелио сам на неколико фамеља таин. Послао сам Миџора докрај Клобука и рекао сам му да посоколи Корјениће да се затворе у Клобук. Ацаил ефендија⁴⁰⁾ из Требиња главар је свијема Корјенићима и Требињанима.

40) Ацаил-ефендија је Хаџи Али-ефендија Фетахагић, хоџа, главни агитатор и вођа отпора против аустро-угарске окупације у Требињу. Имао је врло јак утицај на побуњене муслимане у Требињу и Корјенићима. У телеграму грофу Андрашију од 28 јула 1878 вицеконзул Врчевић јавља из Требиња: »Il partito contrario all'occupazione tenne jeri radunanza a cui intervennero circa 80 Trebinjesi e 140 Korjenicani musulmani piu fanatici. Loro capo Adži-Ali Fetaghich assicurava che tutto raja dell' Erzegovina superiore nonche 6 Bataglioni monterini sono disposti di unirsi sei loro per opporsi. Io ritengo essere falsa asserizione del Fetaghich tendente, a mio parere unicamente per incoragire propri aderenti«. (Држ. архив НР БиХ Сарајево, архив вицеконзулата у Требињу, Pres. бр. 109/1878.) Фетахагић је напустио Требиње у септембру 1878 и преко Корјенића отишао у Црну Гору. На Грахову је водио преговоре са сердаром Савом Јовићевићем. У Црној Гори се рачунало с његовим ауторитетом и утицајем на муслиманске

Врбица: Нека пише Корјенићима да немисле за робље, њега ће књаз добро намјестити ако се они добро држаше. Збори му и распали старца колико више можеш и чим напише одправи, нећели се поклати, јер неће ни ћесаревци чекати. А сад ми кажи, сердаре, колико је остало Корјенића и Требињана у Корјениће и Клобук, а колицина су пушке предали? То си већ разабрао.

Јовићевић: У Клобуку има 150 људи а у Корјениће има 300 и више људи а острагуша предали су мложина, а незна чисти број казати.

Врбица: Сердаре Саво, није могуће да се за та станак недозна, то ће се дознати и то ће за књаза изаћи одвећ тешко, но замилогабога заустави тај станак свакојако и јави ми сад можеш ли га зауставити?

Јовићевић: Војвода, небои се, ови станак није да се он опет поврће натраг, но је Ацаил ефендија јошт ономанде прешао с вамељом у нашу границу и предао оружје. Он није за боја, он је оца, само што Турци њему вјерују све што он рече да је истина, а он ће доћи с фамељом овудијен да иде у Никшиће па да он одовлен пише његово писмо у Клобук да се затворе и сви ће га послушати. А ја само њему да кажем да он пише да су му вруће плећи од наше стране, будући се они јошт бое од нас, па кад им он рече неће се бојати, па сам он да им пише, да их притврди, па ће он сјутра у Никшиће с фамељом. Ја мислим да овако неможе нико ни сјетити се а камоли дознати.

Врбица: Добро сердаре, ја помислих другачије па се предадох. А пошто је тако, тога оцу али тајно ноћас најбоље што можеш угости, реци му да ти је жао за образ корјенички и требињски зашто су мушкаћи кои би се могли бити, пријешли са робљем, да се бију с мачкоједима док могу а кад више неби могли вазда су им била наша врата отворена. Задај им вјеру да е остало 1000 Корјенића и Требињана, у Клобук од 150 до 200 војника, а оно решто по тијема клисурама да би од латина⁴¹⁾ газап учинили. Латини нијесу јунаци као Турци. Спомени му што су учинили 300 Кривошијана⁴²⁾ кои нијесу имали град и топове као што Корјенићи имају добре пушке и тврди Клобук којему нико ништа неможе па јошт на њега топове. Кажи му да се нијесу просули за робљем Корјенићи и Требињани. Сада пошто већ и зима наступа, они би себе пред свом турђијом

масе у Корјенићима и покушавало да се преко њега утиче на давање отпора аустриској војсци, кад се већ није могла остварити комбинација с предајом Клобука црногорској војсци. Фетахагић је отишао из Црне Горе у Турску гдје је и умро.

41) Под латинима се разумију Аустријанци.

42) Алузија на Кривошишки устанак 1869. У овом устанку Кривошијани су разбили аустриску војску и сачували своје раније привилегије, међу којима је најважнија да не служе у аустриској војсци.

образ освјетлали и потукли латине више путах. Истичи му Кривошијане да га боље укориш да жешће пише. Јовићевић: Чуо сам да њега најбоље сви слушају и кои је наредио да се затворило неколико Корјенића и Требињана у Клобук, а чуо сам да је ови Аџаил ефендија говорио да он рече Корјенићима да се затворе и да ће изгорит у Клобуку на његову ријеч а предат се нете, па сам поручио да Аџаил ефендија дође ноћас код мене, да га научим и да ми зада вјеру да ће он учињети да се у Клобук затворе и да га научим како треба. Више ти немам шта казати.

(Разговор се водио 11 септембра 1878)

22

Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици — Цетиње

Много и много разговарао сам се с Аџаил ефендијом и подпуно га увјерио да су им вруће плећи од наше стране и да за њихово робље књаз мисли а тако и за војнике корјеничко-требињске, кад им мука дође у свака доба могу предат оружје нама и приећи на нашу границу. Пошто сам ја њега разумио и увјерио о свему, писао је два писма, једно онијема те су у Клобуку а друго онијема те су јошт у Корјениће и притврдио их је добро и казао им да ће њихову робљу бити прелипо но се држаше јуначки, јер каже ко небрани своје у туђу га земљу непознају. Ја држим да ће сад прегнути добро, зашто њега вјерују као какву светињу. Јошт ми није јавио Никола и Аким колико су острагуша предали Корјенићи.

Грахово, 12 септембра 1878

23

Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад ми дође писмо од капетана Акима који пише да су к њему дошла четворица Корјенића из Клобука те су свели једног рањеника који је с тројицом Турака отишао у Никшић а један се опет вратио у Клобук. Ови су Турци кажевали Акиму да се већ немогу ни дан у Клобук држати. Цио зид нови топови сломили су и сваку кућу сасули. Кажевали су да су на чудо од фамиља. Аким каже, по разговору речени Турака да до ондан ујутру побјећиће из Клобука. Капетан Никола Андрић пише ми

да су ћесаровци изашли на Космач⁴³⁾ и изнијели топове. Ћесарски се војници загоне да се с нашим састају. Пита Никола смијели допуштит нашијем војницима? Турци нијесу наудили топовима нимало војсци ћесарској, у пушкама, што се могло виђети, јесу. Одговорите ми што ћу поручит Николи?

Грахово, 14 септембра 1878.

24

Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици — Цетиње

... дође ми Стајо⁴⁴⁾ и каже да није онај начин страшења без успјеха остао.

Ево баш као што је његова свјетлост Књаз желио у Корјениће гото(во) неће никакве крви бит, пошто Корјенићи почеше претурати робље у нашу границу. Послах оне људе те сте ми наредили да се састану с Корјенићима и да им кажу како им је робље цикнуло, непознаје никога, плаче, кука до бога се чује од жалости. Човјек би црка слушајући писку жене и ђеце и слабијех стараца, па да јим и то кажу да се залуду бију и зашто ће се бити кад је сва Турска пропала, ћесар је узео сву Босну и Херцеговину па ће и вас и до сад би да ве није жалио. Но пошто нијесте имали памети да се Јовановићу предате да не пропадате а ви барем сада немојте пуцат на ћесарову војску но хајте за робљем а ваше ће куће здраве остати, неће ви ниједну изгорети паће наш Господар за вас молити ћесара и све ће ви опростити. Млого Корјенићи вјеровали су даће боље бити да се небију а млого бојећи се самијема фамилијама трчали су пут наше границе и предавали стражи оружје и већ до сада предано је на нашу стражу преко 400 страгуша. Ово је баш добро испало и јасе на-

43) Космач је брдо које доминира Клобуком.

44) Стајо је Стојан Стијачић из Корјенића, устанички капетан у Херцеговачком устанку. Генерал Јовановић је имао у комбинацији капетана Стијачића са његовим добровољцима и добровољцима из аустриске војске за извршење изненадног упада у клобучку тврђаву. У наредби генералу Нађу (Nagy), команданту 20 пјеш. бригаде који је заповиједао војском при опсади клобучке тврђаве, генерал Јовановић је издао наређење из Гранчарева, 27 септембра 1878, у ком, између осталог, стоји ово мјесто: »Der Überbringen dieser Zielen Kapitan Stojan Stijacic wird in den dortigen Ortschaften Freiwillige anwerben, welche gegen gute Entlohnung sich sowohl als Wegweiser für eine von Truppen der Brigade zu bildende kleine Freiwilligen-Abtheilung sich vorwenden lassen werden. E. Hwg. mögen sich mit Kapitan Stojan über den Vorgang bei dieser Unternehmung ins Einvernehmen setzen. Auch wollen E. Hwg. allen militärischen Freiwilligen sowohl eine allerhöchste Anerkennung, als auch eine entsprechende Entlohnung im Gelde in Aussicht stellen. (Ратни архив у Бечу, Feld Akten, Occupations B u. H., N. 221, наредба ген. Нађу).

дам, пошто је Омер Шеовић уловљен да ће се и они сви Корјенићи и Требињани предати без само једно 150 Корјенића и Требињана који су се у Клобук затворили и око Клобука чекају, но радићемо и око овога колико можемо да пушка не пукне,....

(Без ознаке мјеста и датума)

25

Сердар Перо Матановић војводи Машу Врбици — Цетиње

Дође ми стража из Брањске и Преодоља, излазили Турци к' њима из Стоца да питају оће ли их пуштит да изпртљају неколико с робљем у Брањска и у Преодоље. Они одговорили им не док упитамо старију власт. И ово су им Турци казали, уљегли су ћесаровци у Мостар без пушке и тако ће и у Столац, и писали су писмо Аустријанци у Столац: немојте се с нама бит, ми идемо кај пријатељи не да ве робимо и да ве палимо но да ви добра учинимо и да ви опет поврнемо усташе који су од вас одбјегли, а опет оће неколико Турака да се пуште прео Трусине и Невесиња да пртљају у Босну.

Поздрављам. Грахово, 28 јула 1878

26

Сердар Перо Матановић војводи Машу Врбици — Цетиње

Како сам ви телеграфао јуче за Адема Зуковића⁴⁵⁾ који је бијо изишао су сто и педесет Корјенића на Жегуљу⁴⁶⁾ на стражу. Па пошло је двјести аустрински војника да уводе имали Турака

45) Адем Зуков Шеховић био је бимбаша турских пандура (башибозука) и прочуо се у Херцеговачком устанку (1875—78) у борбама с устаницима. Потиче из братства Шеховића, огранка Зуковића, из корјеничке Жупе. Одред од 300 Адемових пандура припадао је »бошњачком« табору који је стационаирао у Требињу и Корјенићима. Почетком августа 1878 овај табор је дезертирао и с њим је отишао Адем Зуков према Стоцу гдје је узео учешћа у борбама против аустро-угарске војске. Врчевић је јавио грофу Андрашију телеграмом од 3 августа 1878 о одласку »бошњачког« табора, сљедеће: Circa 800 nazionali militari disertarono da Trebinje verso Stolas colle armi e munizione erariali«. (Држ. архив НР БиХ, Сарајево, архив вицеkonzулата у Требињу, res. бр. 116 (1878) — Адем Зуков је познат по својој бравури на Жегуљи гдје је уништио готову читаву аустро-угарску компанију, 13 августа 1878. Према званичним аустриским извјештајима, на Жегуљи је погинуло 74 војника, 7 рањено а командант погинуо. (Die Ossira-

у Љубињу. Адем опази ову аустринску војску и запане им на Жегуљу па их пропушта: половину мимо се, те им удари у средину и по једном су изметнули пушке, па војници аустрински побјегну, а Турци јурише у њих те им посијечи 192 главе а 7 утеку у Столац, један у Љубиње, те и њега посијечи и скинули су им острагуше свакоме и кажевали су да су све момчад од 18 до 20 година и од Корјенића је погинуо само један Адем Зуковић. Донијели су га жива у Љубиње. Умро је одма.

То је било јуче у уторник а данас креће Омер Мровић и Требињци а неки су пошли да дижу оне испод Стоца и да им ударе сјутра на Столац.

Билећа, 3 августа 1878

27

Сердар Перо Матановић⁴⁷⁾ војводи Машу Врбици — Цетиње

Дође ми чисти абер јутрос од страже којој сам препоручио да пази и ово поручује стража да се разговарала са Србином који је био јуче у бој с Турцима, зашто су се здружили сви Срби с Турцима и узели оружје и барјаке. Био је бој у петак ујутру.

tion, стр. 299). Адем Зуков је рањен на Жегуљи, однесен у Љубиње гдје је умро. Покопан је код памије у Љубињу.

Адему Зукову је пошло за руком да са својим људима уђе у клобучку тврђаву коју су напустили аскери, пошто нису успјели директни преговори да црногорска војска уђе у Клобук уз концесију да се турска војска пусти да преко Црне Горе оде у Подгорицу. Темел је извијестио телеграмом грофа Андрашија од 11 августа 1878 о акцији Адема Зукова ово: »Fürst Nicolaus erhielt Nachricht, dass der berühmte Adem Zuković, Chef der mohamedanischen Korjenicer und Huptagitator zu Trebinje, mit der türkischen Besatzung der kleiner Bergfeste Klobuk parlamentirt und mit seinen Leuten Einlass zu erhalten, was von nachtheiligen Folgen sein und namentlich den Widerstand in der östlichen Herzegovina wesentlich fördern könnte.« (Држ. архив у Бечу, Пол. архив, Berichte aus Cetinje, тел. бр. 169).

46) Жегуља се налази на путу између Стоца и Љубиња.

47) Сердар Перо Матановић се родио крајем трећег деценија XIX вијека. Доживио је дубоку старост од 92 године. Истакао се у биткама код Острога 1852 и на Грахову 1858. Учествовао је при опсади Скадра 1912 и 1913 г. («Глас Црногорца» који је излазио у Неју 1918). Матановић је био у добрим односима са Луком Вукаловићем, Петком и Стојаном Ковачевићем. Сердар Перо Матановић је био црногорски војни командант у Вилећи и спадао је у ред оних црногорских команданата који су били против аустро-угарске окупације Босне и Херцеговине и за отпор у заједници са муслиманима. Изгледа да је с положаја смијењен на захтјев Темела, који је извијестио грофа Андрашија са Цетиња, 1 децембра 1878 о црногорским функционерима који су непријатељски расположени према Аустро-Угарској. У том извјештају има ово мјесто: »Als ich Anfangs August l. J. nach Cetinje zurückkehrte, war es meine erste Sorge die Entfernung des obgenannten Pero Matanović von Bilek dann des Kapetan Jovan Kovačević von Grahovo«. (Држ. архив Сарајево, Praesidiale N 33, 1879).

Најприје су ударили на коморе на Видово Поље⁴⁸⁾ која је одила на Метковиће и комора их је опазила и побјези у Столац натраг, а они за њима те удари на Столац и око Стоца и затвори их у град. Солдати воде у граду немају, него су биле три чатрње, па кад су дошли солдати, излили су је. Сви Турци ваљани утукли су натраг Турцима, а женама и ђеци недају солдати из града но их бију пушкама. На врата убили су једну жену и дијете а у суботу био је бој у Дубравама ниже Стоца. Ту су дочекали војску аустринску која је одила у помоћ из Метковића и поврнули су их натраг, а јутрос у неђељу био је бој у Домановиће.⁴⁹⁾ То је исто у Дубраве, зашто је Дубрава велика четири сахата унакрст, ама незна како је било, а за Бишину⁵⁰⁾ почисто је излазио до на Бакрачушу⁵¹⁾ и вратили су га с бојем до у Благај и телеграфе су им прекинули до Метковића. Солдата има у Стоцу 600. И да си здраво.

Билећа, 7 августа 1878 (Тог дана је телеграм стигао.)

28

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Из телеграфа сердара Пера Матановића разумјећете новости и догађаје између усташа и аустринске војске по писму из Требиња. Војвода Машо, ја сам свраћао на Пилатовце⁵²⁾ и прегледао ону бившу турску пандурицу били ваљала да се поправи, пандурица је у ширину и дужину по седам лаката међу зидове на волат.⁵³⁾ Да се продужи неваља што неби просуо зид крајем волта. Колико ја разумијем недопада ми се да ваља за поправку, него сам ја по мојему мишљењу најбоље нашао да се кула са свим разруши и камење сдруге неке куле пренесе код ове куле пак да се стави наједно, пак кућу на ново почети градити, с мајсторима налакте погодити грађевину а наредити капетанима да при-

48) Видово Поље звано још и Видушко налази се у непосредној близини Стоца.

49) Домановићи су овеће насеље у Дубравама код Стоца. У Домановићима су сјекли храстову шуму страни предузимачи (једна тршћанска фирма) којима је дао концесију за сјечу Али паша Ризванбеговић. Страни предузимачи су подигли у Дубравама неколико кућа, изградили колски пут до Неретве и насељу дали име Домановић. (Х. Капиџић, Искоришћавање шума у доба Али-паше Ризванбеговића у Херцеговини, Гајрет 1935, бр. 6, стр. 89).

50) Бишина се налази између Невесиња и Мостара. Ту је дошло до сукоба између црногорске војске и Турака непосредно пред битку на Вучијем Долу (1876).

51) Бакрачуша је кланац у Бишини.

52) Пилатовци су овеће насеље у Бањанима.

53) Волат је свод.

несу дрва а нијесу далеко и да се мало клачине⁵⁴⁾ изгори и то наредит капетанима, да клачину изгоре и принесу. Тако мислим даби најбоље било направит кућу да вреди. Неки су почели да граде кућице око куле. Ја сам их прегнао док од вас добијем наредбу.

Перјаници разређени по наредби од Билеће до Липника, али се туже за рану. Мене сте наредили да им се даје војнички таин. Даклен, без јединога брашна нема друго ништа нити се могу на ови начин никако издржавати. Него сам им ја до сада плаћао трошак а даље немогу без наредбе, а они немогу о сухом љебу а пара немају. Молим за све дајте наредбу.

Билећа, 5 августа 1878

29

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетинје

Овог часа стиже војник са страже и каже да се затворила војска аустринска у град Столац и Аустринци бију плотунима из града Стоца у варош столачку, недаду ничему изаћи из вароши. Други дио аустринске војске затворен је у Пијачеву⁵⁵⁾ кулу која се налази у растојању два сахата идући од Стоца к Мостару. У кулу су аустрински топови и Турци се бију ш њима. Турска војска сарајевска и касаблице налази се у Бишину. Турске војске у Бишину кажу да имаде на јавно пет хиљада. Ченгић са његовом војском налази се на Зијевањ. Број војске његове незнатан. Ово ми јавља барјактар Иван Милошевић са страже да је све речено истинито.

Сада стиже и други војник са друге страже да је бој био у суботу и у неђељу на Црно Поље, тј. Домановиће, удрила аустринска војска на ушанчене турске усташе на Црном Пољу и Аустринци примили су усташки један шанац и на том се бој раздвоји. Ту је погинуло самије Корјенића 14 од кумпара⁵⁶⁾ а за друге незнаде. Пред турскијем усташима вође су Омер Мрвовић,⁵⁷⁾ Амзибег Ризванбеговић⁵⁸⁾ и Смаилага Шарић.⁵⁹⁾ У истом боју отели

54) Клачина је кречана.

55) Пијачева мјесто Опијачева кула у селу Црнићима код Стоца.

56) Кумпара је топовска граната.

57) Омер Мрвовић је раније споменути Омер Шеховић.

58) Хамзибег Ризванбеговић је један од вођа отпора против окупације и истакао се у борбама код Стоца, од 13 до 21 августа 1878. За турске владавине био је кајмакам у Стоцу и Љубињу, а према писању »Заставе« (бр. 91/1875). уцијењен је од Дервиш-паше на 2000 дуката ради веза с устаницима. (Die Occupation, стр. 326—335); N. Vuconjić, Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca, Мостар 1911, стр. 156—57 и 199—200).

59) Смаил-ага Шарић је један од вођа херцеговачких муслимана у борбама с аустро-угарском војском код Стоца. У Пјешивцу је, уз Ризван-

су усташи 32 маске које су ходиле за таин из Стоца у Домановиће. Посљедња стража незнаде доказати број турски усташа, такође и аустринске војске. Од два сахата пред зором данас пуцају непрестано топови које овђе чујемо. Говоре овдашњи војници да је на Столац. Чекамо новије извјештаје.

Билећа, 9 августа 1878

30

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Ристо Бјелица стиже из Стоца и каже да је бој био у суботу цио дан у Дубравама. Пред војском усташком био је Мустајбер⁶⁰) Ризванбеговић. Погибију усташку неможе дознати, само син Мустајбегов погинуо је се бој раздвојио, усташи су остали у исте шанчеве. С Ризванбеговићем било је у боју усташа око 400. Ристо Бјелица каже да је Ризванбеговићу дошла помоћ: Муса Зуков⁶¹)

беговиће, водио преговоре са претставницима херцеговачких устаничких главара из Црне Горе да се да заједнички отпор окупацији. (Д. Т. Перовић, Устанак херцеговачко-бокељски 1881-82, стр. 6—9); Врчевић је извјестио телеграмом грофа Андрашија, 2 јуна 1878, о црногорској агитацији у Херцеговини а нарочито у Стоцу за давање отпора окупационој војсци. Телеграм у цијелости гласи: »Confermando notizie contenute nel telegramma 29 Maggio soggiungo che da oppositi missionari montenerini sparsiti per tutta l'Erzegovina compreso distrette di Stolac viene invitata la popolazione musulmana di unirsi cogli insorti al Montenero in ogni eventuale offensiva e difensiva, segnatamente opporsi occupazione dalle truppe austriache. Non posso garantire se o meno per ordine del Principe Nikola« (Држ. архив Сарајево, архив вице-конзулата Требиње, рес. бр. 56/78-тел.) Изгледа да је био најактивнији од свих муслиманских првака Шарић и да је имао јаке везе са херцеговачким устаницима у Црној Гори. Послије извршене окупације Шарић је прешао преко Црне Горе у Скадар, одакле се вратио у Херцеговину гдје је био хапшен од аустријских власти.

60) Мустајбер Ризванбеговић је брат Хамзибегов, такође један од вођа отпора против окупације. Истицао се у борбама код Стоца. Пошто је Пјешивац срушен топовским гранатама, крио се у околици Стоца гдје су га нашли Мусићеви људи, ухватили га и довели Мусићу. Овај га је предао аустријској војсци. При спровођењу убили су га аустријски војници у шуми Рисовачи близу Пјешивца. (Н. Вукојичић, Повијест устанка . . . стр. 157, 200—215.) Према аустријском извјештају, Мустајбер је убијен при спровођењу у Метковић. Телеграм о његовој погибији гласи: »20 türkische Gefangene gestern von Stolac hier eingetroffen, heute früh 5 Uhr nach Metkovich weiter expediert. Mustaj Beg, der 21 Gefangene, wurde am Marsche von Stolac hier von Lieutenant Darvay des 32 Regiments wegen Widersetzlichkeit niedergeschossen«. (Ратни архив у Бечу, Feld Akten, Occupation В u. Н, 1878, тел. бр. 301, fasc. 13, из Домановића 20/VIII, команди XVIII дивизије у Мостар.)

61) Муса Зуков је брат Адема Зукова Шеховића, који је, послије Адемове погибије, преузео команду над Корјенићима код Стоца. У свим борбама против окупационе војске код Стоца Муса се нарочито истицао и, према аустријским војним извјештајима, вршио чак притисак на остале устаничке вође да се што више ангажују у борбама. 21 августа 1878 Муса Шеховић се повукао од Стоца према Требињу гдје се састао са Хаџи Али-ефендијом Фетахагићем.

и Омер Мровић с Корјенићима и Требињанима, са собом имају око 400, Салко Форта⁶²⁾ су 500 Невесињаца дошао у Дубраве. Аустријанаца каже да има у Стоцу 700—800. Аустријанци да имају у руке 6 турскије топова у граду, 4 брдска и 2 повише те ш њима наоколо турске шанчеве гађу. Три пут топом у варош гађали а из турскије шанчева који су више града Турци дању недаду ниђе Аустринцима у граду да се помоле. Аустријанци дању и ноћу пуцају у варош, а топовима све пуцају на шанчеве турске.

Билећа, 10 августа 1878

31

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Пошље свршене и затворене двије депеше стиже војник са страже тј. са Дивина и јавља ми барјактар да је јуче био бој у Дубраве. Незна се шта је било. Дошао је син Шобота Авдића и Селимовић са њиховим робљем из Стоца; дошли су на Дивин, ђе је стража задржала. Ја их немогу примити до ваше наредбе, него остају чекајући код страже одговор. Молим дајте ми наредбу.

Билећа, 10 августа 1878

32

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Стиже нам војник са страже са Дивина с писмом барјактара који се налази на стражу. Писмо овако гласи: да су разумјели од Сточана да су пред турским усташима вође Ајдар бег Ченгић,

62) Салко Форта је рођен у селу Сопиљу у Невесињском Пољу. За вријеме Херцеговачког устанка (1875—78) био је заповједник кордуна (крк-сердар) и истицао се у борбама против устаника. За вријеме окупације борио се са својих 500 Невесињаца код Стоца против аустријске војске. Према једном каснијем аустријском извјештају, ово је кратак опис Фертине дјелатности до 1882: Salko Forta (Saliaga Forta), Sopilje, Grundbesitzer. Vorleben: War unter der ottomanischen Herrschaft Buljubaša (Chef der Zapfije) im Bezirke Nevecinje; soll die Christen bedrückt haben. Männlicher Charakter, eifriger Muhamcdaner. Hat beim Einmarsch unserer Truppen 1878 eine Bande gegen uns geführt (in dem Korjenici), ist beim Kriegsgericht irgendwie straffrei durchgekommen (Држ. архив Сарајево, Prezid. Z: мин. фин. бр. 231 (1883). У устанку 1882 био је вођа херцеговачких муслимана. Одржавао је присне везе са војводом Лазаром Сочинцом, а ради јунаштва у посљедњем устанку нарочито је био цијељен у Црној Гори. Послије устанка 1882 прешао је у Санџак гдје је и умро.

Смаилага Шарић и Мустајбег Ризванбеговић. Почетак боја био је у Дубравама, у Домановићима и бој се бијо до Пјешиваца,⁶³⁾ тј. до куле Ризванбеговића и кулу му запале Аустријанци. Ту се бој раздвоји, погибија турскијех усташа, кажу да је погинуло 50, међу којијема је погинуо Мустајбег Ризванбеговић. Аустринска се војска улогорила и у шанце закопала у Црничко Поље и кажу да имаде аустринске војске 12 хиљада. Сувише кажу да су Турци посјекли 20 солдата. Растојање од Дубрава и Домановића до Пјешиваца један и по сахат. Много робље побјегло по горама, а робље Смаилага Шарића избјежало је на Ргуд више Стоца. Стража ми јавља да им сам Смаилага препоручује да се пропусти да пође код Господара. Ово смо писмо добили после Ибраим бега Ризванбеговића и Исмаилага Шарића. Молим да ми дате наредбу по којој ћемо се знати владати, и шта ћемо радити с турским робљем које наваљује да прелази у нашу границу. Чекамо наредбу.

Билећа, 11 августа 1878

33

**Војвода Машо Врбича началнику Вуку Пејовићу — Билећа,
прешно преко Грахова**

Примио сам твој телеграф 12 овог мјесеца односно усташкога турскога робља које је навалило на нашу линију да прелазе у Црну Гору. За то робље Његова Свјетлост Књаз Никола I наредио ми је да вам јавим да робљу објавиш да може слободно прелазити у нашу границу и одит у Никшић ђеће наћи готове куће, доста воде и давање им се таина да ту станују у миру и слободи, док за њих бољи дани дођу и милост царска. Сваки војник кој с' робљем дође мора положит оружје код тебе и без оружја с' робљем поћи и ш' њим остати док се ствар сврши. Даклен овако, ко дође у нашу границу нека оружје код тебе оставља и ти све у протокол запиши под бројевима чије је што, да не буде после збрке кад се почне оружје враћати; кој број буде у протокол једнога оружја, нека исти број у једном билету као име и презиме буде при оружју овезан. Ово добро уредите. Ко год пређе на нашу страну свакоме нека је сигурно имање, част и живот. За најмању повреду херцеговачкоме робљу учињену на црногорско земљиште смртна је казна. Дакле пази дасе што подобно недогоди. Ако би која фамеља радија била поћи у Гацко или Невесиње, тоим немој бранити али нека непрелазе тамо идући преко наше линије или ако би ко проша нека остави оружје па нек

63) Пјешивац је чувено устаничко упориште у отпору против окупације, у близини Стоца са кулама Ризванбеговића. У бици од 21 августа 1878 Пјешивац је до темеља срушен топовским гранатама.

иде куд оће. Али когод пријеђе на црногорско земљиште од турски усташа треба у исти час даје постављен у сваку безопасност за Аустрију. Дакле по овој даној ти наредби, владај се. Ето ту у Билећу има петнајест товара правитељственога жита, дај од њега стражарима док узтраје. У Грахово пошљи за 10 товара брашна кад робје усташко уздолази да дајеш за брашњенике до Никшића, онијема кој небуду имали, па ако је мало 10 товара пошљи и за више.

Одма позови командијера Папића, Видака Попова⁶³⁾ и Николу Андрина да им кажеш да објаве свакоме у своје баталионе коби пружијо руку на усташког роба даму што узме даће таи најжешћом смрћу бит уморен. Некати Никола Андрић да 100 најпоштени војника од његова баталиона да прате робје у Никшиће, да им гледају ред и сигурност и даим олакшају путовање колико је то могуће.

Дакле пази да све буде у доброме реду извршено.

Цетиње (без датума)

34

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Дође ми чисти глас о боју који је око Стоца⁶⁴⁾ био и ево како је било. Турци околили град Столац, заузели варош и остале положаје око града и били су се неколико дана са затвореном аустринском војском у граду која, како увјеравају, није се могла већ нимало без воде и хране држати. Турци су то знали и држали су да ће град освојити а нијесу ни мислили да ће аустринска војска од Мостара смјет ударити, но у четвртак прије зоре аустринска војска вјешто и потајно подићу Столац и заузму сва важнија мјеста без да су Турци опазили, па навали с великом силом. Говоре да је било преко десет хиљада аустринске војске и топова имали су доста и јуначки су ударили на варош ће је највише усташа било. Но су се и Турци јуначки бранили али се нијесу могли оборити, но последијед велике крви са обје стране, Турци буду разбијени и побјегли су к Видуши⁶⁵⁾ планини и ту ће се окупљати. Колико је од једне али од друге стране погибије било незна се, али је било доста. Турци су највише у

63) Видак Попов је по свој прилици Видак Копривица, командир из Бањана.

64) Столачки град устаници су опседали од 16 до 21 августа 1878. Аустро-угарска посада је била у критичном положају. Црногорски извјештај се углавном подудара за званичним аустро-угарским војним извјештајем (Die Occupation, стр. 336—347).

65) Видуша је планина у билећком срезу.

варош, коју Аустринци заколише, погинули и, како кажу, у кућу изгорели. Куће је војска готово све попалила, један дио. Војска аустринска остала је јошт изпред Стоца, други дио отишао је низ Дубраве те су заузели неке положаје око Црнице, Тасовчића и Пашића Хана. Турци иако су разбљени једнако говоре: клаћемо се док један тече. Ја сам ономе Селимовићу зборио да иде и да рече Турцима да положи оружје, да ће боље за њих бити. Он се је јако наљутио и рече ми, турске ми вјере, нећемо живи па и ви са Швабама пошли. Салко Форта с његовом четом биће пошда оној усташкој војсци у Бишине и неће лијеп глас донијети. Кад што боље разаберем одма јавићу вам. Трошак иде доста велик и без тога се не може а боим се да ћете се ви иједити, но ако добро послужи лако ће бит с вама за трошак. Другчије за мене зло.

Билећа, 11 августа 1878

35

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбци — Цетиње

Овог часа дође нам писмо од Ибраим бега Разванбеговића и Исмаилаге Шарића у којему јављају да су се из боја вратили у Предолје.⁶⁶⁾ Бој је био у Дубравама и трајао је четири дана. Опширно не пишу ништа само да су неколико људи дошли у Предолје. Многе жене и ђеца билећка и столачка избјежали су у Предолје и неки су кћели прелазит у Билећу и неки у Невесиње и налегли на наше страже код Дабра и страже их зауставиле до наредбе. Дакле моле и куме да им се пут даде и ако се они немогну у Столац повратити, моле и куме да се замоли Господар да их пушти у грногорску границу, пак ако их Господар неће држати у своју границу да им се даде пут да прођу у Арнаутлук, али сви кажу да најволе остати под заштити нашег свијетлог Господара. Овако горје речени Турци пишу и по њиховом писму бих рекао да им није ствар за руком изашла. Молимо за наредбу.

Билећа, 11 августа 1878

66) Предолје је село код Дабра у столачком срезу. У XVIII вијеку то је била касабa са џамијом, 2 месџида, текијом, бањом, ханом и 15 дућана. (Ксмура, Из сејахатнаме Евлије Челебије, Гл. Зем. музеја, XX, стр. 316).

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Данас наљегоше два Турчина усташка војника из Требиња, Алил Шарић и Смајо Акшамовић који су били у сваком боју у Дубраве и око Стоца одкако је почела њихова пушка пуцати. Питали смо за бојеве и кажу: у први бој на Жегуљи погинуо је Адем Зуков а они посјекли 182 главе солдатске. Бој око Стоца трајао је четири дана и били су усташа узели шанчеве све до бедема и за то вријеме једном дочекали индат аустринске војске у Дубравама и сузбили га и ћерали га до Буне. Пошто је индат⁶⁷⁾ по други пут наступио, учинили су распоред овако: Корјенићи и Требињани отишли су у прси Аустринској војсци, Амзибег и Мустајбег Ризванбеговић су 200 Сточана затворили су се у њихове куле на Пјешивац. Салко Форта кога је Ајдар бег Ченгић послао из Бишине су 500 Невесињана и Гачана ударио је с бока и на топове. Бој је држао од понеђељника ујутро до до сриједе увече. У сриједу пред вече удари Дум Иван Мусић⁶⁸⁾ су 400 људи на плећи Корјенићима и Требињанима изненада. Они се уплаше мислећи да су Црногорци и побјегну куда је који могао. Аустринска војска онда удари на јуриш су шест баталиона и 7 топова на куле Ризванбеговића. Пошто су испроваливали куле топовима, јурише солдати рукама за зид. Тада Ризванбеговићи из кула посред солдата и кажу да су оба погинули и јели колико утекло од Турака, незнаду.

Салко Форта уграбио је неколико мазага испод топова и неколико живије солдата код топова, пошто је видио ће утекоше Корјенићи и Требињани, онда и он се измакне. На томе се бој сврши.

Кажу да је у овом боју било Корјенића и Требињана около 800 а с Фортом 500 а с Ризванбеговићем 200. Ови се војници куну у овијема бојевима који су држати од почетка боја на Жегуљи до сриједе вече да је погинуло 2000 до 3000 солдата. Погинуло је од Турака два Требињца, Адем бег Ресулбеговић и један његов

67) Индат је помоћ.

68) Дон Иван Мусић је вођа хрватских устаника из Храсна у Херцеговачком устанку (1875—78) и истакао се као војвода Попова. Поткрај устанка дошао је под утицај Аустрије и у току борби око Стоца дошао је са својим људима у близину столачког града (на Поплате), понудио своју услугу команданту аустринског гарнизона у Стоцу, али понуда није прихваћена без знања генерала Јовановића. У телеграму XVIII дивизије Министарству рата из Мостара од 30 августа 1878 о Мусићу стоји овај пасус: »Parthoigänger Musić, sind für uns noch von vielen Werth und zur Sicherung des Landesstriches südlich Bregava zugelassen, bat um Zuwendung, von Verpflegung für denen Transport er Pferde beistellt. Nachdem Musić seine Pferde auch zum Transport von Verpflegung für Stolac anbietet«. Предлаже да се даје храна за Мусићеве људе. (Ратни архив у Бечу, Feld Akten, Okkupation В и. Н, 1878, Тел. бр. 310, ф. 13); N. Buconjić, Povijest ustanka... стр. 200—215; Marko Vego, Don Ivan Musić i Hrvati u Hercegovачком ustanku 1875-78, Сарајево, 1953; Die Occupation, стр. 336—347.

момак и 12 Корјенића. За војску Ризванбеговића и Фортину војску они незнаду казати. За Босну казаше да им је Амед бег⁶⁹⁾ Поздерац овако јавио: »Ја имам 37 хиљада војника, Аци Лојо 35 до 40 хиљада, а муктија Пљеваљски⁷⁰⁾ толико. Војска аустринска која наступа од Травника добро напредује и дошла је на Кисјељак, но која јој фајда да ће и у Сарајево, ми Босну недамо. Клаћемо се до једнога, но немојте ви тамо попуштити. У Посавини Њемци су разагнати, до некаква Карловца у Хрватску бјежали су. Ови војници рекоше да су се договорили Корјенићи и Требињани у понеђељник да се састану у Требиње да се договоре ће ће дочекати аустринску војску и кажу да имају договор ако кћеше Љубињани ш њима да дочекају Аустријанце од Жегуље до Јаворка. Исти војници кажу да је отишо Омер Мровић и Алија Брачевић још из боја да се договоре у Бишину с Ајдар бегом Ченгићем. Корјенићи и Требињани, веле, договорили се да ће се клати док једнога тече.

Рекоше да имају цебеане⁷¹⁾ доста и тајина, родило им је добро, а у планинама дрва и воде доста па ћемо Швабу очи вадит и нећемо под њиме док један тече. Рекоше ми и то да имаду до сад аустрискијех острагуша око 800, а Форта, кажу они, има више него толико и кажу доиста да су се завјерили до једнога клати се. Ови двојица вратише се опет натраг.

Билећа, 12 августа 1878

37

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Примио сам јуче 14 о.мј. у 8 сати изјутра наредбу односећу се усташкога робља и одма сам спремио Шарићу, Ризванбеговићу и Шеовићу у Требиње и у Метохију и у Касабу да су усташком турском робљу отворена црногорска врата и да су за њих наређене куће у Никшиће ће ће се останит и подпуну храну добивати и по свему томе спремио сам наше људе свуда по граници да примају робље ако би налегло. Усташко робље које је из Стоца избјежало, оно се сада налази у Предољу.

69) Ахмед-бег Поздерац из Цазина био је вођа побуњених Крајишника против окупације.

70) Мехмед Нурудин Вехби сфендија Шемсекадић, пљеваљски муфтија, рођен је у Пљевљу око 1827. Истакао се као одличан устанички стратег у борбама с аустро-угарском војском у августу и септембру 1878 у Посавини и долини Спрече. Послије слома отпора намјеравао је да пређе у Црну Гору. Касније је живио у Цариграду и био повезан с босанском емиграцијом. Умро је у Цариграду 5 јануара 1889. (Kreševljaković, Sarajevo u doba окупације Bosne 1878, Sarajevo, 1937).

71) Цебеана је муниција.

Неко каже да ће овамо, а неко каже да ће се опет вратити у Столац. Истинито не могу дознати док од Шарића добијем писмо. Само је на Заушје⁷²⁾ заушкије пет фамилија дошло. Јутрос стигоше два Турчина из Метохије који су прије неки дан пошли носећи писмо из Требиња на главаре у Метохију, и они кажу дасе робље збија у Борчу и да намјеравају прелазити у нашу границу, али ово почисто не могу казати. Чим обширније и јасније добијем извјештај, јавићу. По вашој наредби спремио сам за командире које данас очекујем да им издам вашу наредбу.

Билећа, 15 августа 1878

38

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Синоћ је дошло овђе турскије фамилија 24 у које има душа 117. Ови који су дошли оружје су положили на наше страже. Још није Шаканбетово⁷³⁾ робље дошло, он га овђе чека и каже даће у ова два дана робља још доста доћи. Оружје се прима на они начин како сте ви телеграфирали и биће све у реду. Послали смо за Видака којег данас очекујемо да видимо колико ће бити јечма државног на Вигњиште, о чему ћемо вас извјештати. Робље како буде придозило тако ћемо вас извјештавати, а биљете за таин као што сте наредили издаваћемо домаћинима и старати се да то буде у реду. У овдашњем магазину налази се нешто жита државног т.ј. јечма, ражи, крупника, а још није све скупљено и донешено у магазин.

Билећа, 25 августа 1878

39

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Овог часа дође из Загорја Пашо Мола Нишић који носаше једно писмо од Смаилаге Шарића на кои адреса стоји: Заповједнику црногорске војске у Нишић, друго писмо од грађана Селима Осмовића и Ибраима Шаиновића управљено на Јевта Николића у Нишиће. (Ја се не чудим што је Шарић заминуо од

72) Заушје, село код Билеће.

73) Шаканбети су били угледна муслиманска породица у Билећи у којој се истицао Хаџија Шаканбет који је био мудир у Билећи за вријеме устанка 1875—78. Одржавао је добре везе с Црногорцима.

мене и пише Јевту⁷⁴⁾ али он ће се зачудит кад му Јевто исто одговори за робље као и ја). Ја сам питао Паша што пише Ша-рић. Он ми је одговорио да се у писму моли нашем Господару да га прими у црногорску границу (наравно то ће му се дозволит кад дође и положи оружје) а више речени два Нишића пишу и моле да се и они примакну у границу или близу границе и каже да има 30 Нишића на Загорју а фамиље им у Сарајево. Пашо Мола кажеми да муктија пјеваљски има 30 до 40.000 војске усташа и да се бије са аустринском војском и да је Аустријанце изагнао из Тузле, Грачанице, Жебча и Маглаја, примиче се Сарајево а сада се наводи у Маглају. Поздерац са Краичницима ударио је на Бању Луку. Каже Пашо изагнао Аустријанце и запалио Бања Луку, у њу, каже Пашо, нема нико (али по свој прилици много лаже). Пашо каже да и Позде-рац има 30.000 војске и да се и он примиче Сарајево. Сад се наводи на Караулску гору далеко од Травника 2 сахата. Пашо каже даље Алил Кујов из Колашина довео у Фочу 300 Кола-шинаца да диже Фочане и околину и каже даје дат абера да се дижу Колашинци, Пјевљаци, Фочани и цијела та околина, да ће сви одити к Сарајево. Пашо каже да много има Сточана, Мостараца, Габелана, Почитељаца и другије који су без фами-лија утекли у горе и каже Пашо да имају главе даби се криво поклали са Аустријанцима, (а ја мислим да имају главе с миром би сјећели). Каже Пашо даје Ајдар бег Ченгић отишао у Фочу. Пашо каже да Ченгићи неће се никад живи предати Аустријан-цима. Паша сјутра тј. 27 овог мјесеца са писмима спроводим у Нишиће. Колико има истине у свему ономе што Пашо каже вићете боље знати.

Билећа, 26 августа 1878

40

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетинье

СТИГОШЕ ОВЈЕ ДВА ТУРЧИНА, МУЛАЗИМ И ЈЕДАН ЧАУШ НОСЕЋИ ПИСМА ОД СВИЈЕ ТРЕБИЊСКИЈЕ ГЛАВАРА ЗА САРАЈЕВО НА АФИС ПАШУ⁷⁵⁾ И ДРУГЕ ГЛАВАРЕ У САРАЈЕВО; С ПРЕПОРУКОМ ФЕИЗАГА ШЕО-

74) Јевто Милетин Николић се истицао као командир Никшићке Жупе за вријеме Херцеговачког устанка, а касније је био начелник Никшића. (Споменица о херцеговачком устанку 1876 године, Београд 1928).

75) Хафиз-паша је играо важну улогу у вријеме народне владе, у јулу и августу 1878, у Сарајево. Генерал Филиповић га је сматрао одговорним за немире и отпор који је дат аустро-угарској војсци. То се добро види из сљедећег телеграма генерала Филиповића Царевој војној канцеларији: „Hafiz Pascha hat sich schon am 18 Abend im Bivak zu Blažuj gestellt.“

вића,⁷⁶⁾ да се пропуште до границе. Ја сам много мислио што ћу сотим да радим. Напоследку ја сам њима овђе задржао оружје, пак их са војником препратио до наше страже. Господине војвода Машо! Долазе сваки дан питања из Требиња могули се из Метовије превести двије три чиновничке фамилије а ја сам свакога одбио док се боље размислим. Дакле вас молим да ме извјестите могули се ове фамилије пропуштити да прођу овуда; или на примјер да дође Турчин с оружјем, путовати преко нашег земљишта у њихову границу да му се оружје овђе задржи док се поврати и да ме извјестите о њиховом пролазку, и смијели се наша стража са њима састајати или чинити какву трговину један с другим, и с трговином ко би налегао што ћемо радити јербо сам забранио да не смије нико проводити трговину и дао сам наредбу кога гођ уфате ко не станује с робјем преко друма био с трговином или без трговине, сваког да доведу у началство. Чујем да се отворио некакав пазар у Суву близу Изгориј.⁷⁷⁾ То је пазар Дрињака, Гачана и Пивљана. Незнам да ли је слободно пазаривати. Молим ја све горје речено извјестите. Имају неки христјани столачки кои се моле да им се фамиље из столачке вароши пуште овамо јербо су њихови војници одавно овамо; нијесам допуштио док питам.

Војвода Машо, овдашњи војници који су по стражама, моле и куме да им се даде таин јербо више немогу се о овом таину издржавати. Овог тренутка стиже писмо из Расна од Миха Брстине,⁷⁸⁾ Сима Кучинара,⁷⁹⁾ Јова Надеждина⁸⁰⁾ и Ђура Ко-

Die Rolle die dieser General, zweifellos ohne im Auftrage seiner Regierung, gespielt hat, liegt nun offen zu Tage.

Demselben mühs entschieden die Hauptschuld die Bewegung hervorgerufen und die Insurgenten mit Waffen und Munition versehen zu haben — zur Last gelegt werden.

Die Vertreibung des Vali ist indirekt sein Werk, worauf er sich durch den berühmten Hadi Loya willig zum Gouverneur ernennen liess. Dies wurde mir übereinstimmend von glaubenwürdigen Seite versichert.

Auch gegenwärtig will er sich noch nicht mit dem Gedanken vertraut machen, dass seine Rolle ausgespielt ist, versucht es leitenden Einfluss zu gewinnen.

Diesen Mann aus der Hauptstadt der insurgierten Provinz zu entfernen ist absolut nothwendig, daher ich denselben am 22-ten unter Begleitung eines Officiers und einer von Etappe zu Etappe abzulösenden Kavallerie Escorte an's Festungs-Commando Brod mit dem Auftrage sende, denselben bis zum Einlangen hoher Weisungen zu interniren. Bitte diesem Festungscommando die auf die Aufnahme und Weiterbeförderung Hafiz Paschas bezugnehmenden Weisungen, insbesondere hinsichtlich dessen Allimentation bekannt geben zu wollen. Sarajevo am 20 August 1878. Phillipovich« (Ратни архив у Бечу, Feld Akten, Occupation В и. Н, Fasc. VIII В, Tel. N 262/8 1878).

76) Фејзара Шеховић је био богат трговац у Требињу, а потиче из братства Шеховића, огранка Шатара, у Корјенићима. Касније је био познат као присталица окупаторског режима.

77) Изгори, село код Гацка.

78) Миха Брстина је један од командира чета војводе дон Ивана Мусића у Херцеговачком устанку 1875-78 (М. Ђурдевић, Мемоари са Балкана, стр. 80).

79) Симо Кучинар, један од командира чета војводе дон Ивана Мусића.

мара⁸¹⁾ да им је притужио велики зулум од Дум Ивана Мусића и да им пријети да ће их утући, и да Мусић нагони њихове војнике те гоне тајин аустринској војсци. За ово моле и куме да им се даде какав начин што ће да раде. Остају чекајући одговор. Њихове жеље спроводим вам.

Војвода Машо, страже су свуда намјештене и људи сам на више мјеста спремио који ће ми извјештаје често доносити и које ћу вам незадржано шиљати. Граховски телеграфист жали се да се задржају депеше, будући нема људи по којим да их шаље, него би добро било да дате наредбу командиру Николи Андрину, да његови војници доносе депеше иначе ће бити задржате. Нестрпљиво чекам вашу наредбу о свему горје споменутом.

Билећа, 10 августа 1878

41

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад дође Иван Милошевић⁸²⁾ из Стоца, који је био уфаћен, за којег вам је било познато; и каже да је вођен свезан до на Метковиће, отален опет враћен у Столац. Иван каже при испитима да је каживао да је дошао у Столац да купи жита за његове чељади мислећи да је слободно доћи поштенијем путем у Столац и даје купио 50 ока жита, чим је доша у Столац. Пошто су га ослободили, каже да су му зборили да остане у Стоцу даће му дати плату 1800 гроша годишње. Он није ктисо остати. Још каже да су му сабљу обећавали дати. За његовог друга Баја каже да су му казали даће изћи у Котор. Иван каже једнако мушкетају Турке кои су били зликовци и који се показују непослушни. Каже Милошевић, дум Иван Мусић уписао је 800 војника да иде по брдима пред војском аустринском; на то војника да су му рекли јуче, то је 29 овог мјесеца, дати царско оружје и униформу, тајин и плату. Иван каже да су га питали за Билећу које у Билећу, држили се суд, имали војске, имали Турака у Билећи, колико има војника на стражи на Дивину, имали око пута Турака »ешкије« и имајули ти Турци стоке и оружја, и какав је пут до Билеће. Иван каже да му је казивао писар командантов у Стоцу да ће доћи 11.000 војника у Столац и да ће та војска тестом уз Дабар у Билећу; а она војска из Невесиња до у Гацко, а једна у Требиње и у требињску околину. Каже Иван даће данас т.ј. 30 овог мјесеца почети да

80) Јован Надеждин, капетан и један од командира чета војводе дон Ивана Мусића, Србин из Попова Поља.

81) Ђуро Комар, један од командира чета војводе дон Ивана Мусића.

82) Иван Милошевић био је барјактар црногорске војске на Дивину.

чисте тесту од Стоца успут Дабру. Каже и то да су уфатили Форту су 14, још главаре све спремили у Мостар. Иван каже да му је писар кажевао даје с' муком аустринска војска улегла у Сарајево и даје било мртвије око 10.000 Турака и око 4.000 солдата. Каже Иван да га је питао командант за усташке главаре на Грахову, шта раде, колико их има и којих издржава, куда је сад њихова војска. Иван каже да нијесу у Турака узели њихово оружје куповно него само царско. Друго ми Иван не казује ништа.

Билећа, 30 августа 1878

42

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Новије немам ништа да вам јавим што се војске аустринске тиче што нијесам јавио, да се данас 21 овога мјесеца очекује у Метохију а војске усташке ниђе не кажу да је чека да се бију, него је све легло без Корјенића и Требињана, а они говоре даће се клати. Робје билецког окружија за које сам вам јавио, оно је кроз Гацко прошло, а нестаје под нашу стражу само што питају за прелазак у Билећу. Само под стражом стоји једна Мушовића фамилија која жели ићи у Нишиће. Стража је задржала у Липник док добије наредбу. И перјаник пише ми даће робља нишичког доста долазити да се моле да се прими у Никшиће. Ја сам перјанику наредио да никога непуштају од робља из оних мјеста које је окупирао Црна Гора док од мене добије другу наредбу а ја немогу наредити док ја од вас наредбу недобијем. Много ми је за чудо како недобих од вас наредбу на телеграф вама достављен 18 овога мјесеца односећи се билецког робља. Молим за наредбу.

Билећа, 21 августа 1878

43

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад ми стиже глас од перјаника из Гацка који је тамо на стражу и јавља ми ово: што је било царскога аскера у Метохији, све је отишло јуче у Невесиње само што су остала два на топовима и на остали муимат⁸³⁾ да га предаду кад дође војска

83) Муимат, мухимат, војничка опрема.

аустриска, а кад ће војска аустриска доћи незна да јави, само што сваки дан иду гатачки коњи те догоне таин аустрински. Јавља нам да је Ајдар бег Ченгић отишао у Фочу да купи војску да се бије с Аустријанцима. Два сина Мулага Тановића⁸⁴⁾ отишли су из Мостара у Фочу и заузели су из Мостара контрат од дрва, леба и т.д. што потреба за војску аустринску. За сад друге новости немам да ви јавим. Кад дознам јавићу ви.

Билећа, 27 августа 1878.

44

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Као што сам ви јавио да је била топовска пуцњава између Невесиња и Гацка. Сад ми стиже писмо од перјаника из Липника са страже који ми пише ово: Пошто је војска аустринска дошла у Метохију, дође међу војску Џафер Звиздић⁸⁵⁾ на коњу и наћеро кроз војску аустринску и метао револвером шест пута гађајући солдате и једном острагушом али неубије никога. Солдати су њега гађали али га неубију него Џафер утече уз Поникве, и перјаник каже да је Џафера наша стража уфатила под Капић у Самобору и предали га у Метохију. Ова пуцњава топова била је око Џафера и убили су му коња. Командант је, каже перјаник, добро увјерен у наше страже и попа Богдана примили су радосно. Дође ми глас и са Гливе да је војска аустринска кренула на Корјениће и да је дошла на Кравицу и неколико пута пуцали топовима. Чим обширније дознам, јавићу вам.

Билећа, 8 септембра 1878

45

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Господине војвода Машо! Као што сам ви јавио за Џафера Звиздића да га је наша стража уфатила и с попом Богданом у Метохију одвела. Ви ништа не одговористе.

84) Мулаго Тановић био је угледан мслимански првак у Гацку. Био је посланик у Цариградском парламенту 1876. За вријеме аустриске владавине био је присталица режима.

85) Џафер Звиздић, са породичним надимком Задиреп, чувен је по бравури коју је извео приликом уласка аустриске војске у Метохију. Истицао се и у борбама код Стоца против аустриске војске. Аустриске војне власти су га стријељале. Око ове личности створена је легенда.

Мени се чини да је у томе наша стража тешко погријешила, зашто ће стража Турчина предават без да пита старију власт а и поп Богдан је погријешно јербо то није његов посао био нити је трсбао он ни да зна за Џафера. Војвода Машо! Мене је то много узнемирило и истог сам перјаника смијенио с' те страже под именом на другу службу, али ни перјанику нијесам казас зашто сам га смијенио да се то неби у овијем крајевима гласило и да неби Аустринцима у уши дошло, да је нама противно што је Џафер предат.

Војвода Машо! Имао сам намјеру затворити и официра и перјаника али код мене их лијечи то што је ту био поп Богдан. Што гођ је стража узела са Џафера наредио сам да се све код мене донесе. Што смо јавили да је Џаферов коњ убјен, његов коњ није убјен.

Билећа, 12 септембра 1878

46

Стеван Зимоњић војводи Машу Врбици — Цетиње

Господине војвода Машо! Разумјели сте како је уфаћен Џафер Звиздић и ко га је уфатио и предао. Од како сам чуо за тај глас немам мира због тога што мислим да је то грдна погрешка и да се то мени чини овако:

Да се с' тијем вријеђа међународно право и да није Црна Гора дужна вратити у вријеме рата никога т.ј. предавати га у руке непријатељске, ако је дужна обезоружати кад наступи на границу. Што се с' тијем понизује част Црне Горе, тим више ме боли што је Џафера повео у Метохију мој отац. Војвода Машо! Вјерујте ми да цркнух од муке зашто знам да ће се Његова Свјетлост наљутити на попа Богдана који ће због тога пострадавати па иако је то учинио из незнања. Ако га Господар помрзи зато што је учинио то и за мене је највиша несрећа и због тога од мисли, страха и муке живјет немогу. Ако вас могу умолит да ми штогод на ово одговорите.

Грахово, 12 септембра 1878

47

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Примио сам вашу депешу од 9 текућега са којом ми наредисте да изаберем од 6 до 8 поштенијех и вјештијех начину

херцеговачкога ратовања људих и да их пошљем да уводе усташке турске чете и нам шиљу најчешћа и најточнија извјешћа о стању, положају и количини турских чета. Ја сам изнајбрже ваш налог испунио, људи изабрао, научио у духу датих ми од вас наредба; али мјесто 8 послао сам 12 па се бојим да је и то мало јербо турске чете у много просторине фатају а пошто ви оћете најточнија и најподробнија извјешћа о њима треба више људи и времена. Добро сте учињели што сте ме опуномоћили да узмем два товара брашна за брашњенике.

Ови добри људи којих ће живот бити овим путем бачен у опасност али како неће ако се с' Турцима почну састанке чинети, да би што боље упознали њихово стање и ако Турци опазе њихову задаћу платиће главама, али сам изабрао паметне и лукаве људе па се наддам даће се сачувати. Господине војвода Машо! Ви говорите да од 50 до 100 фиорина дам овоме друштву, даће ту суму каса платит, но ова сума није ни за ракију. Ја сам до сада преко 200 фиорина платио путнина од стража до Грахова. Ако велите да силом нагоним тако нећемо много потрошити, али нећемо бити добро ни послужени. Вићете потрошити много више него што мислите. Даклен, за ово молим дајми брзи одговор оћули људима плаћати или како наређујете, ја ћу чинити. Немоите се ни најмање плашити но будите подпуно увјерени даћу ја као што сте ми наприје наредили поштоват аустријске интересе и од моје стране не ће вам ништа тешко доћи, будите увјерени.

Билећа, 10 августа 1878

48

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Још од послатих људи у Мостар немасмо гласа али стигоше неки христјани из Трнова. Трново спада у растојању од Сарајева овамо шест сахата и ови христјани кажу да су били у усташку турску војску у Босни и кажу да је у понећелник тј. 7 овога мјесеца био је бој у Сарајеву од ујутру до подне и на подне улегла аустринска војска у Сарајево и Сарајлије све се предале, боја нигдје не кажу да је било само на Јајцу и на Сарајеву а кажу све је друго пало без пушке: Краина, Бањалука, Травник и сва Босна да се предала и да већ пушка не пуца у Босни и да Аустринци свуда по Босни купе оружје. Ови христјани кажу да су улазили у Сарајево пошто су Аустринци улегли. Овако кажу, а бог их знао, и ја држим да ће то бит истина, колико ми је по вољи. За Херцеговину нема ништа ново што ви јуче нијесам јавио. Само синоћ наљегоше два Турчина

из Метохије и један кордун и један мјешћанин носећи писмо од Метохије паши у Требиње. Чим јасније о свему дознадем, одмах ћу вам доставити.

Билећа, 13 августа 1878

49

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Баш у овај час дођоше двојица од мојијех уводација који су у Босну до Трнова долазили. У Трнову су чули даје Сарајево узео и пошто су добро разабрали да је с падом Сарајева са свијем пао дух Бошњака, они се врате из Трнова натраг и опазе да Али бег и сва Ченгића фамилија из Сарајева иде пут Загорја те они заризикају и придруже се к Турцима под именом ускокаха доказујући да су кренули у помоћ Турцима у Босну. Али бег рече им да у Босну не иду но да остану у Херцеговину шњима. Они радо пристану и пођу за њима пут Загорја. С' Ченгићима је била и стара Осман-пашиница. Тахир бег Ченгић причао је о бојевима да је много крви проливено турске, а тако и још више аусринске. На Сарајево удрили су Аустринци са три стране и с' великом силом и су много топова у понеђељник у зору 7 овога мјесеца. Бој је трајао до подне. Клање је било велико и ужасно које се и по улицама сарајевским било распростра. Неки дио вароши изгорио је и кућа Аџи Лоја изгорела је, сва су његова чељад код куће погинула. Аџи Лоја кад је видио да Турци изгубише битку хтио се убити, но му други сметну, али у томе вардању пушка се омакла и рани га у ногу и рањен побјегао. Ченгићи су кажевали даје преко 10.000 које војниках а које жене и ђеце од турске стране на мртво пало, а аустринске војске, кажу, да је много више пало; да су се и жене⁸⁶⁾ биле по сарајевским улицама и аустринске војнике биле. Кажевали су Ченгићи свуд ће дођу, купе оружје, неостављају ником ни бритве; да су се многи Бошњаци предали али то да су слаби и неваљали.

Кажевали су и то даје Сарајево Босну по глави убило али да се јунаци неће никад предати и прави Турци но даће се клати до једнога. Али мене се чини да тога покоља већ неће много бити чим они бјеже на Загорје. Друго до сад нијесам разумио, чим који глас дође јавићу вам. На Заушје дошло је неколико фамилија, али јаћу се држат оне ваше наредбе до највише крајности. Нужда је без новаца, пошљите што приђе и што више.

Билећа, 15 августа 1878

86) О борбама муслиманских жена на улицама Сарајева са аустриском војском писали су Скорић Владислав (Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустро-угарске окупације, Сарајево, 1937, стр. 286—287) и Креševljaković Hamdija, Sarajevo, стр. 54—55).

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад стиже Вукан Чоловић из Трнова су два Турчина који иду у поћеру за некаквијем говедима и каже ми Вукан да су се муктија и Поздерац саставили код Травника и запалили Бању Луку и Јајац т.ј. вароши. Они имају неколико војске, иду и пале што могу запалит али нијесу изагнали аустринску војску из градова. Прије седам осам дана војска аустринска изашла је на Гласинац; са истом војском учинио је бој муктин брат у Романију. Изгубио је, кажу, око 3000 војника и побјегао је. Сад се налази негдје близу Фоче али ми ови незна казати на којему мјесту. Аустринска војска смрћу мори оне усташе који су бунили против аустринске војске и који се непослушни показују. Аустринска војска узима оружје у Бошњака ни бритву неостављају. Још није војска аустринска стигла из Невесиња у Гацко; а јесу дошле јуче завитије из Невесиња у Метохију и препоручиле ономе што је остављен на царски мухимат да га непроспе, даће војска аустринска у ова два дана из Невесиња у Гацко доћи.

Билећа, 2 септембра 1878

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Кад је овђе долазио поп Богдан, препоручио сам му да би тако добар био да изабере три четири Гачанина који су вјешти и да их пошаље босанској граници, тј. Трнову и Фочи да бише што дознали, што се у Босну ради односно војске аустринске и Турака Бошњака и да би поп Богдан мени јавио што би он дознао. По овоме јеву ми сад стиже писмо од попа Богдана који ми пише овако, да је спремио једнога чојка до у Трново више Сарајева, и да му је тај човјек казао да је био велики бој у Романији једном и било је 8000 Турака а ударило им је 15 баталиона аустринске војске, и било је доста погибије са обије стране, па опет други пут ударила им војска аустринска и Срби Бошњаци шњом заједно и Турке су разбили и 800 уфатили живије, па их послали у Сарајево. Сад се Турци на ново окупљају и нагоне Србе назор и пише поп Богдан да му је та човјек казивао да грдно Турци гњече Србе с' њиховијема јајошима,⁸⁷⁾ нагонећи их да иду на војску особито ово чине у Дрини и Загорју. Дошло је Турцима у помоћ неколико војске од Колашина и то већином Арнаути.

87) Јајоши су хајдуци, разбојници.

Турци се јако окупљају у Фочу и у Дрини. Поп Богдан пише да је опет спремио два три човјека граници босанској и надам се да ћу у брзо још што дознати. Чим што дознам јавићу. Јуче је била топова пуцњава у Корјенићима, а и јутрос се чује. Кажу ми, да је генерал превео војску и топове преко воде у Корјениће и гађе топовима Клобук са Бабине Горе. Чујем да су Аустријанци мушкетали три четири Корјенића и чујем да су се неколико Салковића⁸⁸⁾ предали. За сад друге новости немам. Чим добијем јавићу вам.

Билећа, 12 септембра 1878

52

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Овог часа стиже Алија Мујачић Корјенић кои је носио писма из Требиња прије неколико дана, за којег смо вам јавили. Алија нанесе једно писмо од Ајдар бега Ченгића, једно од Смаил бега Самановића⁸⁹⁾ из Пљевља и једно од Аци Цавера из Фоче све Требињанима и Корјенићима. Ови Алија каже да је Поздерац запалио Бању Луку и отео монго тајина од аустриске војске и да је брат муктије пјеваљског Афис ефендија учинио бој у Романији и узео Аустријанцима 4 топа и затворио у ханове на Мокро под Романију 6 баталиона војске аустриске. Алија каже да је Ајдар бег Ченгић покупио 12.000 војника из фочанског кадилука и да ће данас кренути с том војском к Сарајеву, и каже Алија да му је дошло 2000 Колацинаца али незна које пред њима. Муктија, каже, има 40 до 45.000 војника а Алил Драга има 4000 Арнаута. Алија каже да Турци говоре да у Поздерца има највише војске. Друго ви ништа немам казати нити ми више што Алија умије казати а Турци вазда умложавају ствар. Боже дај да тако буде.

Билећа, 27 августа 1878

53

Сердар Саво Јовићвић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сви главари жерцеговачки дошли овђенако осим десет главара поповски и шумски за које смо послали. Доћи ће и они до

88) Салковићи су познато муслиманско братство у Корјенићима.

89) Смаилбег Селмановић је родом из Пљевља. Прикључио се про-тивокупационом покрету у Сарајеву и изабран за војничког команданта устаничке војске. Умро је у Пљевљу 1906. (Креševljaković, Сарајево, стр. 29).

првог четвртка а приђе неће моћи приспјети. Овђе има Шумљака и Поповаца без оније што ће доћи 16 људи. Мишо Кукица⁹⁰⁾ командир није дошао а кажу и неће, премда му је било поручено па није стијо, но је отишао код дум Ивана Мусића и јошт има главара код њега те неће доћи. Сви су римокатолици. Ови су главари овђе весели, надају се ако бог да у здравље Господарево добру и весели су. Чуо сам да има болести у говеда по Херцеговини, зато сам послао перјанике да забране свакојему трговцу ићи у Херцеговину. Ново не чујем ништа а кад бих што чуо, јавићу ви.

Грахово, 8 августа 1878

54

Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад послах Омера у Никшиће су два перјаника и са моим писмом на Јевта у којем сам Јевту препоручио да га лијепо намјести и потајно стражом пази да неби утекао. Он се није ништа сјетио. Но пошто сам ја разумијо ваш телеграф да није добро што и досад није у Никшиће отишао, пак сам дозвоа Омера те му Мирко прочита они исти телеграф али на други начин, овако: Сердаре Саво, пошљи. Омера одма у Никшиће, јер пошто је тај бој бијо, робље ће корјеничко једанак пребјећи у нашу границу, па је боље и љепше да Омер иде час приђе да прегледа куће и да их тамо прима и уређује како ће тајин примати. Он је смијући се весело отишао. Поздрављам.

Грахово, 3 септембра 1878

55

Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици — Цетиње

До сада три пута питао је Вуко Врчевић и позивао по наредби Јовановића два зубачка главара да к Јовановићу по сваки начин пођу. Томо Томашевић послао је овђе и пита што ће се, оћели послат главаре. Сувише Врчевић наређује да се Зубчани спусте испод Ораовца до на Плоче како се могу саставити с војском аустриском. Одговорите како ћу наредит Томашевићу. Жали се Томашевић да су му гладни војници.

Грахово, 10 септембра 1878

90) Мишо Томашевић-Кукица је из села Златоморја у љубињском срезу, један од Мусићевих командира. (Вукојич, *Povijest ustanka u Hercegovini...*, стр. 88—89).

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Ваш телеграм односно Темелја⁹¹⁾ примио сам и добро разумио, по коме ћу се владати. Сад ми дође писмо од перјаника из Липника да је синоћ аустринска војска изишла на Залом и данас је очекују у Гацко. Друго за сад немам ново ништа.

Билећа, 31 августа 1878

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад ми стиже писмо од барјактара Божа Алексића са страже са Дивина и барјактар Божо ми пише да је аустринска војска изашла у Дабар и пише даће данас у Фатницу доћи војска. Пред војском, Божо пише, да је генерал Јовановић. Г. Темел још није овђе дошао. Стражи сам наредио да стоји на исто мјесто док од мене наредбу недобије.

Билећа, 2 септембра 1878

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад ми стиже барјактар са страже са Дивина који ми каза да је данас налегла аустриска војска тестом на нашу стражу и нашој стражи војсковођа рекао да се макну с' Дивина, а аустријска војска ноћас на конак у Фатницу⁹²⁾ дошла. Г. Темел још није дошао до ове уре овђе.

Билећа, 2 септембра 1878

91) Густав Темел (Thömmel), пуковник и министар резидент на Цетињу, а од 1893 аустро-угарски посланик у Београду. Играо је врло видну улогу у односима Аустро-Угарске и Црне Горе за вријеме Херцеговачког устанка 1875-78. Имао је јак утицај на кнеза Николу. Темел је организовао информативну службу у Црној Гори за аустро-угарску армију, користећи се црногорским извјештајима из којих су црпљени подаци о намјерама, кретању и дјелатности устаника против окупације. За вријеме Херцеговачког устанка 1882 играо је такође видну улогу у односима Аустро-Угарске и Црне Горе и много допринио слому устанка. Важно је његово дјело: *Geschichtliche, politische und topographische, statistische Beschreibung des Vilajets Bosnien nebst Herzegovina und Rascien, Wien 1867.*

92) Под Фатницом се разумију села на ивици Фатничког Поља у билећком срезу.

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад ми стиже писмо од барјактара са страже са Дивина који ми пише да је разумио да наређују дрва и сиено у Дабру. Надају се војсци аустринској даће данас изаћи у Дабар на конак. Један Билећанин пошао је јуче у Требиње и дошао до у Требијево, и ту му казали да је Мелентије Перовић поручио Требијевцима да сви иду у Требиње. Требијевци на овај позив пошљу двоје момчади гркавачко које дођу на стражу аустринску и стража их бијући догна до града и ту их мушкетају. Робље требињско што га је у чаршију недаду му солдати нигђе изићи, а тако исто недаду никоме у чаршију улазити. Друго за сад ново нема ништа. Чим добијем одма ћу вам јавити.

Билећа, 2 септембра 1878

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Овог часа дође из Фатнице један аустрински коњаник са нашијем војником од страже и донесе два писма за г. Темеља од генерала Јовановића и писмоноша рече да му је наређено, да писма преда и одма да се врати генералу. Писмоноша се врати, а ја писма примих за г. Темеља. Г. Темељ још није овђе стигао а сјутра се т.ј. 3 о.м. у пет сахати из јутра спрема војска из Ватнице за Билећу и каже ови аустрински писмоноша да ће сјутра 3 о.м. до подне стићи у Билећу. Г. генерал Јовановић собом војске имаде двије бригаде. Сувише каже да је једна војска пошла из Стоца к Љубињу.

Билећа, 2 септембра 1878

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Г. Темељ данас на подне приспијо је овђе и задржао се једну уру, више није. Он се мало са мном разговарао, питао ме чује ли се што од Херцеговине. Ја сам му одговорио, као што сте ми ви рекли, и казао сам му за Омера како сте га ви некаквим начином привукли и мене наредили да их пофатам и под стражом

у Никшиће пошљем. Он се са Омером није гледао, с овијема главарима није имао никаква разговора ни с једнијем. Он ће на ко-
нак у Вилусе, даље неће моћи. Омер је послао синоћ једног од
љегове дружине с писмом у коме је намнажао (?) Корјениће и
учио да се бију... Од босанске границе не могу ништа дознати
а одовуд ви немам ништа ново јавит.

Билећа, 2 септембра 1878

62

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетинье

Данас у 1 сахат после подне стиже овђе у Билећу г. Темелъ.
Ја сам г. Темелъа сусрио на уласку у варош и спровео сам га до
у кућу коју сам за њега одредио. Г. Темелъ ступио је самном у
разговор и прво му је било то што је изјавио мени захвалност за
мој дочек и особито ми је по сто пута благодарио на извјешћа која
сам вама дстављао, наводећи ми г. Темелъ да су моја извјешћа,
како најобширнија тако и најистинитија била него ичија друга
из овије страна достављана. Ја сам му нато одговорио даје мени
мој шеф г. војвода Машо Врбица ставио у одговор ако недознам
што је најмогућније за турске намјере у свој Херцеговини а од
части и Босни и с' босанске границе. И господин војвода Врбица
ми је наредио да организујем једну чету од 24 човјека које људи
да проберем највјештије и најпоштеније и кои су познати са над-
лежним мјестима, који ће моћи дознавати што точније турске
намјере. Ја сам одредио према наредби, изабрао вјештије људи
те су ми она извјешћа достављали. Још сам му казао и то да се
плашим од мојега шефа зато што сам потрошио од 160 до 170 На-
полеона, плаћајући ове људе који су носили главу на смртни
ризик, а господин шеф није ми одредио за ово колико ћу потро-
шити, него ја, пошто ми је то стављено у одговорност, знам да је
то за корист, на посљедку макар од мојега имања платио. На
то ми је г. Темелъ одговорио, то ће се све платити, само ви нећете.
Казао сам г. Темелъу да су ови људи, по мојему увјерењу, доста
крви аустриске заштеђавали, будући сам ја овијем људима на-
ређива да ће гођ којега од турске стране виде да га савјетују
овако: Турци! Боље ви је да ви мирној војсци аустриској оружје
положите и да се не бијете зашто ће за вас боље бити, јербо ћете
бити мирни и имаћете прави суд и све што је добро и корисно.
Г. војвода Машо! На све ми је ово г. Темелъ подижући клобук по
сто пута благодарио, и у колико се мени чини, о свему овоме
био је увјерен. Другог разговора учему му ниесам могао слободно
одговорити, не бојећи се да ме у чему уфати, ниесмо водили ни-
каквога. Г. Темелъ препоручивао ми је и молио би ли се могло
наћи овдашњега народа који би чистио путове за плаћу. Ја сам

му одговорио да ћу се постарати и да ћу му јавити хоће ли се моћи наћи. Питао ме је ако би била потреба уконтратити жито, сиено и месо, били се овђе нашао који човјек за тога. Нашто сам му такође одговорио да ћу се постарати и пропитати. Г. Темељ казао ми је да ће се овуда вратити сјутра или преко сјутра. Казао ми је и то, кад дође господин Јовановић с' војском да се видим са њиме, нашто сам му одговорио кад овуд путем наљезе да ћу га сусрести. Г. војвода Машо! Молим ако је што неуредно зборено од моје стране да ми што прије јавите а то јест како ви се допадају наши разговори и сва ова саопштења вам. На крају чекам нестрпљиви одговор по ком ћу се управљати.

Билећа, 3 септембра 1878

63

Војвода Машо Врбица началнику Вуку Пејовићу — Билећа

Његова Свјетлост Књаз Никола уговорио је са г. Темељом да ви останете у Билећу и пошто аустринска војска тамо дође и да останете дотлен док вам г. генерал Јовановић захвали на услугу и изјави да ваше присуствије у Билећу није потребно.

Може бити да ће генерал Јовановић и чим у Билећу дође захвалити вам на досадању услугу и изјавити да ваше бављење није у томе мјесту потребито. У таквом случају ви одма пођите на Вигњишта као што сам ви неки дан телеграфом назначио.

Но ако у Билећу и даље останете на основу више реченога уговора између Његове Свјетлости Књазана Николе и г. Темеља, ви имате задржати у своје руке подпуну досадању административну и судејску власт не дозвољавајући ником у вашем досадањем раду мијешање и чим би примијетио да се то од њихове стране тражи, тог истог часа у најљепшем начину изјави г. Јовановићу у чем је ствар и додај да по томе ти не увиђаш нужним твоје бављење у Билећу па се по томе најуљудније с Јовановићем опрости и пођи на означено ти мјесто.

Ако, док из Билеће поћеш, небудеш издао билећком робљу све жито из државног магазина, понуди остатак г. Јовановићу ако им је нужно жито за то робље, па ако прими ставите га на рачун досада издатог жита. Тако исто понуди му све државно сијено које тамо имамо ако од њега потребу имају. Реци му да ти је наређено да им га уступиш, па ако и од сијена потребу имају и зајеле га имати, пошљите на њем стимадуре⁹³⁾ кои ће оцијенити колико који стог има и пописати колико у све износи. Примјети стимадурима да су се стогови слегли и да се непреваре у

93) Стимадурѝ су процјењивачи.

оцјењивању стогова. Нека гледају нашу корист а најбоље би било кад би на челу тога г. Стеван Зимоњић⁹⁴⁾ ставио се.

Ако устребају жито и сијено донијеће ти признаницу колико су примили жита а колико сијена. Уосталом пази да се у чем не компрометираш, изиђи са чашћу из Билеће кад год буде. Док ти будеш у Билећи нека наша стража са ову страну друма остане. Да си здраво.

Цетиње, 3 септембра 1878

64

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Данас у 10 сахати прије подне приспје овђе у Билећу г. генерал Јовановић су двије и по бригаде војске и 6 топова 12 фунташки и 6 брцкије топова. Ја сам подаље од вароши сусрио г. генерала и честита му његов успјех и изјавио му његову успјеху и доласку да се ја радујем. Г. генерал ми је одговорио благодарећи ми и захваљујући ми на ови начин: »Ви сте, г. начелниче, као што ми је г. Темелъ казао, трудили се дознати намјере турске и о њима уредно извјештавати и ви сте са вашом лијепом уредбом и строгости уздржали народ у овијема крајевима у добром реду, на што ви изјављујем моју благодарност«. По овој поздрави г. генерал стојао је насред вароши а војска његова прошла је кроз варош испред г. генерала веселећи их њихова војена музика, и војска одмарширала је на Дворишта да логорује а г. генерал смјестио се је овдје у Билећу у једну кућу и његов ген. штаб.

Као што сам ви јавио за оне људе који ће на плату путове радит, г. конзул Вуко Врчевић дошао је од стране генерала Јовановића и замолио мене да му се нађе неколико људи који ће путчистити и ја сам дао наредбу Чепеличанима и Мирушанима који би кћели за плату нека поћу да раде.

Молио ме је г. генерал да поручим за попа Богдана и у исто вријеме да му покажем ко би био приличан за ово мјесто из ове околине за кајмекама једног и сердара⁹⁵⁾ другог човјека. Сердар

94) Стеван Зимоњић је син војводе попа Богдана. Учествовао је у Херцеговачком устанку (1875-78). Као црногорски капетан учествовао је у разграничењу између Црне Горе и Аустро-Угарске, а касније је био граховски окружни начелник. Писао је мемоаре о свом учешћу у Херцеговачком устанку. (Једно поглавље из тих мемоара објавио је Андрија Лубурић у Споменици о херцеговачком устанку 1876).

95) Аустро-угарске војне власти одлучиле су крајем августа 1878 да организују посебне одреде, састављене од домаћих људи, за осигурање реда и мира на путевима. Припадници тих одреда звали су се пандури а њихови заповједници сердари. Генерал Јовановић је телеграмом од 27 августа предложио цару организовање пандурских одреда-сердаријата. Тај телеграм гласи: »Durchdrungen von der Anschauung ad Telegramm

ће имати 40 пандура. Ја сам му одговорио да ћу за попа Богдана поручити а за кајмекама и сердара у ово мјесто кои би били добри док се промислим. Стражу сам моју са Дивина макао а стражу до Гливе не, јербо ми је и г. генерал казао, да није нужно сад мицати нашу стражу која је од Требиња и од Корјенића, а у исто вријеме моли да се опет наша стража поврати на Дивин и да стоји свуда ће је и стајала наша стража за бољу сигурност. Са поменутием 12 фунташким топовима рекоше да ће бит Клобук ако буде потреба.

Билећа, 4 септембра 1878

65

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Данас у три и по сахата по подне господин генерал Јовановић учинио ми је физиту и код мене је сједио 15 до 20 минута а у 4 сахата исто по подне позва је мене и Стефана на објед ће нас је најпријатније примио. Г. генерал при његовој трпези изјавио је мени његову благодарност за дочек, који смо му учињели и још рече да ће телеграфати у Беч како је добро примљен. Један дио његове војске заноћио је ноћас на Бијелу Рудину⁹⁶⁾ која ће војска сјутра кренути у Гацко и по жељи г. генерала дао сам два перјаника и два војника који су са његовијем писмом ноћас отишли у логор команданту од трупе да исти перјаници иду приед војске у Гацко да слободе народ, даље да се неби каква збрка успут учињела. Г. генерал ми је изјавио да су наше страже и наш рад који је досад био, потребите све док сврши ствар с' Корјенићима а тако исто и ми овђе да смо потребити.

N 2307 (MK SM) habe ich schon vorhmer Musics Anerbieten, sich meinen Truppen anzuschliessen, mit Dank abgelehnt, und ihm bereits wiederholt bedeutet, dass er in der bisherigen Weise sich ruhig verhalten soll. Ein zweckmässig eingerichtetes Panduren-Corps zur Sicherung der durchgehenden Defileesartigen Kommunikationen wäre von grössten Nützen. Medjliss mit dieser gegen Räuberbanden auch in früheren Zeit mit Vortheil angewendeten Massregel sehr einverstanden; habe mit Consul Vrčević gewisse Persönlichkeiten in der unteren Herzegovina bereits vorgemerkt, um selbe im Falle Genehmigung sofort mit der Organisation der Panduren zu betrauen. Jeder Panduren-Districts-Chef (Serdar) hätte 40 Mann der verlässlichen Leute ohne Religions-Unterschied zu wählen. Serdars jährl. Gehalt 400 fl. Jeder Pandur 120 Gulden. Für ganz Herzegovina wären circa 10 Serdars 400 Panduren Anfangs erforderlich; könnten in der Folge vermindert werden und diese Panduren wären in milit. und disciplinären Beziehungen dem Landes Gendarmerie Commandanten, Major Sekulić zu unterordnen.

Die Reorganisation der sehr brauchbaren, ganz verwahrlosten Gendarmerie ist im Zuge. Цар је одобрио предлог о организовању пандура. (Држ. архив у Сарајеву, Заједн. мин. фин. бр. 97/1879).

96) Бијела Рудина је село на путу између Билеће и Гацка.

Господин војвода Машо! По вашој наредби понудио сам г. генералу, ако му је потреба те за сад нема на руци сиена да овђе имамо ми сиена нашега и неколико жита па за олакшицу његову колико му буде потреба и колико имадосмо да ће мо му уступит. Нашто ми је одговорио да му је то врло мило и да ће ноћас позват његова профвијант комесара и колико му бунде потреба да ће узимати од нас жита и сиена. При трпези питао ме је г. генерал кои би био добар човјек из овог мјеста или из ове околине, да се стави у ово мјесто за кајмекама и један опет за сердара. Сердар ће имати 40 пандура и на сваког по 150 фиорина плате годишње а сердар ће имати годишње 400 фиорина. За исто ме питао и за Гацко. Ја сам му одговорио да ћу му до два три дана љепше знат одговорити док мало боље прознам а међутим сам му казао да су сви најспособнији људи на Грахово.⁹⁷⁾

Г. војвода Машо! Бих рад био да ми бисте показали од људи за које бисте ви жељели да та мјеста заузму па да му онда кажем да сам смислио оне најспособније за тије мјеста. Кад је г. генерал данас дошао, ја сам ставио стражу од нашије људи около њега која је била до вечерас. Но подчињени његов официр без мојега и генералова знања довео је вечерас стражу од њихове војске. Генерал кад је видио ће су наши војници смијењени одма је поручио мени да жели да и ноћас остане стража од нашије људи као што је и данас била и на истоме мјесту. И ја сам опет стражу ставио около њега а он је његове војнике наредио те су се смијењали и стража ће наша бити около њега докле он крене из Билеће. Мислим да неће још кренути за два три дана зашто неће за толико ни пут бити очишћен да могу велике топове возити.

97) Кнез Никола је сазвао скупштину свих устаничких главара за суботу 17 августа 1878. Овој скупштини није присуствовао дон Иван Мусић и главари који су били под његовим утицајем. (Тел. бр. 53) Скупштини су присуствовали са аустриске стране потпуковник Темел и Вук Врчевић. Са црногорске стране главну улогу играли су војвода Петар Вукотић и сердар Саво Јовићевић, који је имао нарочиту функцију у задржавању херцеговачких главара на Грахову. Из регеста протокола вицеконзулата у Требињу види се интерес за ову скупштину. Тај регест гласи: »che l' addunanza dei capi Ercegovinesi a Grahovo donde nell' essclusivo del nostro governo« (N 135/78). Министарство иностраних дјела одредило је да Врчевић присуствује овој скупштини. У регесту од 15 августа, о томе стоји ово: »Ordina al V. Console Vercevich die recarsi onde, per ordine e desiderio del Principe Montenerino, esser presente alla conferenza popolare«. (Тел. N 136/78). Окружни капетан из Котора молио је Врчевића да се прије одласка на Грахово, састану у Рисну. Преко Рисна отишао је на Грахово и Темел. Врчевић се по позиву генерала Јовановића требао да сврати са Грахова у Мостар, гдје су, изгледа, конференсали о кандидатима из доње Херцеговине за сердарске положаје. Очито је да се са аустриске стране озбиљно схватио значај граховске скупштине. Задржавање херцеговачких главара на Грахову трајало је све до краја септембра, управо до пада Клобука (28 септембра 1878), кад су херцеговачки устанички главари под руководством Сава Јовићевића отишли у Билећу а одатле у Требиње. У регесту од 3 октобра има спомена о повратку херцеговачких главара. Регест гласи: »Relazione stesso sulle' presso di Korjenic fuga degli abitanti a Montenero, ritorno dei capi raja da Grahovo etc.« (N. 164/1878).

Генерал рече да ние шиљао војске у Љубиње нити ће је шиљати док не сврши с Корјенићима ствар.

Г. војвода Машо! Широког разговора нијесмо водили од којега бих имао страха да ме у чем не уфати, нашто му ниесам могао са свијем слободно одговорити. Г. војвода Машо! Немојте ми замјерити што ви ниесам ништа одговорио за Шеховића. Ми-слим да сте ви знали ће је, прие него је мени ваш телеграф стигао.

Билећа, 4 септембра 1878

66

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Јуче у 2^{1/2} сахата по подие г. генерал Јовановић позвао је мене и Стевана на објед и при његовој трпези изјавио ми је да би му особито мило било да ми овђе останемо док он сврши ствар с Корјенићима и док дође г. Темељ на Цетиње и док ја добијем наредбу од вас. У исто вријеме казао ми је, кад ја добијем наредбу од вас за мој полазак да ће он послати овђе један баталион солдата који ће стајати као и у осталијем другијем градовима, Стоцу, Требињу итд. И казао ми је да се њихова власт неће мијешати у наше послове до тог времена. Више него до сад разговарало се при његовој трпези најпријатније али разговора односно каквије интереса државније није било.

Билећа, 6 септембра 1878

67

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Јутрос у 6 сати г. генерал Јовановић кренуо је у Требиње и на Корјениће са свом његовом војском коју је био овђе довео, и није никога у Билећи оставио. Ми смо г. генерала испратили до на Дворишта, до његова логора. Успут до његова логора приповиједао ми је како су му казивали у Мостару и у Стоцу да Црногорци учествују са усташима противу цесаро-краљевске војске и да је већ било 5 до 600 Црногораца међу усташима. Но при растанку нацему рече ми да га је за намјере усташа около Стоца на вријеме и точно извјештај од стране Црне Горе увјерио о пријатељству Црне Горе са Аустријом, јербо вели да је он потоме извјештају успио на вријеме с војском усташе разагнати. Даље вели, увјерило га је о пријатељству црногорском његово и његове

војске мирно и спокојно путовање од Стоца до Билеће. За највише рече генерал да га је увјерило о пријатељству Црне Горе наше уљудно гостопримство њега и његове војске у Билећи, на које гостопримство и услугу рече генерал да ће благодарити телеграфично нашем Господару тј. Његовој Свјетлости Киъазу Николи. При свршетку рече ми генерал да је писао кајмекам из Требиња генераловом команданту у Требиње да има Црногораца са Корјенићима али да он то невјерује и да је то лажа као што су му слагали и за прво около Стоца и да је он то као и све друге приносљиве разговоре уништио и најпосље рече генерал да је у Билећи тако био примљен без икакве његове опрезе као даје био дошао код своје куће и да се потпуно увјерио о најчвршћем пријатељству Црне Горе за аустриске интересе. Господине војвода Машо! По свијем изразима г. генерала Јовановића, у колико се мени чини, увјерен је подпуно у пријатељство наше владе спрам Аустрији и њеније интереса. По жељи г. генерала дао сам му пред војском до нашије стража 5 војника. Генерал је јутрос наредио комесару да са нашијема људима престима поару жита и кртоле и друге зелени што буде војска поарала и да комесар све плати из касе. Г. војвода Машо! Што се тиче мојега разговора свега са г. генералом Јовановићем, можете бити мирни и да немате бригае да су ме у каквоме разговору у чем уфатили. А ја сам се од тога врло страшио.

Билећа, 6 септембра 1878

68

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Синоћ је дошао овђе поп Богдан и генерал Јовановић примио га је у своју кућу на вечеру и каза му да га позивље за кајмекама кадилука гатачкога. Поп Богдан је затезао и генерал му је дао на размишљање до јутрос. Поп Богдан је дошао код мене и пошље дугог увјерења од моје стране да је то воља нашега милостивога Господара, да он буде кајмекам у Гацко, поп Богдан је отишао и примио писмо од генерала Јовановића на команданта у Гацко и по одласку генераловом у Требиње, отишао је поп Богдан у Гацко. Господине војвода Машо, отишао је као жалостан из Билеће у Гацко и учињело му се да прелази у другу вјеру, али се је примио дужности и по наредби која му се дала.

Билећа, 7 септембра 1878

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Господине војвода Машо! Каже ми Глигор Вујовић да је генерал Јовановић собом одвео барјактара Обрена Шаговновића су 3 војника које сам му по његовој жељи дао да иду пред војском његовом само до наше страже на Јасен. Дакле их он у Требиње одвео без мога дозвољенија и по истом Глигору јавља ми генерал Јовановић да их је собом одвео у Требиње и да жели да још који дан остану у Требиње. То је мени врло тешко било и узнемирило кад сам чуо да их собом одвео у Требиње а без мога дозвољенија и знања. Генерал ми ништа не јавља зашто их је са собом одвео и зашто их је задржао; да знам да неће вама бит што гођ тешко и жао, бих одма за њих поручивао преко сваке г. генерала Јовановића жеље да одма иду овамо, ако их неби под насиљем задржао. Молим дајте ми за то наредбу да се знадем равнати.

Билећа, 7 септембра 1878

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад овог тренутка дође перјаник Глигор Вујовић којег сам јуче спремио с квитанцом у логор на Чепелицу⁹⁸⁾ да прими новце за жито и сијено. Дакле, новце не могу му дати на Чепелици, него се касијер спремио био на путу и позову га собом у Требиње, да тамо новце прими. Дакле, Глигор пође у Требиње, новце прими, и дође у Билећу и донесе новце. Ја сам Глигора потанко за све испитао, за бој, какав је био први дан кад су Корјенићи повратили аустриске солдате и ћерали их до Требиња. И каже Глигор да је по чистини чуо, да је солдата мтрвије и рањенијех било 134.⁹⁹⁾ Сувише Глигор каже да је намјера аустриске војске сјутра 8 овог мјесеца ударити на Корјениће, једна војска преко Зубаца а друга војска преко Ријеке к' Илину Брду. Генерал Јовановић оставио је једну бригаду на Јасен. И Глигор каже да је генерал данас скупио све требињске Турке, аге и бегове и све остале Турке те свакоме без разлике дао цапицу и могику и спремио их да пут чисте и граде од Требиња до Јасена. Сувише Глигор каже да је чуо од требињскије Турака да су Корјенићи преварили солдате тј. учинили се трговци и натакли црногорске капе пак дошли солдати међу њима на Нецвијеће и посједали без сваке бриге, док други

98) Чепелица је село на путу између Билеће и Требиња.

99) Аустриски губици у боју код Горице, 15 септембра 1878.

Корјенићи ударе с крила. Како они ударе онда и они те су трговали, продају чињели, ударе на њих и поћерају док су у Требиње дошли и каже да није много Корјенића у боју било. Сувише дође један човјек са Слата и каже да је данас тј. 7 овог мјесеца изјутра чуо топове, једно два три сахата, ће су пуцали и ће је слушао велику пуцњаву. Приликом говори да је пуцњава била около Студеног Потока тј. међу Касабом и Гацком. Чим обширније дознадем јавићу вам.

Билећа, 7 септембра 1878

71

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Зелен још није сва преписата јербо није зрела, него се и сад преписује у Билећи, Фатници и околини ће је гођ по наредби за државни рачун сијато и наредио сам како ко жње да одма врше и оно што је државно у амбар догони. Ја намјеравам издати наредбу да сваки они који није одвојио државно сијено од његовог домаћег да се има одма одвоити и овђен догонити, а оно што је одвојено то да се нареди што прије Видаку Попову и Шћепану Папићу да покупе коње по баталионима, и наизред поједном и подва пут да догнају сијена овђе у Билећу да се у стогове саћене.

Турско робље, које доходи сад из Стоца и друге мјеста у ови кадилук билећки, јавља се да му се дају билјети за тајин. Овђен је мало тајина и ја им немогу више издавати билјете без наредбе, јербо ово робље доходи без војника и војници без оружја. Како чујем кроз који дан биће га много а с господином генералом за то робље нијесам ништа зборио. Молим да ми за ово наредбу дате и како ви се ово допада. Желим што прије за ово наредбу од вас.

Билећа, 6 септембра 1878

72

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Господине војвода Машо! До данас је дошло турскије фамилија билећког кадилука 71 којијема тајин давам. У ово 71 фамилија има војника 115 а сибјана 320, у све дакле има душа које таин на билјете моје примају 435. Примљеног на нашијем стра-

жама турскога оружја које се налази у билећком магацину има и то: 84 острагуше, 14 штуца, 21 танкије пушака, 63 мале пушке, 3 сабље, 24 ножа и 7 сатура,¹⁰⁰⁾ које се оружје све налази сада у билећком магазину. Сиено у Билећи и другијем мјестима у овом кадидуку: у Билећи сам престимао сијено али га нијесам одијелио због тога што недопушта вријеме; а на друга мјеста нијесам шиљао никога да сијено престима нити допушта вријеме. Још ви не могу одговорити за цијену јечма и сијена пошто се може куповати. Није још дошао они трговац с којем сам разговарао за цијене. В. Машо! Много се чудим што ми не одговорите на мој телеграф пријеноса државног сиена из околног мјеста овђе у Билећу и јечма са Вигњишта. Ја сам мишљења ако се неће преносити из околније мјеста сиено овђе у Билећу да је боље и да се неодјељује зашто ће бити чуваније кад је уједно.

Билећа, 15 септембра 1878

73

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Господине војвода Машо! Кад је овђе дошла аустриска војска у Билећу, доходили су неки сиромаси из Фатнице, Бијеле Рудине и Билеће жалити се да им је војска аустриска учињела поару у житу и сијену и који су чули издату наредбу г. генерала Јовановића: коме војска његова учини штету тај да се обрати његовом комесару, који ће са одређеном комисијом штету престимати и исплатити. И ови су се сиромаси пријавили генераловом комесару. Комесар је сам су неколика човјека отишао овуда што је било ближе у Билећи и престимао, што је учинила војска штету и исплатио, но за у Фатницу и Бијелу Рудину немајући времена да отиде сам, будући је војска кретала у Корјениће; комесар је мене замолио да ја пошљем моје људе у Фатницу и Бијелу Рудину да виде и престимају штету коју је војска учинила. Ја сам по његовој препоруци наше људе послао у Фатницу и Бијелу Рудину који су штете престимали, које је војска аустриска учинила. И исти људи које сам шиљао да штету виде и престимају, нашли су ће је нашијех државнијех стогова војска понијела и стимали у 5 стогова по 12 товара да је било, као што је у протоколу љетошњем уписато, што чини товара 60 за које штете писао сам г. комесару како за сеоске тако и за ово државно сијено с примједбом да наше државно сијено кошта 7 фиорина товар сваки, као што су га и овђе плаћали оно што су узимали и као што сам са интендантом погодио у будуће, за које ми комесар пише, чим се врати у Требиње да ће ми одговорити.

Билећа, 16 септембра 1878

100) Сатура, врста оружја, повијени нож, оштар с једне стране.

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Данас ми стиже писмо од генерала Јовановића из Требиња да шиље сјутра један баталион аустриске војске овђе у Билећу и да шиље котарског поглавара, цивилног политическог комесара који ће овдје стојат у Билећи. Војвода Машо, још коњи бањски гоне сијено али га има још много неприкупљена. Перо Врбица¹⁰¹⁾ није дошао још овђе, а вјерујте да је штета што досад није дошао. Пошто ће овђе сјутра доћи војска аустриска, њихов комесар и кајмекам, то већ мислим да ми нећемо овђе више стојати. Ви сте ми телеграфали кад одавлен пођемо да идемо на Вигњиште. Ја сам одио и на Вигњиште нема мјеста. Добро би било да друго које мјесто одредите же ће се началство пренијети. Кад кренемо одовлен ја ћу се трудити ако икако шћену Аустријанци примати све што имамо принешеног сијена и јечма овђе, да им предам и да паре узмем, да их понесем, али пошто Перо Врбица није дошао, потреба је мени оставит једног човјека нашега који ће се старати о државном сиену и јечму. Ако Аустријанци нећену у једном све примити принуђен ћу бити за сваку сигурност оставит једно десет људи који ће стражарит около државног сиена доклен га Аустријанци приме. Дакле, војвода Машо, ако Перо Врбица не дође доклен ми кренемо, официра Петра Лалићевића који и сад држи рачун у хамбару и ш њим једног перјаника и под њихов надзор десет људи стражара около сијена државног. Ја ћу овђе стојати докле од вас наредбу недобием да пођем одовлен. Као што сам ви јавио, да сам наредио да Бањани догнају јечам с Вигњишта. Још нијесу све догнали, али се надам да ће догнати до сјутра на вече. Г. војвода Машо, кажите ми хоћу ли што зборити са Аустријанцима за ови таин, што се је издавао турском робљу билећког кадилука, или ћу протокол послати вама на Цетиње, кад ја кренем одавлен. Ја ћу дићи стражу из Цернице, Липника, Корита,¹⁰²⁾ Дивина и Гливе и стражама прекинути таин а перјанике позвати код себе. Молим за све обширно ме извијестите и што прие одговорите.

Билећа, 25 септембра 1878

101) Перо Врбица је рођак војводе Маша Врбице који је био заинтересован за лиферације аустро-угарској војсци у Билећи. За Пера Врбицу јавио је Темел телеграмом генералу Јовановићу, 16 септембра сљедеће: »Vorzeiger dieses Montenegriner Pero Vrbica ist zu Proviantierungszwecken verfügbar«, (Ратни архив у Бечу, ГА, О. В. и. Н, F. 9. Tel. N 140/1878).

102) Корита са остацима турског града, који је био важан у другој половини XIX вијека ради осигурања друма Билећа—Гацко, налазе се непосредно уз црногорску границу.

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Данас ми је дошло писмо од војводе Петра¹⁰³⁾ који ме је питас јесу ли се окупили војници херцеговачки и у исто вријеме ми наређује да кажем Херцеговцима да сјутра тј. у неђељу иду код њега у Требиње. Генерал Јовановић писао ми је да ће овије дана послати овђе један баталион војске аустринске и препоручује да се која од овије кућа турскије испразни ће ће се војници смјестити и пише генерал да ће послати његове мајсторе ради поправке овије кућа. Г. војвода Машо, барјактар Иван Милошевић прије четири дана умро је. Сијено се једнако окупља, сад га бањски коњи догоне а тако исто бањски коњи почели су јечам са Вигњишта овђе у Билећу догонити. Турско оружје послао сам на Вигњиште. До овога часа дошли су командири херцеговачки и то: Томашевић,¹⁰⁴⁾ Гузина,¹⁰⁵⁾ Вујовић,¹⁰⁶⁾ Гргуревић¹⁰⁷⁾ и Муратовић.¹⁰⁸⁾ Цео баталион довео је само Томашевић а овијема поћекоји војник доходи. Није прилика да ће се данас херцеговачки војници искупити. Сердар Саво јучер на подне дошао је овђе. Перо Врбица није још дошао овђе. Зачудо ми је што га још нема. Такође још није дошло све брашно из Грахова које је одређено. Списак од перјаника за сијено из Гацка дошао ми је и има сијена у Гацко око 600 товара. Прочуо сам да је Цафер Звиздић мушкетат.

Билећа, 23 септембра 1878

103) Војвода Петар Вукотић (1826—1903) је истакнута личност из времена ослободилачких ратова против Турске. Друговао је с војводом Мирком. Као младић именован је за војводу Катунске нахије. Истакао се у биткама на Грахову 1858 и на Вучијем Долу 1876, гдје је командовао јединицама црногорске војске. Као таст кнеза Николе имао је јак утицај на државне послове и био је један од првих кнежевих савјетника. Одиграо је нарочиту улогу у спречавању херцеговачких устаничких главара да узму учешћа у борбама с окупационом војском. У нарочитој мисији је ишао у Требиње, гдје је 5 и 6 октобра 1878 извршио репатријацију херцеговачких устаника генералу Јовановићу. Војвода Вукотић је вршио и дипломатске мисије у иностранству. Умро је на Цетињу 17 јануара 1903.

104) Томо Томашевић, командир зубачки и капетан суторинско-крушевички.

105) Бошко Гузина, командир једног невесињског батаљона у Херцеговачком устанку 1875—78. После окупације постављен је за сердара пандура, истицао се приликом регулисања аграрних односа и учествовао 1879 у такозваном пандурском »пучу« у Невесињу. Због тога је пребјегао у Црну Гору и после амнестије 1880 вратио се у родно мјесто, Фојницу. Кад је избио устанак 1882 оклијевао је да узме учешћа, али је био сумњив аустријским властима, те је затворен и држан у војничком затвору у Мостару све до завршетка устанка. Умро је за вријеме I свјетског рата.

106) Никола Вујовић, командир завођски (Билећа).

107) Никола Гргуревић (Гргур), командир гатачки, родом из Веришице.

108) Перо Муратовић, командир дабарски.

Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици — Цетиње

Стојање главара ерцеговачки на Грахово било је 154, са мном 5 перјаника и ја шести. У све главара ерцеговачки са мојиема 160. Стојање на Грахово дана 45, а до Билеће 8, у све дана 53. Поздрављам.

Грахово, 6 октобра 1878

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Јуче у четири сахата после подне стигао је овђе један баталион аустринске војске у Билећу и за овдашњег кајмекама Анто Вуковић.¹⁰⁹⁾ Дакле, војвода Машо, ја сам се разговарао с господином мајором и господином кајмекамом тј. и комесаром.

Питао их имају ли наредбе да примају наше државно сијено и жито у Билећу, оћели га примат. Они мени одговорише да немају наредбе ни зашто друго примати од нас до једног брашна, нити да га могу примати док би добили наредбу, него да они имају свога контракцију који ће им давати сијено, дрва, месо и жито, и да ови баталион није под заповијед Јовановића него под заповијед Родића пак због тога имаде с њима контракција. Али ипак они говоре да ће све наше сијено узети и шиљати у Требиње, и да ће они питати за ово наше државно жито и сијено г. Јовановића оћели га сада примати, јербо сам им доказао да бих добро рад био да свршимо за све ово овден рачун док сам ја у Билећу, а они ми рекоше да немогу док не добију наредбу, него за сваку сигурност да ће они стражарити наше сијено, док дође за њега наредба. По свему нашем разговору, ја сам писмено послао питати г. генерала Јовановића оћели издати наредбу за горје речно да од мене приме пријед него изађем из Билеће, како за сијено и жито у Билећу тако и за сијено наше у Гацко. У исто вријеме бих желио да би г. Темелј доставио г. Јовановићу односно жита и сијена да бих што приђе свршио ове рачуне и са Аустријанцима и да одавден пођем на друго ће означите мјесто да се пренесем. Казао ми је г. мајор да му је дошла депеша од г. Јовановића у којој јавља да се ја могу с мојијема људима још који дан овден задржати. Војвода Машо, случајно ако дође наредба од г. Јовановића да приме жито и сијено овден и у Гацко,

109) Анто Вуковић је био аустриски кајмакам и цивилни комесар у Билећи, касније је окружни претстојник у Мостару. Играо је видну улогу у угушивању устанка 1882.

ја ћу им све овђе предати и паре примити, а Пера Врбицу спремит у Гацко да пренесе на мјесто ђе устреба све наше сијеное и да га даје Аустријанцима, али случајно ако га сад немогну примити него мало пошље, ја ћу сијено предат под њиховом стражом. А у хамбару да пази Перо Врбица и ови официр што је до сада држао рачуне, који би остао да Перу помага, пак кад би дошло да Аустријанци примају жито и сијено, онда да Перо издава Аустријанцима. Сијена је до сада једна половина доћерата, тако ми се чини, али ћу посље боље знати, кад свршим рачун од коња који су гонили сијено. Дакле, гонили су неколико дана 160 коња рудињски а неколико дана једно 120 коња бањскије и неколико турских, дакле све до синоћ гонили, а већ су прекинули те данас не гоне. Војвода Машо, Перо је Врбица дошао у понећелник и ја сам га препоручивао код мајора и комесара и рекли су му да ће му дати контракт за леб, вино, ориз, со и папар а за друго немогу до нове године, него з другим учињен је контракт до нове године, него само за горје споменуто и то ако се за цијену погоде а мислим да ће се и погодит, зашто сам Пера здружио с једним овдашњим трговцем. Ваља им да буду заједно у свим трговинама што имадоше. Страже сам све распуштио, зашто Аустријанци говоре да нијесу нуждне. Војвода Машо, молим да ме за све добро и потанко извјестите, како ћу се владати или да ћу се пренијети из Билеће ђе наредите. Чекам што скорији одговор.

Билећа, 27 септембра 1878

78

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетинје

Господине војвода Машо! Принуђен сам Вам ниже наведено доставити. Кад је доша госп. сердар Саво Јовићевић у вријемекретања херцеговачке војске у Требиње, питао ме је г. командир Шћепан Папић оћели и он одити у Требиње. Ја сам питао сердара Сава оћели Шћепан одити. Он ми је одговорио да Шћепан неће одит нити ниједан који је из ове стране друма. Ја сам тако командиру Шћепану Папићу казао да није нужно да он иде. Шћепан се је зато наљутио и завријеме док су Херцеговци бавили се у Требињу није ктио код мене доћи, а кад су Аустријанци дошли овђе у Билећу, он је отишао те их је срио код близу Дворишта и пошто се је војска смјестила у Билећу, почео је комесар да тражи раднике да чисте пут и да се шњима погађа. Комесар је питао мене пошто ће се моћи наћи овђе радника. Ја сам му одговорио да је народ осиромашен четири годишњим ратом и није у стању о малијем надницама радити, а Шћепан Папић је казао комесару да ће му он наћи раднике по 7 гроша, јер каже,

кад су књазу радили цаба, могу ћесару по 7 гроша. Тако је било и за дрвену јапију коју су сиромаси погађали једну греду по 14 фиорина. Шћепан је дошао код комесара да ће он по 7 фионира и тако је сиромасима оштетио грдне новце. А тако исто и при уписивању завтија¹¹⁰⁾ чини некакву смутњу и неда сиромасима да се помогу, но нека га зато. Ја му се нијесам вјешт учинио, него Шћепан вечерас около 5 сахати дође у моју кућу на инад некакав и ту, дерући се и као пријетећи, каже да сам му ја оштетио што није отишао у Требиње и да му је у свачем криво учињено; да му је одро књаз цаба 900 војника и да му није стражама тајин дават и каже да ће сјутра на Цетиње да му књаз плати што је изгубио и што је потрошио, јер вели да је све за књаза изгубио и потрошио па да му књаз плати и да преда књазу грб. Ја сам Шћепана више пута опоменуо да он не збори такве ријечи и што сам ја њему више говорио, он је све више хрђаве ријечи зборио мени и нашијем наредбама, управи. Немогуће да више трпим Шћепана, а будући сам већ на земљишту аустринском, не кће викнути перјаницима да га погазе, јербо сам се бојао да ће Аустријанци што оповргнути, захтијевао сам код комесара да уклони Шћепана из Билеће, док сам ја овђе, да ме не узнемирује и казао му Шћепанову неуредност. Комесар је одма наредио Шћепану да се удаљи из Билеће и одма га је удаљио. Господине војвода Машо! Шћепан је зборио да ће сјутра тамо на Цетиње, сигурно што је изгубио и потрошио за Црну Гору да иште у Господара да му намири. Господине војвода Машо! Сам ми је комесар казао пред више људи да му се Шћепан жалио како је цаба измет¹¹¹⁾ чинио Господару и молио га да би му он ту што помогао. Господине војвода Машо! И ови ће перјаници, који се кћели уписати у завтије, сад неоће због Шћепана, зашто оће у свашто да се мијеша. Господине војвода Машо! Ето, мислим да ће Шћепан тамо па чините како знате, а вјерујте ми да је све ово истина. Ако желите овоме народу добро, ови овдашњи људи моле да се Шћепан одавлен макне. Ништа није Шћепан могао нити је умιο измишљати што би хрђавије зборио о нашој управи а то је све једнако зборио свакоме по улицама и по механама од кад је војска аустринска посјела Билећу, а сувише Шћепан говори: од Косова још није био никад зулум овђен као од како смо ми овђе дошли. Да ви је препоручен Шћепан Папић према овоме горје достављеном као што умијете.

Билећа, 28 септембра 1878

110) Аустриске војне власти задржале су извјесно вријеме турске заптије-жандарме и узимале нове.

111) Цаба измет, бесплатна служба.

Темел (Thömmel) војводи Машу Врбици — Цетиње

Gospodin podmaršal Jovanović vrlo je željan da bi se što bržje moguće stvar svršila. Dakle na svaki način najmanje na 6 ovoga mjeseca i kako smo se najposlje dogovorili u Trebinje.¹¹²⁾ Stoga

112) Аустро-угарским војним властима се журило са извођењем репатријације херцеговачких војника који су били у црногорској војсци. Тај акт извршили су војвода Петар Вукотић и потпуковник Темел. О том важном акту извјестио је Темел грофа Аандрашија, са Цетиња 19 октобра 1878. Извод из тог извјештаја доносим у цијелости због његове важности.

»Ich habe die Ehre, über die am 6 d. M. zu Trebinje stattgehabte formelle 'Vorfügung und Entwaffnung der hercegovinischen Vojska beizufügen.

Die wehrhafte Mannschaft der seit dem Sommer 1875 bis zum Ausbruche des montenegrinisch-türkischen Krieges nach Montenegro geflüchteten hercegovinischen Bevölkerung war-insoferne sie nunmehr uns zuständig- bis zuletzt in 8 Bataillone (zu 500 bis 800 Mann) eingetheilt, welche grössentheils im Verbande mit der eigentlichen montenegrinischen Vojska unter montenegrinischen Zeichen und Fahnen gefochten und an Tüchtigkeit den montenegrinischen Bataillonen wenig nachgestanden.

Diese Bataillone — die marcantesten Personificationen der hercegovinischen Insurrection- dürften nicht mit den solcher Weise entwickelten Gefühlen ihrer Gemeinschaft mit Montenegro unter die öster. ung. Autorität übertreten.

Der Übergang musste also unter Formen stattfinden, welche die Lösung der beiden, bisher so eng verbundenen hercegovinischen und montenegrinischen Parteien in rückhaltlosester Weise offenkundig zu machen geeignet sein konnten.

Am 28 September wurden die behufs besser Controlle seit 17 August zu Grahovo versammelten 150—160 hercegovinischen Chefs entlassen mit dem Befehle: die gesammte bewaffnete Mannschaft der betreffenden Bataillone bis zum 5 October zu Bilek zusammenbringen. Am 6. marschirten dieselben in militärischer Ordnung und Verfassung unter Führung des zur Beaufsichtigung der Chefs in Grahovo delegirt gewesenen Serdars Savo Jovičević, von Bilek gegen Trebinje.

Bereits am 5. war auch der zum Specialcommissär ad hoc designirte Schwiegervater des Fürsten, Vojvoda Petar Vukotić, im Divisions-Stabs-Quartier zu Trebinje eingetroffen.

Petar Vukotić war es, welcher der Vojska entgegenritt, dieselbe dem Feldmarschall-Lieutenant Jovanovich vorführte, vor demselben defilieren, dann Fahnen und Waffen strecken liess, im Angesichte der k. k. Truppen, vor den Mauern eines k. und k. festen Platzes, vor Augen einer erstaunten, eben erst bezwungenen mohamedanischen Bevölkerung.

Das Auftreten des Vojvoda war, wie bei jedem Anlasse, unbedingt ehrlich und entschieden wirksam:

Er sprach: »Es sind drei Jahre, dass wir zusammenstehen. Ihr Hercegoviner habt Euch heldenmüthig geschlagen. Wir Montenegriner sind Euch brüderlich zur Seite gestanden. Wofür habt Ihr Haus und Hof verlassen? Wofür seid Ihr in Noth und Elend ausgezogen? Wofür habt Ihr Euer Blut vergossen? Für die Freiheit! Wo gibt es ein Reich, wie Oesterreich! Wo ist mehr Freiheit? Wo leben so viele grosse und edle Völker brüderlich, unter gleichem Recht und Gesetz?.

»Ihr habt von Oesterreich sprechen gehört, allein Ihr wisst nicht, was Oesterreich ist!

uzroka moli gospodin podmaršal da bi gospodin vojvoda Petar dobro izvolio dospjeti ovdje na četvrtoga prije večera. Na tu svrhu bi došao ratni vapor „Krka“ na 3 po podne u Bar oliti Ulčinj za raspoloženje gospodina Petra. Ako bi ovaj dobro izvolio još onu istu večer odlaziti, mogao bi vapor dospjeti u Dubrovnik na 4 ure u jutru i gospodin vojvoda neposredno kolima odputovati ovamo. Molim Vas da biste imali dobrotu ovo javiti Njegovoj Svjetlosti što brže i telegrafirati meni njezin odgovor zbog ostalih naredabah. Nadamo se da ćete imati dobrotu poslati barem 150 vreća brašna u Bileću. Za ovdje biće sve u redu. Za brz odgovor. Pozdrav.

Trebinje, 1 oktobra (po novom) 10 večer 1878

80

Темел (Thömmel) војводи Машу Врбици — Цетиње

Gospodin podmaršal i ja zafaljujemo serdačno za vaše dvije depeše i pozdravljamo vas. Budući da parobrod kreće put Bara još danas a za brašno još nemam odgovora, za danas nema mogućnosti, ali nastojim na svaki način da se ovaj posa što prije ostvari.

Trebinje, 2 oktobra (po novom) 1878

81

Темел (Thömmel) војводи Машу Врбици — Цетиње

Još danas će biti ukrcana sedam stotine centnera pšeničnoga brašna u Dubrovniku na Lojd (Lloyd) vapor junu za Bar, Ulcinje. Telegrafajte mi nužno koliko centnera treba za Bar a koliko za Ulcinje?

Trebinje, 5 oktobra (po novom) 1878

»Es ist das älteste, mächtigste, ruhmvollste Reich auf Erden! Seit vielen Jahrhunderten vererben sich demselben kaiserliche, königliche und fürstliche Kronen, vom Vater auf den Sohn, und ich sage Euch, wenn ich nicht Montenegriner wäre und sein müsste, Niemand's Unterthan möchte ich lieber sein, als des grossmächtigen und allergnädigsten Kaisers und Königs Franz Joseph, Euers nunmehrigen Herrn! Seid treu und gehorsam, und Ihr werdet frei und glücklich sein!

Vojvoda Petar hat sich in dieser Angelegenheit um die Interessen der Occupation in bemerkenswerther Weise verdient gemacht.« (Ovaj izvod iz Темелова извештаја објављен је у »Das rothe Buch, 1878, N 260, Actenstücke aus den Correspondenzen des k. u k. gemeinsamen Ministeriums des Aussern über die orientalische Frage, Wien. 1878. Држ. архив у Бечу).

»Застава«, бр 167, од 24 октобра (5 новембра) 1878 донијела је извештај свог дописника из Суторине од 7/19 октобра о репатријацији херцеговачких војника са много драматичних момената који освјетљавају психолошко стање истакнутих херцеговачких првака, који су били немоћни да ситуацију поправе, али су дали израза своме нерасположењу.

Војвода Лазар Сочица¹¹³) војводи Машу Врбици — Цетиње

Извјешћам из Босне. Дошла су два посланика од Хајдар бега Ченгића са Загорја и донијели писмо у коме ми пише да аустринска војска стоји око Сарајева на три мјеста, на пријед не креће. Муктија пљевски и с њим Посављани ишћерали су из Тузланског Санцака војску аустринску а отолен се право креће Сарајеву. Кажу да су Краинци ишћерали Швабу из Краине до Бање Луке, па да су и на Бању Луку ударили и запалили је а отолен ће њадом и они к Сарајеву. Даље каже да се војска усташка прикупља на Гласинац и да су већ први избили; прикупљају се и Арнаути и Колашинци. Даље наводи, ако муктија и Крајина ш њим изиђе до Сарајева, као што су кренули, и ови ће опет с Гласинца. Биће велико поклање на Сарајеву, јер се муче на сваки начин да Сарајево запале. Он каже да судије и команданти аустрински многе људе предавнике у ропству спремају, неке опет вјешају и сијеку. Између осталог вели да су многе низаме и њине чиновнике позатварали. Каже да су им Никшићи у почетку говорили ако до овог дође да ће Црна Гора помоћ Босни и Херцеговини што најбоље може. Те стога он вели да Црна Гора узима оружје усташима ће их гођ ухвати и натраг враћа без оружја Шваби, па се много чуде за ови поступак и највише пита јели ово истина да је Господар тако наредио а даље у писму стоји, моле исти да им брзојавом молим Господара оћели га пуштит да с фамилиом и оружјем пређе преко Црне Горе у Скадар, ако му до невоље дође. Каже да се пет њинијех кућа на Загорје склонило и да му је све пропало осим живота. Зато изволите питат Њ. Свј. Господара оћели допуштит али не? Јер у писму иште брзи одговор по истим кои су га донијели. С поздравом.

Горанско, 29 августа 1878

Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици — Цетиње

У 5 часова и 3 минута примих вашу депешу и разумјех шта кажете. У предпрошлом извјештају јавили су ми посланици на-

113) Лазар Сочица, војвода пивски, рођен је 1838 у Плужинама (Пива). Од 1862 до 1868 био је Сочица један од главара који је дјеловао по упутствима са Цетиња, иако је Пива била под Турцима. Послије подјеле Пиве 1868, прешао је у Дробњаке. Истакао се у Херцеговачком устанку 1875—78 и добио чин војводе. Са кућом Ченгића одржавао је добре везе. Нарочито видну улогу играо је војвода Сочица за вријеме устанка 1882, помагао устанак и поред притиска који је вршила аустроугарска влада на Цетињу. У доба уставних борби у Црној Гори прешао је на страну опозиције кнеза Николе. Умро је 1910 на Горанском.

рочити да се муктија спрема да дочека непријатеља код Плеваља. Ја сам овако и вама јавио. За овијем одма дођоше други нарочити посланици и казаше да је муктија утекао ближе Тари на Глибаће а ово сам вам јавио. Одмах сам послао друге тамо, шиљем све да се разшиљују и новости брзо доносе и потоме сам вам и слао извјештаје и с пописима људи за које се и зборило. Одмах сам данас послао човјека с писмом, означио муктији вашу наредбу, тј. који ће с њим лично разговарати па већ не знам до сјутра вече оћели муктија бити онђе ће га колашински начелник каже или амо ближе Таре. Колико могнем дознати изнајбрже и узданије јавићу.

Горанско, 1 септембра 1878

84

Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици — Цетиње

Дошло ми је извјешће из Фоче да је аустринска војска пошла из Сарајева да пређе преко Романије у Рогатицу па је исту брат муктије пљеваљског дочекао и побио се добро али одољети није могао, но је аустринска војска прешла у Рогатицу. Устаци не приправљају се никаквијех тврђава но се све прикупљају и чекају одговор од муктије. Хајдар бег се вратио из Фоче на Загорје. Једно момче дошло сад од Невесиња које ишло тамо да види кретање аустринске војске и каже да је аустринска војска јучер пошла да узме Гацко. С поздравом.

Горанско, 2 септембра 1878

85

Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици — Цетиње

Ономадне је изашло десет баталеона на Залом аустринске војске па се осам вратило на логор код Оцака Љубовића а два остали на Залому и ту се тврде у шанце.

Поздрављам. Из манастира Пиве, преко

Горанска, 3 септембра 1878

86

Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици — Цетиње

Извјешћам из Босне. У Сарајеву и око Сарајева мирна краина. Муктија се побијо близу Рогатице и повукао се Романији.

Успјеси врло рђави. Сад се немогу одржати ниђе ни пола дана. Не тврe се нит шанчеве граде нигђе аустринска војска. Несреће за Фочу избијо је паша од Старе Србије с једнијем табором низама у Фочу. Хвата, веже и апси све оне кои су у Босну против аустринске војске ишли. Тридесет је Пљевљака и чиновника у тавницу ставио. Три пут је топом гађа кућу попа Риста код Илина Брда и у њој пет Колашинаца кои су неке коње у аустринску војску запљачкали па су се исти одупирали буљуку низама да коње недаду. Ту три уфате а један је утекао рањен и један здрав. Војска се шумадинска повукла све до старе границе а тудиен поставила стражу и то све од Саве до на Рашку, а тун је мало воиске задржала као пандуре. Ово кажу. Нек тако буде док се ред уведе паће бит сваком своје. С' поздравом.

Из манастира Пиве, преко Горанска, 4 септембра 1878.

87

Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици — Цетиње

Кад су фочански главари срели Швабу у Горажду, кажу да су дали Хаџи Авдаги Трулу медаљу златну од 50 грама злата а Хаџи Суљаги Рашидкадићу и Амди бегу Хадбеговићу (?) по мање. Пошто су дошли у Фочу послали су 200 Турака пола а пола Швабе уз Дрину до спрема Шћепан Поља, од оне стране те фатају неке Турке. Сад ти је један Турчин из Фоче добјежа, каже да ће их још до сјутра доћ 10 до 20. Ја тебе дан и ноћ све извјешће спремам а ти нама никад. Ово се од тебе нада нијесам, но сам мислио да ћеш нам што чешће телеграфати о нашим лепецием стварима.

(Без ознаке мјеста и датума)

88

Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици — Цетиње

Добих писмо од Хајдар бега Ченгића у коме одаје највишу благодарност и понизност свијетлом Господару што му је указао високу милост за будућност Хајдарбегову и све Ченгића куће. Хајдар бег каже да с муктијом војске нема 15 хиљада и да је жестоки сукоб и бој био на Добоју. Турци су у неколико пута аустриску војску нагињали и ћерали до опкопа њини. Он каже да се ту и сад бију. Жали се и ма више да лупежи ископаше тај народ. Каже да су скоро дошли неки од лупежа у Махмут бега Тахмаса, принудили га те им вечеру дао па га посјекли а

жену његову злостављали и кућу му поробили. Отоле су појавили 400 овнова, 200 су турски и 200 српски, из Чајнича, па вели да су овај плијен преко Таре прећерали. Како наводи, по свој прилици, ће бити они те сам за њих телеграфирао сенату. Пита да ли е допуштено ил' они сами по себе чине. Сад послах једнога мога чојка са његовим послаником да види за све шта се ради и шта Хајдар бег мисли.

Горанско, 8 септембра 1878

89

Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад ми дође писмо од Хајдарбеговића.¹¹⁴⁾ Он каже да је Шваба ударио у суботу у расвит на Гласинац на турску војску и турски усташи нагну Швабу те га гонио сахат. Потље стигни индат те разби усташе и пређи у Рогатицу. Он каже да се Арнаут-лук буну и устаје. Каже да је пошао Тајир бег у Сарајевско Поље кријући, да уводи војску и докажи неко Филиповићу те га увати. Држао га четири дана у тавницу, па га мало пушти. Он каже да му пишу из Сарајева Срби и Турци да се слободно врати. Он каже да е преша у Фочу и да их се ту прикупља доста онијих врховније породица и пошто се прикупе, каже, писаће ми ће ће спремити пред њих да се срету. Каже један наш посланик да је зборила Дедагиница.¹¹⁵⁾ волим се заклонит под скут средњега Црногорца него под Швабина цара, а некмоли под скут доброг књаза што му доброга срца није ни у каква цара. Он каже да ће свакојако прећ у Црну Гору. Наш посланик каже да су чули у Фочи да ће господарева војска Фочу заузети, па сви радосно чекају.

Горанско, 16 септембра 1878

90

Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад ми дође глас са Загорја да су Тајир бега Ченгића у Сарајеву објесили тако исто и Џафера Бећирова Заирепа у Метохији објесили. Па грешно било. Ибро Џаферов је именом те је гађао команданта при уласку у Метохију. Кажу да су по томе Турци испекли сина попа Николе с Гласинца и послали га ђенералу Филиповићу и рекли су, ето му ручак.

Горанско, 24 септембра 1878

114) Под Хајдарбеговићем се разумије Хајдар-бег Ченгић, син Смаил-агин.

115) Дедагиница је жена Дедаге Ченгића, сина Смаил-агина.

Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад нам дође глас да је Селим Цидић су 14 друга на Тару синоћ добјежао од аустриске војске. Ш' њима је Мустај ефендија, бивши бимбаша и кајмекам који је био у Никшићу 12 година па пред устанак на годину отишао из Никшића, с њим је и његов харем. Муктија је добјежао такође на Глибаће и пита оћели га Господар пуштат у своју границу.

Муктија каза, ако ме Господар Књаз Никола не прихвати себи скочићу у Тару а Шваби, њини свим седам краља и цара осмога нећу допанути ни знати другога за господара осим књаза Николе.

С Муктијом су и Селмановићи и сви који тако исто питају. Млого је при Тари Турака који желе у границу господареву утећи. Шваба је дошла на Ковач с војском. Одговорите за ова питања. Што кажете да су вам јавили из Требиња да је Шваба улега у Горажде и Вишеград итд. то су јавили послѣ но ја на три дана, па видите нашу депешу од 27 ов. мј. бр. 72. Што се тиче Вишеграда, ми ни данас нијесмо чули. Но смо 27 ов. мј. послали људе наше за Вишеград и доња мјеста да нам извјешће донесу, тако исто и за Ченгића и остале а и пријед сам вам јавио за исте. Кажете ми за наше извјештаје и чини вам се да није брзо, ми дан и ноћ о ономе радимо како ћемо што час пријед дознати да вам јавимо.

Горанско, 30 септембра 1878

Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици — Цетиње

Добио сам писмо од муктије из Пећи. Истина ништа не јавја о пирању (?) турске или аустринске војске. Но каже да се добро налази и да се ради о добру турском а злу Швабе. Молисе богу за здравје јунака који гоне Швабу, узда се за убудуће добром напредовању Турске. Ово вам даем на знање. Са поздравом.

(без ознаке мјеста), 17 новембра 1878

Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици — Цетиње

Сад ми дође глас да се аустринска војска повратила са Свијетлог Бора натраг преко Дрине у Горажде и да су прегазили

ћуприју у Горажду па војска сједи аустринска ту. У пут сам послао да ми чисто извјешће донесу. Чим добијем јавићу у пут. С' поздравом.

(Без ознаке мјеста), 23 новембра 1878

94

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Примио сам вашу депешу односну данка. Одма сам поручио да се сви принадлежни капетани овога началства овђен скупе да им наредбу даднем коју ће народу објаснити и да им одредим дан и мјесто где ће се скупљати сваки капетан са своим племеном један дан један а други дан други докле се изреде и док се сврши, међу којима ћу и ја бити да народу прочитам и објасним наредбу која је дата. Међутим, војвода Машо! Незнам за ова два капетана Опутне Рудине т.ј. капетана Рада Алексића¹¹⁶) и капетана Стојана Бабића,¹¹⁷) докле ће зафатити наша граница. Мени ние још добро познато, него вас молим да ме зато добро извјестите кудиен је граница и што припада нашој књажевини у ове две капетаније, јербо немогу их скупљат нити преписивати док од вас будем извјештен.

Билећа, 8 септембра 1878

95

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Господине Машо! 20 о.м. ходио сам у Бањане на Вигњиште, купио бањске главаре и домаћине, прочитао им наредбу за данак и наредио сам Видаку Попову да доћера вас јечам са Вигњишта у Билећу. Кад сам се вратио из Бањана на сред пута срио сам ваш телеграф односно јечма и сиена и све сам разумио. Од прошлога понеђељника сиено окупљамо из Билећке вале овђе у Билећу, једнако се сиено догони на 100 коња. Надам се нећемо се допуштит за сиено нити ћемо бит штетни. Трговац са којем сам говорио каже ми даће моћи овђе нама продавати оку јечма по два гроша. Оружје ћу ноћас спремити на Вигњиште, данак у Бањане и у Рудину преписо сам а у Грахово наредио сам капетану

116) Раде Алексић, ранији турски јузбаша из Рудина, истицао се у устанку 1875—78 и постао капетан Опутне Рудине.

117) Стојан Рада Бабића, ранији турски јузбаша из Рудина, учествовао је у Херцеговачком устанку 1875—78 а касније постао капетан Опутне Рудине.

Акиму Живкову да данак препише. Војвода Машо! Перо Врбица није још овђе дошао. Ми имамо много посла. Друге новости за сад немам да ви јавим.

Билећа, 21 септембра 1878

96

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

За све жито које имамо у ханбару разговарао сам се са комесаром и он је рекао даће сјутра питати г. Јовановића. Надам се да ће и жито све коликога буде примити. Такође је рекао комесар да ће питати и за тајин који смо издавали турскоме робљу хоћели га он платити, а у исто вријеме комесар је затражио од мене да му на писмено предам да сам по наредби наше владе примао робље турско и тајин му такође по наредби наше владе издавао. И у истом писму да од њега захтијевам да ми исплати жито које сам робљу у тајин издао а тако исто и за остало жито што га је у ханбару да му предложим да би га примио, које ће му писмено предати.

Билећа, 30 септембра 1878

97

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Војвода Машо, да вам у кратко јавим за Пера Врбицу како је овамо доша у Билећу и чим је овђе стигла војска аустринска, ја сам поша код комесара и котарског поглавара и говорио му за Пера и препоручеао га г. комесару да му даде контрат да даје њиховој војсци све што би им устробало. Ја сам Пера врло добро претставља комесару и много га фалио. Комесар мене одговорио да ће му на добру цијену дати леб, вино, ориз, со и папар, а месо и дрва неможе до нове године, јербо тако и контрат гласи. Сувише препоручих Пера комесару да му Перо јапију даје. Комесар рече ми, да ће му и то учинити и све друго што би му доруке дошло. Перо овђе стаде три четири дана пак рече да ће ходит натраг т.ј. дома. Ја га питах зашто ће ходити, будући да је комесар река да подаду писмено тарифе на све горе речено. Перо мене одговори да се неће примити таквије маленкости. Ја Перу рекох да нијесу такве маленкости, колико ја разумијем него доста прилична корист. Сувише нудих Пера да се прими сијена с једним трговцем. Заједно да га нама издаје колико ни узманка. Дакле Пера сам здружева с једним овдашњим врло вјештим трговцем и поштеним, да буду у све заједно тек да Перу буде лакше и ко-

ристније, да све буде њему у руке, па како немаде новаца да ћу му ја дати колико му би потреба била. Сувише говорио сам Перу, ако ми неби смо Аустријанцима предали сијено и жито да ћемо њему све предати у руке и оставит му писара и перјаника једнога. Перо се некће ничега примити, него оде. Мене је тај његов одлазак врло изненадио и ја се чудим зашто је долазио овамо кад се није ктио именовати ствари примити. По мојему мњенију, Перо је јако погријешо што није овђе остао и што се није примио горе предложени ствари. Бих желлио да ми јавите за Пера јели тамо дошао и што вам говори за његов долазак у Билећу, због што се није ктио примити и овден задржати.

(Без ознаке мјеста), 3 октобра 1878

98

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Војвода Машо! Овог часа добих рачун од Петра Лалићева да је издао за вријеме сердара Сава Јовићевића баталеонима брашна ока 3253 а посљед војницима преко Тарцила (?) и некијема тобцијама с Данилов Града ока 25, дакле свега баталеонима 3278 а издато је команданту аустринске војске на признаницу оках 9023. А издато је робљу турском брашна ока 218 а издато исто робљу турском у жито ока 4187. Данас робљу издато брашна и жита свега оках 4305, а издато стражама брашна 403, а исто стражама издато жита оках 2239. Дакле, стражама издато брашна и жита ока 2642, аустринском команданту издато на признаницу јечма оках 4924 а сада се налази у магазину готова жита јечма ока 6776, кукуруза оках 550, ражи ока 320, проса оках 2700, дакле налази се свега жита у магазин неиздатог, то јест кукуруза, ражи и проса свега оках 10.346, а имаде по народу још недонешеног жита државног около 30 товара. Ово је рачун кои ми је данас послао Петар Лалићевић. Војвода Машо! Сад да ти о сијену рачун доставим. Имаде новог доћераног кириом државног сијена товара 1459, на које ће се ћирија плаћати а одбитоје 10 по сто, што чини товара 154, дакле свега новог сиена товара 1613, које је све на кантар измјерено. А у старе 19 стогова имаде по чистини 437. Дакле старог и новог сијена имаде по чистини, по мјери свега товара 2050. Ово је вас рачун од државног сиена у Билећу. Ови је рачун донио из Билеће Сава Пејовић. Војвода Машо, Аустринци требају да плате 156 врећа у које су брашно однијели, сувише 101 врећу у које су јечам однијели. Дакле, да плате свега врећа празније 257 које нијесу уциењене. Овден је вас рачун од сијена и жита.

Вигњиште, 8 октобра 1878

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Ево вам шиљем рачун од жита, брашна и сиена што смо предали за рачун аустринске владе и што имамо још да предамо. Прво, издали смо турском робљу у Билећу 5087 ока жита а брашна 218 ока. Друго, издали смо херцеговачким војницима кад су се купили у Билећу и пошли у Требиње 5571 оку брашна, а господину мајору 9023 ока брашна. Треће, стражама 1903 оке брашна а жита 3639. Дакле, издано брашна 16.615 ока, жита 8726 ока. Четврто, господину команданту аустринском издато јечма 4924 оке. Више речено је издато, а слједеће се налази у магазин: јечма 6776 ока, кукуруза 550 ока, ражи 320 ока, проса 2700 ока. Дакле, свега у једно жита налази се у магазин 10346 ока, а има јоште од дохотка у народ које ниесмо окупили око 4000 ока. Ово је рачун од брашна и жита колико је по чисто издано, колико се налази у магазин а колико има још не скужано.

Воивода Машо! Да вам сада о сиену кажем. Кад је господин генерал Јовановић дошао с војском у Билећу послао је свог главног интенданта те је самном погодио од 3000 до 4000 товара сиена колико га ми од прилике у Гацко и Билећу имамо. Погодили смо сваки товар 7 фиорина и пошто је г. генерал Јовановић из Билеће с војском у Требиње пошао, ја сам принавалио и догонио сиено на кирију из околина у Билећу и садио све под чистом мјером у стогове 215.000 ока, тј. 2150 товара. Ово је сиено почисто мјерено и толико га има, но Аустринци хоће да га на ново мјере а то ће много времена узет и на ову кишу штета је и за њих разваљивати стогове. Сувише од овога сиена има још у околини билећкој и у Гацко преко 2000 товара. Његова Преузвишеност г. генерал Јовановић писао ми је даће све наше сиено, како у Билећу тако и у Гацко примити.

Воивода Машо! Гледаите како да се ово сиено које није премјерено престима од људи вјештије кои се неће преварит, нити нама ни Аустринцима криво учињет, па да нига плате на оне стогове ће се кои нађе по стими људи а оно у Билећу измјерено је и тако би се лако и брзо свршио конат, носе заузмите код господина Темелја или код кога ви знате да се ово на тај начин сврши. Молим немојте Стефана много задржават е' мије много потребит. Ново нема ништа.

Вигњиште, 8 октобра 1878

Началник Буко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Приликом нашега бављења у Билећу, пошто је аустроугарска влада у Билећу дошла, ц.к. цивилни комесар и котарски поглавар г. Анто Вуковић према нама показао се је уљудно и био нам на услуги. Колико је могао односно нашије рачуна које смо имали са аустроугарском владом, његово понашање за вријеме нашега бављења према нама и садањи пут Стеванов у Билећу бијо је удоста олакшан посреством г. комесара Вуковића. Господине војвода Машо! Немогу пропуштити а да ви јавим за уљудно поступање г. комесара Вуковића за које бих желијо да наша влада зафали господину комесару Вуковићу преко аустринског заступника на Цетињу, господина полковника Темеља његовој преузвишености господину генералу Јовановићу.

Вигњиште, 25 октобра 1878

Началник Буко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Долазио је данас Тодор Папић¹¹⁸⁾ и казује ми да су Аустринци издали наредбу да се купи танко оружје. Он је мене пита шта те а ја му није сам ништа одговорио, ни тако ни тако. Тодор каже да му је тамо речено да нете танко оружје купити. Сувише, Тодор каже да му се тамо нешто обећало, даће му се дати у Билећи, то јест препоручен бити од наше стране код Аустринаца, пак да му се није у Билећу ништа испунило. Ово нам по његовој собственој прочби јављам. Г. војвода Машо! Молим вас да будете тако добри да дате наредбу офицеру граховском Новици попову Булаићу да поврати из његове чете Мата Благоева којег је одвео на мјесто Петра Кешеља, зашто је био Петра набројо да иде у Бару а ја нијесам мога Петра пуштити, јер бо сам га спремио пред коњима, паје Мата платио и послао на мјесто своје, јер му од офицера није другчије могло бити. А та Мато није записат војник нити спада у број воинички у чету.

Вигњиште, 30 октобра 1878

118) Тодор Папић је рођен у Коравлици 1847. Истицао се у устанку 1875-78. Био је поуздан човјек Маша Врбице који га је слао у повјерљивим мисијама херцеговачким устанцима 1882. Учествовао је у Првом балканском рату и као барјактар батаљона погинуо је на Бардањолу код Скадра. 1912.

Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Вашу депешу примио сам јуче у путу идући од Вигњишта Грахову, будући ние више било могуће стојат на Вигњиште због неуредне куће и зато смо се прениели на Грахово. Чим сам примио вашу депешу односно брашна одма сам наредио коње бањске и рудинске да иду у Никшиће да прегоне брашно а коњима граховскием одредио да прегоне брашно из Грахова у Билећу. Но пошто у Грахово синоћ дођох, разумјех да воде нишицког поља забрањују прелазит у Нишиће и да није могуће ни накои начин брашно од вода великије из Нишића приватати, зато сам одма наредио да коњи бањски и рудински као и граховски иду у Грахово да ово брашно из Грахова прегоне у Билећу, док би се утолико пут у Нишиће отворио. Молим да бисте питали г. началника Јевта можели се приватати брашно из Никшића и да се зато споразумијемо. Г. воивода Машо! Желим наредбу од вас, ако Аустријанци затраже сиено од нас што ћемо чинит. Капетан Стеван дошао је из Гацка овог мјесеца и пошто ние био тамошњи командант добио наредбу да прима наше државно сиено, он је мене јавио и ја сам му наредио да не чека дуго у Метохију него да се упути и дође овамо. Стеван је остао са командантом од споразумјења. Командант је питао генерала Јовановића, па чим од њега дође наредба или какво решење команданту даће одма јавит писмено што буде дошло нама у Грахово. Г. воивода Машо! Телеграфска линија од Цетиња Грахову покварена је и не може да се ради. Неки путници кажу да су дирекци успут многи попадали, зато би добро било да наредите да се линија што приђе уреди. Молим да ме извјестите пошто се с Јевтом споразумијете ако буде могуће прећи кудие у Никшиће с коњима, кудие бисмо коње шиљали. За цијену молим ве расположите колико ће се плаћати на сваки товар брашна, а што се нас тиче трудићемо се што можемо на наифинији начин и економично и да буде народ што задовољнији. Млого ће нам тешко бит ако Аустријанци сад затраже од нас сиена а пошто су већ коњи за ово брашно употребјени, не знам што ћемо и како ћемо им за сиено одговорити. Молим да ме за ово што прије извјестите зашто нећемо ништа Аустријанцима одговарат док од вас наредбу добијемо. С дубоким поштовањем.

Грахово, 11 новембра 1878

Началник Буко Пејовић војводи Машу Врбици — Цетиње

Немојте замјерити што ви нијесам пријед одговорио. Нијесам мога будући овог тренутка стиже из Билеће капетан Аким Дакковић и донесе новце и за јечам т.ј. за 11653 оке јечма по 25 новчића чини фиорина у банке 2913 које је у готово донио а рачун од другог жита остао. Нијесу хћели Аустринци платити по 25 новчића него оставили док се аустринска влада не споразумије са нашом високом владом о цијени кукуруза, ражи и проса. А другим брзојавом јавићу ви односно брашна. С поштовањем.

(Без ознаке мјеста), 12 децембра 1878

Началник Буко Пејовић војводи Машу Врбици¹¹⁹⁾ — Цетиње

Добио сам писмо из Требиња од Луке Петковића и Тома Томашевића у које јављају да их заставља аустринска влада да предаду грбове црногорске. Питају шта те да раде. Њихову жељу саопштајем вам.

(Без ознаке мјеста), 12 децембра 1878

Стеван Зимоњић војводи Машу Врбици — Цетиње

Високопоштовани господине војвода!

Приликом мојега бављења у Метохији, поп Богдан ми је казао кад је бијо у Мостару, даму је Јовановић зборијо да по

119) Војвода Машо Врбица (1833—1898) рођен је на Његушима. Основну школу свршио је на Цетињу, а касније артилериску школу у Петрограду. Учествовао је у рату »Омер-пашине године« (1852) и показао се храбар! По повратку из Русије постао је његушки капетан и остао је на тој дужности до 1863. Вршио је разне службе: био је ађутант кнеза Николе, управљао државним финансијама, командовао црногорском артилеријом 1862. Постао је сенатор и радио је на организовању Херцеговачког устанка 1875—78. Године 1876 као делегат Црне Горе организовао је у Србији такозвани »Летећи добровољачки хор«. Вратио се у Црну Гору 1877 и постављен је за министра унутрашњих дјела. Командовао је артилеријом при опсади Никшића, Вара и Улциња. Улога војводе Маша Врбице је била нарочито важна за вријеме окупације Херцеговине 1878 и устанка 1882. Тада је показао еластичност државника коју је диктирао међународни положај Црне Горе. Крајем 1882 смијењен је с положаја. Врбица је био под јаким утицајем барона Темела а касније министра Калаја, те је емигрирао и умро у Вањој Луци 1898.

сваки начин скине грб Господарев а да ће му он други набавити из Беча. Поп му је одговорио, кад добави та из Беча па који му се учини бољи онога ће узети. Мене је питао поп Богдан што ће одговорити за грб, зашто вели дага никад скинути неће, па ако ће га изгнати из Метохије. Ја сам му одговорио овако: пошто се престане судити по турскоме закону у Херцеговини и Босни и пошто видиш да је подпуни мир у Јевропи, онда ће мо сѐ разговарати за грб.

Командант је говорио Николи Гргуру и онијема Фочанима који су већ уписати у пандуре а који имају грбове, да скину грбове. Они су одговорили: кад поп Богдан скине грб, онда ћемо и ми.

Припремио му командант бијаше за оружје преко Друшаца и бијаше му дошло писмо од Јовановића да се командант жалио, да гатачки кајмекам неће да скупи оружје. Поп Богдан одговорио је команданту овако: »Господине! Да ми гледамо да се овоме народу даје тајин, да народ немре од глади, а за оружје је лако. Ето кад наљезе комисија па што ти остане у границу то је готово, а дотле ти гарантујем да ти то оружје неће никаквога нереда направити. Боље је да смо мирни, но сад да рашћерамо ове чобане по планини и да начинимо неред од доброг реда«. Ја сам му ови одговор одобрио. За вријеме мога бављења у Метохији дође им налог да одма изберу по једнога човјека од ага и чивчија за у комисију. Срби Гачани изабраше Тома Вукомановића¹²⁰⁾ а Турци Мула-Ага Тановића и попу дође наредба да засједава у тој комисији. Мене су поп Богдан, Томо Вукомановић, Никола Гргур, поп Периша и Станко Слијепчевић замолили да им направим једну копију за писмо, да га поднесу комисији на одговор испред народа и ја сам направио ову копију коју су они преписали и код себе оставили преписато писмо, да га комисији предаду, кад буде решитељни одговор односно погодбе ага и чивчија за баштине.

Та копија је ово.

Велецијењеном ц.к. цивилном комесару и члану комисије за кадилук гатачки, господин Шпиру Јовановићу у мјесто!

Његовом Величанству цару Аустрије познате су борбе, немири и крвопролијевање између потурченије Срба назватије ага и бегова и кршћеније Срба од толико стотина година.

Њихово Величанство Султан, свагда преко својије валија, мутесарифа, муктија и кадија изјављиваше да је устав Турске Царевине једнак за народ цијеле те царевине па које бијо вјероизповиједи; док међу тим потурчени Срби назвати аге и бегови нијесу кћели послушати нити признати оно што цареви изговараше.

120) Томо Вукомановић је рођен у Јасенику код Гацка. Учествовао је у Херцеговачком устанку (1875—78) као официр, а послје окупације био је повјереник кметова гатачког среза при покушају регулисања аграрних односа. Бранио је интересе кметова.

Цијелој Јевропи познато је да Султани до године 1851 нијесу били правовластни Босне и Херцеговине, док је строга војска под повјереништвом Омер-паше Босну и Херцеговину запосједнула; но ни тада царско-отоманска влада није била слободног духа омразити се зулумима ага и бегова босанско-херцеговачкије те стога је у царевини једнако немир, борба, крвопролијевање, пребјегавање, нерад, једном ријечи упропашћење народње.

Хришћани у посљедњем устанку поуздаше се да ће већ доћи до мира и слободе, а нарочито народа хришћанског узданица би улазак ц.к. војске у ове узрујане и унесрећене покраине.

Данашња одредба комисије са задатком да се хришћани подпишу агама опет за чивчије јако је ови народ ожалостила и на одговор овој комисији хришћани овога кадилука очитују да се подписати агама за чивчије немогу, будући да је баштина коју аге имају хришћанска а изотимата страшнијем насиљем и која је баштина агама по стопута већ претплаћена.

Ови народ узда се да влада велемоћног цара Аустрије биће у стању распоредити баштине и на аге и на чивчије па да обоји живе а да ниједни робују, а за ово, баштине има за подпуну неопходност.

Не учини ли то влада његовог Величанства цара Аустрије, него почнели присиљавати хришћане да се агама за чивчије подпишу, онда хришћани осташе у првобитном робовању ага и бегова, које се не може па не може подносити.

По жељи народа хришћанског кадилука гатачког, повјереник Томо Вукомановић.

Новембра 1878 у Метохији.

Датум рекох да ставе они дан кад ово писмо предаду а мени да јави поп који је дан стављен на писмо.

Ово сам учинио и бојим се од вас али вјерујте ми да је то учињено у највишој тајности и неће знати да је то мој састав, а чини ми се да ни у чем нијесам обвезао народ у овом писму. Противу владе турске нијесам писао зато што сам се бојао да суд који ово буде решавао неуфати што с правничког гледишта и с овијем писмом сам стијо доказати да агалук није бијо законом потврђен, више нијесам ништа радијо шњима. Несмијем се упустити да што неразумију а биж још доста а за највише несмијем јербо сам слуга Господарев.

Ово сам учинио и вама јављам дркћући.

8 новембра 1878 год.
у Грахову

Ваш покорни
Стеван Зимоњић

Алекса Марић војводи Машу Врбици — Цетиње

Допис из Биелога Поља 10 текућег писат којега ви јављам. Данас се разни гласови по овом крају разносе, по најпоузданије ово вам данас достављам. Мутесариф сјенички и војнички Муктаф-паша и још други били су у Таслицу, и да су аустринском командару јавили да слободно могу напред ићи, но телеграфција ондашњи докаже ондашњим Турцима и против паше подигне се буна. Но почем паша дозна које његов посао одкрио, уапси телеграфиста а седам од бунтовника спреми повезане за Цариград. Они четири бошњачка табора која су из Ћели-бола пуштани били, опет оће да и' у табор покупе доказујући да су при разпуштању њиовом погрешили били јер они ниесу под Босну но под Румелију.

Муфтија нешто мути по Вранану и по Калићима. Још и то се потврђује да је у Чајниче сада на искупу сијесет баталиона аустриске војске. Из овог мјеста још џебана одвожена није. Новије слѣдоваће.

Допис од Аишин-аге Љуце из Бјелога Поља 10 текућег писат да је дошао им телеграф из Цариграда, ако би аустринска војска корачила напријед да се слободно побију.

Г. војводе покорни слуга

14 децембра 1878

Алекса Марић

IV

РЕГИСТАР
географских имена

- Албанија, 14, 17, 40, 75
 Амстердам, 55
 Анатолија, 40
 Антверпен, 55
 Аржано, 24
 Аркашон, 11
 Арсланагића Мост (Мост), 67, 70
 Аустрија, 6, 11, 13, 15, 17, 34, 47,
 61, 69, 75, 89, 110, 111
- Бабина Гора, 101
 Бакрачуша, 82
 Бања Лука, 28, 92, 98, 100, 101, 122,
 133
 Бањани, 63, 82, 87, 127
 Вар, 13, 121, 133
 Бардањол, 131
 Берлин, 14
 Берушица, 116
 Беч, 10, 13, 108, 134
 Бијела, 50
 Бијело Поље (код Мостара), 51
 Бијело Поље, 136
 Бијела Рудина, 108, 114
 Билаловац, 44
 Билећа, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 21,
 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
 71, 73, 74, 82, 83, 84, 85, 86, 87,
 88, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98,
 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107,
 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114,
 115, 116, 117, 118, 119, 127, 128,
 129, 130, 131, 132, 133
 Билибриг, 8, 24, 25, 47
 Бињежево, 48
 Бишина, 82, 83, 88, 89, 90
 Благај, 19, 32, 53, 56, 82
 Блажуј, 45, 48, 92
 Бока, 12
 Ворасица, 49
 Ворач, 91
- Борци, 8, 50
 Босна, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 19, 24, 25,
 26, 27, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38,
 39, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 55, 58, 63,
 66, 67, 68, 80, 90, 98, 99, 100, 105,
 122, 123, 124, 134, 136
 Босна (ријека), 31, 45, 46
 Брадина, 49, 50
 Еријешће, 46
 Брод, 47
 Бротњо, 8, 56
 Буковица, 32, 44
 Буна, 32, 53, 56, 89
 Бусовача, 36, 43, 44
 Бутмир, 46
- Вареш, 36
 Варошлук, 10, 50
 Васојевини, 73
 Вележ, 52, 56
 Велика Врата, 29
 Видово Поље, 82
 Видуш, 87
 Видушко Поље (Видово Поље), 82
 Вигњиште, 12, 63, 91, 114, 115, 116,
 127, 129, 130, 131, 132
 Виленица, 31, 32
 Вишеград, 126
 Влашић, 31, 32, 35
 Врабач, 49
 Врањани, 136
 Враница, 30, 43
 Врањска, 80
 Врбас, 29, 30, 31
 Врм, 65
 Вучији До, 82
- Гацко, 13, 14, 18, 53, 63, 67, 68, 69,
 74, 94, 95, 96, 100, 103, 108, 109,
 111, 113, 115, 116, 118, 123, 130,
 132

- Гламоч, 28
 Гласнац, 67, 100, 122, 125
 Глибаће, 126
 Главатичево, 50
 Глива, 62, 64, 67, 70, 71, 96, 108, 115
 Глуха Смоква, 63, 67
 Горанско, 12, 20, 122, 123, 124, 125, 126
 Граборац, 24
 Градац, 61
 Граднићи, 57
 Грахво, 12, 16, 17, 20, 25, 61, 65, 68, 70, 72, 73, 74, 76, 78, 79, 86, 87, 95, 97, 102, 109, 116, 117, 127, 132, 135
 Гранчарево, 79
 Графендорф, 10
 Грачаница, 92
 Голија, 25
 Горажде, 124, 126, 127
 Горница (код Требиња), 21, 47, 72, 112
 Гржавци, 64
- Дабар, 19, 65, 88, 94, 95, 105
 Далмација, 7, 11, 39, 42, 45, 52, 55, 57
 Даниловград, 129
 Двориште, 70, 107
 Дивин, 18, 62, 65, 85, 94, 103, 104, 108, 109, 115
 Добој, 124
 Долац, 33
 Домановићи, 82, 83, 84, 86
 Дрежница, 27, 49
 Дријен, 63
 Дрина, 13, 101, 124
 Дрсбњаци, 122
 Друшци, 134
 Дуб, 12
 Дубак, 70
 Дубраве, 82, 84, 85, 86, 88, 89
 Дубровник, 21, 52, 61, 62, 63, 67, 121
 Дувно, 27, 53, 57
 Дугопоље, 44
 Дужи, 67
- Ердељ, 37
- Жегуља, 80, 81, 98, 90
 Железница, 46
 Жепче, 92
 Жупа, 50
- Задар, 10, 11, 57
 Загорје, 91, 92, 99, 100, 122, 123, 125
 Залом, 123
 Заушје, 91, 99
 Зеница, 36
 Зијевањ, 83
- Зијемље, 51
 Зворник, 39, 42, 43, 47
 Златоморје, 102
 Зујевина, 45, 48, 50
 Зупци, 12, 65, 112
- Иван, 8, 44, 45, 48, 49
 Игман, 46
 Изгори, 93
 Илино Брдо, 112, 124
 Илиџа, 46
 Имотско, 8, 57
- Јајце, 35, 100
 Јаовци, 44
 Јасен, 21, 112
 Јасеница, 56
 Јасеник, 134
- Калина, 30
 Калићи, 136
 Камешница, 24
 Капић, 96
 Караула, 31, 92
 Карловац, 90
 Касаба (Невесиње), 63, 66, 90, 113
 Кина, 55
 Кисељак, 8, 44, 45, 90
 Клис, 39, 42
 Клобук (у Корјенићима), 12, 17, 18, 65, 68, 69, 72, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 101, 108, 109
 Кључ (у Жерцеговци), 12, 69
 Книн, 28
 Коласица, 48
 Колашин, 13, 92, 100
 Коњиц, 8, 49, 51, 53
 Кораблица, 71, 131
 Крпита, 115
 Корјенићи, 12, 20, 64, 65, 69, 71, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 85, 93, 96, 101, 108, 110, 112, 114
 Кравница, 96, 98, 122
 Крешево, 34
 Козица, 44
 Космач, 79
 Ковачи, 126
 Корча, 48, 49
 Костајница, 47
 Крстац, 16
 Крузица, 43
 Купрес, 28, 29, 30, 31
- Лахор, 44
 Лашва, 31, 32, 43, 44
 Лепеница, 44, 45, 48
 Ливно, 8, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 47, 50
 Липета, 8, 50
 Липник, 12, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 89, 115
 Лисин, 48

Лужани, 46
 Лукова, 44
 Љубиње, 53, 81, 83, 104, 110
 Љубомир, 74
 Љубуша, 28
 Љубушки, 8, 49, 50, 53, 56, 57

Маглај, 92
 Макарска, 11
 Малиновац, 24
 Маловац, 27, 28
 Маловац Доњи, 29
 Метеризи, 73
 Метковић, 27, 82, 94
 Метохија (Гацко), 63, 67, 74, 90, 91, 93, 95, 96, 99, 100, 125, 132, 133, 134, 135
 Миљацка, 46, 47
 Монастир (Битољ), 40
 Морача, 13, 73
 Мостар, 6, 7, 8, 13, 27, 45, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 61, 62, 65, 66, 68, 80, 82, 83, 87, 95, 96, 109, 110, 117
 Мостарско Блато, 56

Невесиње, 13, 19, 53, 63, 80, 82, 88, 94, 95, 96, 100, 112, 116, 123
 Неретва, 27, 49, 50, 52, 56, 82
 Нецвијеће, 71
 Никшић, 12, 13, 18, 20, 53, 63, 64, 65, 66, 68, 71, 72, 76, 77, 78, 86, 87, 90, 91, 92, 95, 102, 122, 126, 132, 133
 Нудс, 18, 61

Оборачка Ријека, 31
 Одеса, 61
 Опутна Рудина, 127
 Ораховац, 102
 Орашје, 34
 Острог, 81
 Остро Брдо, 73
 Оцак (Невесиње), 123

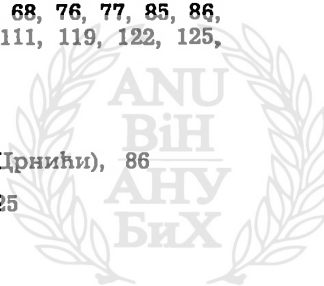
Пазарић, 48
 Паклена, 49
 Паоци, 56, 57
 Париз, 11
 Пашића Хан, 88
 Пећ, 126
 Пива, 63, 73, 122
 Пилатовци, 82
 Пјешивац, 16, 83, 84
 Плазалица, 28, 29
 Плана, 12, 65
 Плоча, 45, 102
 Плужине, 122
 Пљевље (Таслица), 54, 90, 101, 123, 136
 Подпорим, 50
 Подриње, 19

Попово Поље, 94
 Порим, 49, 51
 Посавина, 39, 90
 Почитељ, 56
 Предоље, 80, 88, 90
 Преслица, 49
 Пријевор, 63, 70
 Пријеполје, 53
 Пролог, 24, 25, 26
 Прусац (Акхисар), 29, 30
 Прусачка Ријека, 30

Радаљ, 35
 Радобоља, 52
 Радован Ждријело, 63
 Радуша, 28
 Равни, 49
 Раковица, 45
 Рашка, 124
 Ргуд, 86
 Ријека (Требишњица), 70
 Рисан, 61, 68
 Рисовача, 84
 Ровци, 73
 Рогатица, 67, 123, 125
 Романија, 100, 101, 123
 Рудина, 127
 Румелија, 40, 136
 Русија, 13, 61

Сава, 39, 124
 Самобор, 96
 Санцак (Новопазарски), 85
 Сарајево, 8, 15, 16, 18, 19, 20, 32, 36, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 53, 61, 62, 65, 66, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 104, 110, 111, 113, 122, 123
 Сарајевско Поље, 125
 Сињ, 8, 24, 28
 Сирија, 40
 Свијетли Бор, 126
 Скадар, 13, 122, 131
 Скопље (Д. Вакуф), 8, 28, 30, 31, 43, 50
 Слато, 113
 Слипчић, 56
 Сомина, 71
 Сопиље, 85
 Сплит, 8, 11, 13, 42, 47
 Служ, 13
 Стара Србија, 124
 Столац, 15, 18, 19, 20, 53, 62, 65, 66, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 94, 95, 96, 104, 110, 111, 113
 Стрмица, 24
 Студени Поток, 113
 Сутјеска, 34
 Суторина, 13, 21, 121
 Сушица, 65

Тара, 123, 126
 Гарчин, 45, 48, 49
 Тионица, 27
 Травињак, 30
 Травник, 6, 7, 8, 9, 10, 27, 28, 30,
 31, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 43,
 44, 45, 47, 48, 49, 50, 90, 92, 98,
 100
 Требевић, 46
 Требиње, 12, 13, 15, 17, 18, 20, 21,
 53, 54, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 81, 82, 84,
 89, 90, 91, 93, 94, 99, 101, 104, 108,
 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115,
 116, 118, 119, 120, 121, 126, 130,
 133
 Требињска Шума, 67
 Требиово, 64, 104
 Требишњица, (Ријека), 67, 112
 Трново, 98, 99, 100
 Троглав, 24
 Трст, 11, 47
 Трусина, 80
 Тузла, 13
 Турска, 13
 Ђели Бол, 136
 Угарска, 37
 Улцињ, 13, 120, 133
 Фатница, 103, 104, 113, 114
 Фојница (ријека), 34, 40
 Фојница (код Гацка), 116
 Фоча, 13, 53, 67, 74, 92, 96, 100, 101,
 123, 124, 125
 Хан Кула, 50, 51
 Халеп, 40
 Хацићи, 48, 50
 Херцеговни, 68
 Херцеговина, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15,
 16, 17, 18, 21, 22, 25, 27, 28, 35,
 38, 42, 44, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 55,
 56, 57, 58, 67, 75, 98, 99, 102, 104,
 109, 122, 134
 Храсно, 89
 Хрватска, 39, 90
 Хум, 25
 Хум (Жумац), 44, 74
 Цавелин, 24
 Цазин, 90
 Цариград, 40, 43, 45, 47, 54, 90, 136
 Церница, 16, 69, 115
 Цетина, 25
 Цетиње, 12, 16, 20, 28, 61, 62, 63,
 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73,
 74, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94,
 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
 103, 104, 105, 107, 108, 110, 111,
 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125,
 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133,
 136
 Црна Гора, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18,
 20, 51, 61, 62, 65, 68, 76, 77, 85, 86,
 90, 97, 103, 110, 111, 119, 122, 125,
 133
 Црнагора (пл.), 50
 Црни Врх, 46
 Црни Кук, 22
 Црничко Поље (Црнићи), 86
 Чајниче, 53, 63, 125
 Чепелица, 112
 Шатор, 24, 25
 Штајерска, 10
 Шума (Требињска), 17
 Шумеће, 32
 Шујица, 26, 28, 50
 Шуљага, 28, 29

РЕГИСТАР

ЛИЧНИХ ИМЕНА

- Акшамовић Смајо, 89
Алексић Божо, црногорски бар-
јактар, 103
Алексић Раде, капетан Опутне
Рудине, 127
Андраши Јулије, 16, 17, 80, 81, 84,
120
Атанацковић др Димитрије, конзул,
6, 11, 37, 52, 54
- Бабић Мустафа-паша, звани Хр-
њо, 42, 47, 48
Бабић Стојан, капетан Опутне Ру-
дине, 127
Баришић Р., босански бискуп, 33,
34
Баћевић Максим, војвода Вања-
на, 63
- Бјелица Ристо, 84
Брачевић (Брачковић) Алија, 90
Булајић попов Новица, 131
Брстина Миха, један од команди-
ра чета дон Ивана Мусића, 93
- Васиљ Васиљевић Атанасије, прет-
ставник славенофилских коми-
тета у Црној Гори, 15
Веџихи Мехмед-паша, босански
везир, 43
Врбица Машо, војвода и министар
унутрашњих дјела Црне Горе,
12, 17, 18, 19, 20, 21, 61, 62, 63, 66,
67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76,
77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87,
88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97,
98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 122, 123,
124, 125, 126, 127, 128, 129, 130,
131, 132, 133
Врбица Перо, 115, 118, 128
- Врчевић Вук, вицеконзул у Тре-
бињу, 15, 17, 61, 76, 84, 102, 107,
109
Вујовић Глигор, 112
Вујовић Никола, командир завођ-
ски, 116
Вукаловић Лука, 61, 68
Вукомановић Томо, 134, 135
Вукотић Петар, војвода 16, 17, 21,
22, 116, 120, 121
Вуковић Анто, кајмакам и коме-
сар у Вилећи, 117, 131
- Гргур Никола, командир гатачки,
67, 116, 134
Гузина Бошко, командир неве-
сињски, 22, 116
- Даковић Аким Живков, грахов-
ски капетан, 72, 128, 133
Даковић Анто, војвода граховски,
61
Даковић Јаков, војвода граховски,
61
Даковић Мидор, 66, 76
Даниш ефендија, турски конзул у
Дубровнику, 62
Дауд-паша, босански везир, 49
Дервиш-паша, босански везир, 83
Драга Халил, 101
- Ерко Рихард, секретар Далматин-
ског намјесништва и тумач тур-
ског језика, 7, 8, 9, 10, 11, 51, 57
- Звиздић Џафер, 74, 96, 97, 125
Зимоњић Богдан, војвода гатачки,
19, 68, 96, 97, 100, 101, 107, 108,
111, 134
Зимоњић Стеван, 97, 107, 108, 110,
131, 133, 135

Зиројевић Јован, алајбарјактар
 херцеговачке војске, 22
 Инсаги, аустриски врховни канцелар, 7
 Јовановић барон Стеван, генерал,
 20, 21, 69, 73, 79, 102, 103, 104,
 106, 108, 110, 111, 112, 116, 117,
 120, 128, 130, 131, 132, 133, 134
 Јовићевић Саво, сердар, 17, 18, 21,
 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79,
 101, 102, 109, 118, 129
 Капетановић Сулејман-бег, љубуш-
 ски капетан, 57
 Кеџмановић Илија, 34
 Кешел Петар, 131
 Кибек, претсједник Дворске ко-
 море, 52
 Клиамил-паша, босански везир, 10,
 11, 32, 33, 37
 Кнез Данило, 73
 Кнез Никола, 13, 14, 16, 18, 20, 65,
 75, 84, 86, 109, 111, 126
 Ковачевић Јован, граховски капетан,
 61, 81
 Ковачевић Никола Андријин, гра-
 ховски капетан, 17, 18, 65, 74, 75,
 87, 94
 Комар Ђуро, 94
 Копривица попов Видак, 87, 91,
 127
 Крешевљаковић Хамдија, 26, 51,
 52, 58, 99
 Кујов Халил, 92
 Кукица-Томашевић Мишо, 17, 102
 Кучинар Симо, 93
 Лалићевић Петар, 129
 Лубурић Андрија, 107
 Љепава Јово, 16
 Љуца Аишин-ага, 136
 Мазалић Ђоко, 35
 Марић Алекса, 35
 Матановић Перо, сердар, 18, 21, 80,
 81, 82, 116
 Метерних, 8
 Милићевић Глигор, 74
 Милошевић Иван, барјактар, 83,
 94, 95, 116
 Митесер П. Јосиф, конзул, 9
 Мујачић Алија, 101
 Мусић дон Иван, војвода, 17, 84,
 89, 94, 102, 109
 Мушовићи, капетанска породица
 у Никшићу, 64, 68, 95
 Надеждин Јово, 93
 Нађ (Нагу), генерал, 79
 Николајевић Димитрије, 26
 Николић Милетин Јевто, начел-
 ник Никшића, 97, 102

Нишић Мола Пашо, 91, 92
 Осмовић Селим, 91
 Павић Шћепан, 15
 Папић Тодор, барјактар, 131
 Папић Шћепан, командир билећ-
 ко-рудински, 87, 118, 119
 Пејовић Вуко, црногорски окру-
 жни начелник у Вилећи, 17, 18,
 19, 20, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
 69, 70, 71, 74, 75, 82, 83, 84, 85,
 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103,
 104, 105, 106, 108, 110, 111, 112,
 113, 114, 115, 116, 117, 118, 127,
 128, 130, 131, 132, 133
 Пејовић Сава, 129
 Пеков Никола, кабадахија, 104
 Перовић Серафим, 67
 Перовић-Тунгуз Данило, 16, 22
 Петковић Лука, 16, 133
 Петровић Блажо, 21, 22
 Поздерац Ахмед-бег, 90, 92, 101
 Радаковић Јефтаи, 48
 Радуловић Леонтије, архимандрит,
 67
 Рашидагић Хаџи-Суљага, 89
 Ресулбеговић Адем-бег, 89
 Ресулбегсвић Хасан-бег, муселим
 требињски, 54
 Ризванбеговић Али-паша, херце-
 говачки везир (1832—1851), 49,
 53, 54, 78, 82
 Ризванбеговић Зулфикар, 42, 53
 Ризванбеговић Ибрахим-бег, 86
 Ризванбеговић Мустај-бег, 53, 84,
 86, 89
 Ризванбеговић Ризван-бег, 53
 Ризванбеговић Хамзи-бег, 16, 83,
 89
 Салковићи, корјеничко братство,
 101
 Сауервалд, 13, 16
 Секулић, мајор, 108
 Селмановићи, 126
 Селмановић Смаил-бег, 101
 Симбшен, конзул, 6
 Скарић Владислав, 99
 Слијепчевић Станко, 134
 Сочица Лазар, пивски војвода, 20,
 85, 122, 123, 124, 125, 126
 Стијачић Стојан (Стајо), капетан,
 79
 Тановић Мулаго, 96, 134
 Тахмас Махмут-бег, 124
 Темел Густав, п. пуковник, 13, 16,
 17, 19, 20, 75, 81, 103, 104, 105,
 106, 109, 110, 116, 120, 121
 Томашевић Томо, командир зубач-
 ки, 102, 116, 133
 Трхуљ (Труло) Авдага, 124

Тузлић Махмут-паша, 39
Турски, далматински намјесник,
37
Ђирић Ђорђе, 16
Феризовић Хусеин, 65
Фетахагић Хаџали-ефендија, 18,
68, 76, 77, 78, 84
Фидахић Махмут-паша, 39
Филиповић Јосип, генерал, 19, 92,
125
Филипов Вуко, 21
Фирдус Ибрахим-бег, 26
Форта Салко, 85, 88, 89, 90
Франц др Франц, љекар травнич-
ког везира, 7, 36
Хаџалићи, никшићко братство, 68
Хаџи-Јакуб-бег, 43
Хаџам Хасан, 26
Хаџи Лојо, 90, 99
Хардег, претсједник Дворског рат-
ног вијећа, 7
Хафиз-ефендија, брат пљеваљског
муфтије, 101
Хафиз-паша, 92
Ченгић Али-бег, 99
Ченгић Дедага, син Смаилагин,
65, 67

Ченгић Смаил-ага, 63
Ченгић Тахир-бег, 99, 125
Ченгић Хајдар-бег, син Смаил-
агин, 85, 89, 90, 92, 96, 101, 122,
124, 125
Чоловић Вукан, 100
Џелаледин-паша, босански везир
6
Џидић Селим, 126
Џомбета Јован, 15, 16
Шаговновић Обрен, 112
Шаиновић Ибрахим, 91
Шаканбет Хаџија, 91
Шарић Смаилага, 16, 83, 84, 86, 88,
90, 91
Шарић Халил, 89
Шемсекадић, пљеваљски муфтија,
90, 101, 123, 126
Шерифовић Фазли-паша, 37, 42,
46
Шеховић Зуков Адем, 68, 80, 81,
89
Шеховић Зуков Муса, 84
Шеховић Мрвовић Омер, 17, 18,
65, 66, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 80, 81,
83, 85, 90, 102, 104
Шеховић Шатара Фејзага, 93

САДРЖАЈ

	Страна
I Увод	5—23
II Die Relation über Verhältnisse Bosniens und der Herzegowina in mehrfachen Beziehung.	24—58
III Црна Гора према окупацији Босне и Херцеговине 1878 године (Документи)	59—136
1) Грахово, 14 јула 1878. Капетан Јован Ковачевић војводи Машу Врбици о састанку с Корјенићима у Нудолу.	61
2) Билећа 25 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о приликама у Требињу и Љубињу.	62
3) Билећа, 25 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о покушају неких Требињаца, муслимана и хришћана, да преговарају о уласку аустро-угарске војске у Требиње, о намјери Корјенића да нападну аустро-угарску војску на друму између Дубровника и Требиња; о пљеваљском муфтији.	62—53
4) Вилећа, 26 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о стању у Требињу и о враћању муслиманских избјеглица у Билећу. Зараза на говедима која долазе из Босне.	63—5
5) Билећа, 26 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о уласку аустро-угарске војске у Требиње.	64
6) Вилећа, 27 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о бјежању муслиманског становништва из Требиња у Зупце и Корјениће.	64—55
7) Вилећа, 29 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици. Доставља писмо Омера Шеховића Николи Андрину на Грахово. Извјештај о намјерама аустро-угарске војске и враћању никшићких избјеглица. Тражи наредбу.	65—56
8) Билећа, 28 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о гласовима да се никшићке избјеглице желе да поврате у Црну Гору. Омеру Шеховићу поручују аустро-угарске власти да се преда, тражи савјет од Црне Горе.	66
9) Билећа, 30 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о приликама у Требињу и Гацку.	67
10) Цетиње, 31 августа 1878. Војвода Машо Врбица началнику Вуку Пејовићу наредба. Да позове војводу Богдана Зимоњића и да му саопшти жељу кнеза Николе да се прими положаја кајмекама у Гацку. Инструкција за преговоре с Омером Шеховићем о предаји Клобука Црној Гори.	68—69
11) Грахово, 31 августа 1878. Сердар Јовићевић војводи Машу Врбици о разговору с Омером Шеховићем.	69—70

- 12) Билећа, 3 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о сукобу између Корјенића и аустро-угарске војске у близини Арсланагића Моста. 7
- 13) Билећа, 4 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о аустро-угарским губицима у борби око Требиња. 7
- 14) Билећа, 5 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о аустро-угарским губицима око Требиња. Покушај генерала Јовановића да Шћепана Папића постави за командира војске у Вилећи коју би сачињавали аустро-угарски и херцеговачки војници. Папићево одбијање. 71
- 15) Грахово, без датума. Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици о борби Корјенића с аустро-угарском војском код Требиња и аустро-угарским губицима. 72
- 16) Грахово, 7 септембра 1878. Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици о Корјенићима који преносе пртљагу у црногорску границу а намјеравају да и сами пређу. 72
- 17) Грахово, 8 септембра 1878. Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици о избору 8 корјенићких делегата за преговоре са генералом Јовановићем. 73
- 18) Грахово, 8 септембра 1878. Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици о гласовима који се шире по Корјенићима о Омержу Шеховићу и покушају Јовановића да се Корјенићи предају 73
- 19) Билећа, 10 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о томе да се преко Грахова могу добити тачније вијести о стању у Корјенићима. Прилике у Гацку. 74
- 20) Цетиње—Грахово, без датума. Телеграфски разговор војводе Маша Врбице и сердара Сава Јовићевића о доласку Омержа Шеховића на Грахово. Упуте за разговоре са Шеховићем у питању предаје Клобука Црној Гори. 74—76
- 21) Цетиње—Грахово, 11 септембра 1878. Телеграфски разговор војводе Маша Врбице и сердара Сава Јовићевића о разговорима с Ацаил ефендијом и давање инструкција за разговоре. Тежња да се преко овог утицајног човјека Корјенићи и Требињци одупру аустро-угарској војсци у Клобуку. 76—78
- 22) Грахово, 12 септембра 1878. Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици о успјеху разговора с Ацаил ефендијом. 78
- 23) Грахово, 14 септембра 1878. Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици о стању у опседнутом Клобуку. 78—79
- 24) Без ознаке мјеста и датума. Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици о стању у Корјенићима. 79—80
- 25) Грахово, 28 јула 1878. Сердар Перо Матановић војводи Машу Врбици о приликама у Стоцу и Мостару. 80
- 26) Вилећа, 3 августа 1878. Сердар Перо Матановић војводи Машу Врбици о борби Адема Зукова на Жегуљи с аустро-угарском војском. 80—81
- 27) Билећа, 7 августа 1878. Сердар Перо Матановић војводи Машу Врбици о борбама код Стоца. 81—82
- 28) Билећа, 5 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о изградњи зграде на Пилатовцима. 82—83
- 29) Билећа, 9 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о борбама око Стоца. 83—84
- 30) Вилећа, 10 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о борбама око Стоца. 84—85
- 31) Вилећа, 10 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о борбама око Стоца. 85
- 32) Билећа, 11 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о борбама око Стоца и устаничким вођама. 85—86

- 33) Цетинње, без датума. Наредба војводе Маша Врбице началнику Вуку Пејовићу о поступку с пребјеглим устаницима и њиховим породицама у Црној Гори. 86—87
- 34) Билећа, 11 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о борбама око Стоца. 87—88
- 35) Билећа, 11 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о жељи разбијених устаника код Стоца да пређу у Црну Гору. 88
- 36) Билећа, 12 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о борбама око Стоца и гласови о борбама у Босни. 89—90
- 37) Билећа, 15 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о устаничким породицама. 90—91
- 38) Билећа, 25 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о породицама билећких муслимана које се враћају и њиховој исхрани. 91
- 39) Билећа, 26 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о вијестима које је донио Мула Нишић о ситуацији код Стоца и у Босни. 91—92
- 40) Билећа, 10 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици. Тражи упутства о регулисању пограничног тржишта, о пропуштању требињских делегата у Босну, о поступку дон Ивана Мусића са неким његовим војводима и о куририма који треба да преносе телеграме од Грахова до Билеће. 92—94
- 41) Билећа, 30 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о поступку аустро-угарских власти са барјактаром Иваном Милошевићем у Стоцу. 94—95
- 42) Билећа, 21 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о породицама Никшића и осталих устаника. 95
- 43) Билећа, 27 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о повлачењу турске војске из Гацка. 95—96
- 44) Билећа, 8 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о подвигу Џафера Звиздића у Метохији, његовом хватању и предавању аустро-угарским властима. 96
- 45) Билећа, 12 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици подноси детаље о случају Џафера Звиздића. 96—97
- 46) Грахово, 12 септембра 1878. Стеван Зимоњић војводи Машу Врбици. Жали што је његов отац умријешан у случај Џафера Звиздића. 97
- 47) Билећа, 10 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о слању 12 људи који познају терен и прилике, да доносе извјештаје о стању, положају и количини турски чета« и потребним средствима за финансирање »уводација«. 97—98
- 48) Билећа, 13 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о стању у Босни. 98—99
- 49) Билећа, 15 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици. Подноси извјештаје које су донијели »уводације« о стању у Босни и борбама у Сарајеву. 99
- 50) Билећа, 2 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о борбама устаника с аустро-угарском војском у Босни. 100
- 51) Билећа, 12 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици. Подноси извјештај о подацима које је добио од војводе Зимоњића о ситуацији у Босни. 100—101
- 52) Билећа, 27 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о везама Требињаца и Корјенића с вођама отпора у Босни и борбама устаника у источној Босни. 101
- 53) Грахово, 8 августа 1878. Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици о састанку устаничких главара на Грахову. 101—102

- 54) Грахово, 4 септембра 1878. Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици о састанку с Омером Шеховићем на Грахову. 102
- 55) Грахово, 10 септембра 1878. Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици о акцији Вука Врчевића у Зупцима. 102
- 56) Вилећа, 31 августа 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о кретању аустро-угарске војске према Гацку. 103
- 57) Вилећа, 2 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о кретању аустро-угарске војске према Вилећи. 103
- 58) Вилећа, 2 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о кретању аустро-угарске војске према Вилећи. 103
- 59) Вилећа, 2 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о кретању аустро-угарске војске према Вилећи и о ситуацији у Требињу. 104
- 60) Вилећа, 2 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици. Извјештава да је генерал Јовановић послао писма п. пуковнику Темелу који се очекује у Вилећи. 104
- 61) Вилећа, 2 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о доласку п. пуковника Темела у Вилећу. 104—105
- 62) Вилећа, 3 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о састанку и разговору с п. пуковником Темелом 105—106
- 63) Цетиње, 3 септембра 1878. Војвода Машо Врбица началнику Вуку Пејовићу о споразуму кнеза Николе и п. пуковника Темела о привременом задржавању црногорске администрације у Вилећи послите уласка аустро-угарске војске, о предаји жита и сијена аустро-угарској војсци у Вилећи. 106—107
- 64) Вилећа, 4 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о доласку генерала Јовановића у Вилећу. 107—108
- 65) Вилећа, 4 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о боравку генерала Јовановића у Вилећи. 108—110
- 66) Вилећа, 6 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о боравку генерала Јовановића у Вилећи, о његовој жељи да црногорска администрација у Вилећи остане до завршетка операција у Корјенићима. 110
- 67) Вилећа, 6 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о одласку генерала Јовановића у Требиње. 110—111
- 68) Вилећа, 8 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о састанку војводе Зимоњића с генералом Јовановићем. 111
- 69) Вилећа, 7 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о задржавању барјактара Обрена Шаговновића у Требињу. 112
- 70) Вилећа, 7 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о борбама Корјенића с аустро-угарском војском код Требиња. 112—113
- 71) Вилећа, 6 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о враћању муслиманских породица у Вилећу. 113
- 72) Вилећа, 15 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о броју муслиманских породица које су се повратиле у Вилећу и о примању њихова оружја. 113—114
- 73) Вилећа, 16 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о накнади штете коју је учинила аустро-угарска војска. 114
- 74) Вилећа, 25 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о доласку аустриске војске у Вилећу, о припремама за одлазак црногорских власти у Вигњиште и о прикупљању државног сијена. 115
- 75) Вилећа, 23 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о прикупљању херцеговачких војника који су били

- у саставу црногорске војске у Билећи, одакле су имали да иду у Требиње по наређењу војводе Петра Вукотића. 116
- 76) Грахово, 6 октобра 1878. Сврдар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици о бављењу херцеговачких устаничких главара на Грахову. 117
- 77) Билећа, 27 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о доласку аустро-угарске војске и цивилних власти у Билећу. Настојање да прикупљено државно жито и сијено откупе аустро-угарске власти. 117—118
- 78) Вилећа, 28 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о сукобу са Шћепаном Папићем. 118—119
- 79) Требиње, 1 октобра 1878. П. пуковник Темел војводи Машу Врбици. Изражава жељу да војвода Петар Вукотић стигне у Требиње. 120—121
- 80) Требиње, 2 октобра 1878. П. пуковник Темел војводи Машу Врбици о испоруци брашна за Црну Гору. 121
- 81) Требиње, 5 октобра 1878. П. пуковник Темел војводи Машу Врбици о испорученом брашну за Црну Гору. 121
- 82) Горанско, 28 августа 1878. Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици о борбама у Босни. 122
- 83) Горанско, 1 септембра 1878. Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици о кретању пљеваљског муфтије. 122—123
- 84) Горанско, 2 септембра 1878. Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици о ситуацији у источној Босни. 123
- 85) Из манастира Пиве, 3 септембра 1878. Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици о кретању аустро-угарске војске у Невесињу. 123
- 86) Из манастира Пиве, 4 септембра 1878. Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици о ситуацији у Фочи уочи окупације. 123—124
- 87) Горанско, 8 септембра 1878. Војвода Лазар Сочица о доласку аустро-угарске војске у Фочу. 124
- 88) Горанско, 8 септембра 1878. Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици о благодарности куће Ченгића кнезу Николи. Догађаји у Босни. 124—125
- 89) Горанско, 16 септембра 1878. Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици о борбама устаника с аустро-угарском војском у источној Босни и намјерама да породице пребаце у Црну Гору. 125
- 90) Горанско, 24 септембра 1878. Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици о убијању виђенијих људи у Сарајеву и Гацку. 125
- 91) Горанско, 30 септембра 1878. Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици о жељи пљеваљског муфтије и других виђенијих устаничких вођа да пређу у Црну Гору. 126
- 92) Без ознаке мјеста, 17 новембра 1878. Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици о пљеваљском муфтији. 126
- 93) Без ознаке мјеста, 23 новембра 1878. Војвода Лазар Сочица војводи Машу Врбици о прелазу аустро-угарске војске преко Дрине. 126—127
- 94) Билећа, 8 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о прикупљању данка, тражи упутства у питању Опутне Рудине. 127
- 95) Вилећа, 21 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о прикупљању државног сијена и жита у Вилећи. 127—128
- 96) Вилећа, 30 септембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о примању жита и исплати таина за муслиманске породице од стране аустро-угарских власти. 128

97) Без ознаке мјеста, 3 октобра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о комбинацији да Перо Врбица узме лифериацију за аустро-угарску војску у Вилећи.	128—129
98) Вигњиште, 8 октобра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици. Подноси рачуне о испоруци жита црногорској војсци, стражама, муслиманским породишама и аустро-угарској војсци. Подаци о државном сијену.	129
99) Вигњиште, 23 октобра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици. Подноси рачуне о испоруци жита и количинама сијена.	130
100) Вигњиште, 25 октобра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о држању аустро-угарских власти према начелству у доба пресељавања у Вигњишта.	131
101) Вигњиште, 30 октобра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о Тодору Папићу и купљењу »танког« оружја.	131
102) Грахово, 11 новембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о преношењу начелства из Вигњишта у Грахово, о прегоњењу брашна из Никшића и Грахова у Вилећу, о државном сијену за потребе аустро-угарске војске.	132
103) Без ознаке мјеста, 11 децембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици о исплати државног жита од стране аустро-угарске војске.	133
104) Без ознаке мјеста, 12 децембра 1878. Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици. Аустро-угарске власти у Требињу траже од зубачких главара да предају црногорске грбове.	133
105) Грахово, 8 новембра 1878. Стеван Зимоњић подноси копију претставке српског становништва гатачког кадилука у питању регулисања аграрних односа која је предата аграрној комисији. Аустро-угарске власти траже од кајмекама Зимоњића да преда црногорски грб.	133—135
106) Без ознаке мјеста, 14 децембра 1878. Алекса Марић војводи Машу Врбици. Подноси допис Аишин-аге Љуце из Бијелога Поља о приликама у Санџаку.	136
IV Регистар географских имена	137—140
V Регистар личних имена	141 - 143